

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS



Pákozdy Ferenc:
T E S T A M E N T U M

Pártot nem ütöttem.
Társat nem kerestem.
Amit tettem, magam tettem.
Ám legyen a veszttem.

Isten látja lelkem,
nem tehetek róla.
Kérdett a nép s én feleltem.
Mert ütött az óra.

Megdobbant a szívem,
az a beteg, agg szív.
Még most is ver, szép szelíden.
Nem fél, nem haragszik.

Nincs amitől félne.
Nincs akit gyűlölné.
Se híve se ellensége.
Se gyilka se ökle.

Minden magyarokra
minden emberekre
úgy gondol mint mag a magra
gyerek a gyerekre.

Mint jó pajtására
édes testvérére
kenyerére kalácsára
mására képére.

Bocsánatos bűnnel
bűnös bocsánattal
szánalommal türelemmel
örömmel bánattal.

Mínta száraz ágon
mínta kalickában
gubbaszt szegény az országon
fészkében vackában.

Szélben tollászkodva,
fagyban énekelve,
bizony porig alázkodva
s mégis égre kelve – –

Minden bujdosókra
üldöző hadakra
úgy nézek mint önmagamra
üldözött vadakra.

Tegnap is úgy néztem,
holnap is úgy nézek.
Minden percben útra készen,
mint a láng a lélek.

Minden pillanatban
elhívhat elolthat
az én Uram, de miattam
senki se lakolhat.

Nem marad utánam
csupán csak a csontom,
s talán e pár sor írásom,
de az testamentom.

Múlván-múlik, egyszer
mégiscsak elmúlik
a bosszú. Megnő az ember,
óh, megletté válik.

Nem egymás torkának,
nem téboly rémeknek,
ugrik a föld négy sarkának,
a nagy természetnek,

anyjának, a gyermek-
gyilkos vén szülének,
azzal száll, csak azzal, perbe, –
ezt hagyom igének.

Első és utolsó
egyparancsolatnak.
Vérben fürdő, könnyben úszó
örök gondolatnak.

Nem ingyen, nem orvul,
adtam ahogy vettem.
Tanúságul, bizonyosságul,
vallomásul tettem.

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

15. évfolyam 10. szám

2006. október

Tartalom

Papp István: 1956 és a könyvtárosok	3
Az Országos Széchényi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottságának közleménye	13
A magyar könyvtárügy szervezete	14
Kocsy Anikó (összeáll.): Gyűjtemények „égszakadás, földindulás idején”. Könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok az 1956-os forradalomban	16
Katsányi Sándor: Egy fejezet a Szabó Ervin Könyvtár múltjából	20
Gerő Gyula: A Könyvtáros folyóirat 1954 és 1975 közötti olvasószerkesztőjének emléktörődékei a kiskabátos forradalom napjaiból	29
<i>Lectori salutem</i>	
Gereben Ferenc: Az olvasáskutató olvasástörténete	38
<i>Könyv</i>	
Az 1956-os forradalom eseményei 56 térképen és képeken	56
Mezey László Miklós: Szegeden, 1956-ban	58

From the contents

István Papp: 1956 and librarians (3);

A selection of materials and the press of Hungarian librarianship in 1956 (16);

Sándor Katsányi: The Metropolitan Szabó Ervin Library in the 1950s (20);

Gyula Gerő: Memories of the editor of the library journal entitled *Könyvtáros* from 1956 (29)

Cikkeink szerzői

Gereben Ferenc, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója; *Gerő Gyula*, a Könyvtáros ny. főszerkesztője; *Katsányi Sándor*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. fősztályvezetője; *Papp István*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. főigazgató-helyettese

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyéri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Mezey László Miklós és Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bartos Éva**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest

Felelős vezető: **Freier László**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap



OKM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4440 forint. Egy szám ára 370 forint

HU-ISSN 1216-6804

1956 és a könyvtárosok

Füzéki István emlékének

Amikor megkaptam a szerkesztőség felkérését ennek a kísérleti önvizsgálatnak a megírására, első reakcióm természetesen az elhárítás volt. Nem olyan téma ez, mely bárkit is vonzana megnyilvánulásra. Nem lehet erről hűvösen, távolságot tartva, érzelemmentesen szólni, sőt a különféle elfogultságok is könnyen felszínre törhetnek. Ha az ember túllép a kötelező sztereotípiákon, s az őszinteség veszélyes lépvidékére téved, könnyen azon veheti észre magát, hogy alattomos csapdák ragadják meg a lábát, ismeretlen erők húzzák le magukhoz a mélybe, és nincs hová, nincs kibe kapaszkodnia.

Mégis gondolkodási időt kértem, mielőtt végleg elutasítanám a feladatot. Az így nyert időt tényleg eszmélkedésre fordítottam, s arra jutottam, erkölcsileg megengedhetetlen számomra – akármennyire kevés sikerrel kecsegtet is, bármennyire veszélyes is, még ha eleven parazsat gyűjtök is a fejemre – nem szólnom magyar könyvtárosként 1956-ról. Elsősorban azért, mert némely bátortalan kezdeményezésektől, felhorgadásoktól, elszánásoktól, alkalmasint tettektől eltekintve a magyar könyvtárosság mint hivatását büszkén és öntudatosan vállaló testület nem fejtette ki, nem vallotta meg e nemzeti fordulópontozhoz való viszonyát. S miképpen kérhetném én számon e közösségen a mulasztását, ha jómagam a tagjaként megfuton a szembenézés elől? Ezért tehát igent mondtam a megkeresésre, minden aggodalmaskodás és fenntartás ellenére, bízva abban, hogy a saját és sok mindenki kollégám emlékeinek, nézeteinek közzététele majd csak elvezet a szakma egésze által hitelesített közvélekedéshez.

E dolgozat címe eredetileg *1956 és a könyvtárak* lett volna. Ám nem erről van szó elsősorban. '56-hoz nem az intézményeknek van viszonya, hanem a társadalomnak, a közösségeknek, az egyes embereknek. Ezért: *1956 és a könyvtárosok*. A könyvtárosoknak egyenként és közösségükben kell vállalkozniuk arra, hogy végül is tisztázzák e sorsfordító eseményhez való viszonyukat.

Ragadjuk meg hát az 50. évforduló bankettjének asztalán álló poharakat, és üritsük őket az évforduló tiszteletére. Nem ígérhetem, hogy az enyém nem lesz keserű.

Nem közlök adatokat, nem szólok személyekről, nem történeti feldolgozást írok. Egyszerűen és szubjektíven az '56-ról bennem élő benyomások, érzések, gondolatok, élmények, emlékek szinte formálatlan közrebocsátására vállalkozhatom csak, ami indokolható, hiszen mindenkinek megvan a maga '56-ja. Egy quasi blogot írok, amelyhez talán többen is csatlakoznak. Egyelőre ennyit lehet tenni azért, hogy végre megkezdje a könyvtárosközösség '56 ki- és megbeszélését. A szakma és tagjai mintha szégyenkeznének az elmúlt évtizedekben a hatalommal megkötött kompromisszumai miatt. (Vagy ha nem érzik a kompromisszumokat, annál rosszabb. A

kompromisszumok generációja már lelépőben van a színről. Új raj állt sorompóba, nincs akadálya az őszinte, feszélyezettség nélküli beszédnek.)

(Önéletrajzomban bizonyos elemeket szépítve, másokat elhallgatva – hiszen apámat zalaegerszegi cukrászmesterként alkalmazottakat kizsákmányoló kistőkésnek minősítették – jutottam be az egyetemre, föltételezhetően Bauer József és Léczes Károly jóindulata következtében. Később részleges „önleplezéssel” igyekeztem biztonságot vásárolni, ami sikerült is egy dékáni megrovás árán. A könyvtáros szakot azért választottam, mert arra számítottam, hogy ezen a területen talán kevésbé kell részt vennem az ideológiai harcban, mint például a tanári katedrán.)

Sokáig nem várhatunk az emlékezés folyamatának elindításával, hacsak nem akarunk lemondani az események kortársainak közvetlen, bár szubjektív tanúságtételeiről. Igen, most ezek összegyűjtésére kellene fordítanunk erőnket, mert sokan azok közül, sőt többségük, szinte valamennyien, akik a könyvtárügy meghatározó személyiségei voltak az ötvenes években, nincsenek már körünkben. Meg kell elégednünk főként azok közléseivel, akik akkoriban huszonévesek voltak, pályájuk elején álltak, mégis közvetlen részesei voltak a történeteknek.

Nem tettünk sokat eddig azért, hogy szigorú kritériumok szerint összegyűjtsük, feltárjuk és közzétegyük a korabeli dokumentumokat, majd a történelmi dátumot követő évtizedek reflexióis anyagait, bármilyen előjelűek lettek légyen is. Hol van 1956 könyvtárügyének, könyvtárosi közösségének dokumentációs-bibliográfiai feldolgoása?

Főképpen csak személyes beszélgetésekben, szóbeli, itt-ott írásbeli visszaemlékezésekben bukkannak fel '56-os emlékek. Rendszeres feldolgozásuk hiányában erózióznak, feledésnek vannak kitéve. Tudomásom szerint egyetlen könyvtáros adta életét '56 eszményeiért, de az ő emlékét is csak testvéröccse áldozatkészségéből gondolja a szakma. Egy-egy kollégánk megírta ugyan élményeit vagy készült vele interjú, de ezek nincsenek kellőképpen dokumentálva, s mellőlük hiányzanak azokéi, akik talán nem exponálták magukat ilyen mértékben, de megtették a magukét az adott körülmények között.

Mi történt 1956-ban a könyvtárakban? Előtte és utána? Mit tettek vagy nem tettek a könyvtárosok? Mi történt velük? Volt-e egyáltalán politikai aktivitás a könyvtárosok közösségeiben? Hogyan vettek részt a forradalmi eseményekben? Tüntetésekben? Harcokban? Mit jelentett egy könyvtárosnak a tüntetésekben részt venni, felvonulni a tankok előtt, a Himnuszt és a Szózatot és a Kossuth-nótát énekelni, hallani a géppuskák sorozatait a Kossuth téren, esetleg megsebesülni? Ki vállalt közfunkciót? Könyvtáron belül vagy kívül? Kik vettek részt a forradalmi bizottságokban, vezetőségekben? Kiket tartóztattak le? Internáltak? Kiket rúgtak ki állásukból? Üldöztek, büntettek különféle módokon? Megfigyeltek, nyilvántartottak? Fegyelmi eljárások? Félresiklott pályafutások? Meghasonlások? Minderről tisztességes, szakmailag korrekt dokumentáció szükségeltetik, nem elégedhetünk meg az elapadó személyes emlékezettel, a magántulajdonban elfekvő emlékekkel, obligát szólamokkal. Hol van a fehér vagy piros-fehér-zöld könyv a könyvtárak októberéről?

Mi ez a kollektív amnézia, ez a gyanús Verdrängung? Vagy a nagy történelmi megrázkódtatás kevésbé érintette a magyar könyvtáros társadalmat? Hátha többségében csak a meleg kandalló mellett ült és drukkolt? Egyáltalán: mennyiben és milyen mértékben érintett bennünket '56?

(1956 október vége a bajai laktanya kerítése mögött tüzelőállásban fekvé talált. Beethoven zenéje töltötte be a leget, szemben velem a városi tüntetők nemzeti zászlót lobogtató kis csoportja közeledett. A tárgyalások eredményeként visszafordultak, tűzparancs nem hangzott el. Talán október 31-én vagy november 1-jén este az ezredet felrendelték Budapestre. Mindenben első szakaszparancsnokunk buzgósága következtében mi teherautón, a többi szakasz autóbuszon utazva hajnalban érkezett meg először a Budafoki úti laktanya elé, majd a hűvösvölgyi katonai akadémiára. A sietve elhagyott tiszt lakásokban szédobált holmik, gyerekjátékok. A rendetlenség a gyors távozás vagy a fosztogatás következménye volt?)

A szocializmusnál egyetlen társadalmi rendszer sem ígért nagyobb anyagi boldogságot a magyaroknak. A könyvtáraknak sem. Úgy látszott, hogy a könyvtárak el is indultak az éden felé, ám sajnálatos módon ugyanez nem volt elmondható sem a nép, sem a könyvtárosok anyagi helyzetéről. Az igazság persze az, hogy az első könyvtári lépések megtételéhez viszonylag csekély anyagiak voltak szükségesek (s ezek is kisajátított forrásokból eredtek), többnyire személyes buzgalomra, esetenként voluntarizmusra és naivitásra épültek, és sokszor csak látszatokban nyilvánultak meg. Az embereket azonban nem lehetett propagandisztikus látszateredményekkel becsapni. 1956-ban egy pillanat elég volt ahhoz, hogy a kártyavár összedőljön.

Nincs külön nemzeti és külön könyvtárosi 1956. Ezt együtt élte meg az egyén, a kisebb-nagyobb közösség és az ország egész lakossága akkor is, ha más-más, sőt egymást kizáró előjeltek szerint. Az élményanyag ugyanaz, ha az értelmezése, pláne következményei homlokegyenest eltérőek voltak is. A lelkesítő és felemelő események mellett tagadhatatlanok az olyan kilengések, amelyek éppen a forradalom eszményeit szennyezték be. Ezek magyarázhatók, de el nem fogadhatók, és jogos aggodalmakra adhattak okot. A forradalom következtében módosuló kARRIEREK szélső esetekben magas pozícióhoz vagy a börtönbe, sőt az akasztófüra vezetett. '56 nagy, közös nevezője a nemzeti érzés volt, a megszálló szovjet hadseregtől való megszabadulás vágya volt. Ebben azonban benne kavargott kiben-kiben a távolabbi és közelebbi múlt minden pozitív és negatív eleme iránti – mondjuk így: – nosztalgia, a jelen sanyargatásai felszámolásának a követelése, a bizonytalan jövőre vonatkozó kárleletlen, egymással sokszor kibékíthetetlen elképzelések halmaza.

Egy forrongó, fedőjétfől szabadult Papin-fazékban – hiszen a szovjet hadsereg kivonulni látszott – próbálta magát a társadalom napok alatt újjászervezni. A fő kérdés az, hogy a nagy fölfordulás után milyen konszolidációnak volt esélye? A tényleges gazdasági-politikai áramlatok elemzése alapján erre alternatív válaszok adhatók. Ez legyen a történészek, társadalomkutatók dolga. A mi kérdésünk pedig az, miképpen képzeltek el a könyvtárosok a maguk jövőbeli sorsát? És a könyvtá-

rakét? Alighanem nincs válasz erre a kérdésre, mégpedig több ok miatt sincs. Először is az idő rövidegsége miatt a kérdés föl sem merülhetett. Másodszor a szakma ideológiai–politikai–társadalmi megosztottsága miatt. Hiszen nem a gyors, extenzív fejlesztések, szervezeti kiteljesedések miatt elégedetlenkedtek a könyvtárosok, hanem amiért az országglakosok többsége: alacsony fizetés, rossz árúellátás, szocialistának nevezett diktatúra, fizikai veszélyeztetettség, szellemi gúzsbakötöttség, egyszóval „elnyomás, szolgasors”. Ebből a szempontból másodlagosak, harmadlagosak voltak azok a sokszor bornírt követelmények, amelyeket a szakmai tevékenységgel szemben támasztott az agyak egy vágányra való átállítását elváró vezetés.

(Izgatott és eredménytelen ávósfogásra rendelték bennünket a Maros utcába, majd délután a Hungária úti, akkorra már kiürült „kékávós” laktanyába vittek minket. Az éjszakát már nem volt kötelező a laktanyában tölteni. A következő napon saját szakállunkra kóboroltunk a városban Sinay Jenővel: ő cipelte a golyószórót, én hurcoltam a három teli tölténytárat. A Törökőr utcában Gábor Pál és Kiss Jenő albérletébe mentünk. Gábor beszámolt a Köztársaság téri eseményekről: részt vett bennük, géppisztollyal járta végig a pártház egyik emeletén a szobákat, de megkönnyebbülésére mindegyik üres volt, nem kellett lőnie. November 3-án leszerelték bennünket: Tapasztó főhadnagy aláírása bizonyítja ezt az azóta bevont katonakönyvemben.)

Az eszményinek kikiáltott szovjet könyvtári modell követését erőltette a könyvtárpolitika, mindent meg is tett azért, hogy sok információ jusson el róla a magyar könyvtárosokhoz. A szovjet tanácsadók azonban fontosabb területeken működtek, így rés nyílt arra, hogy kimondatlanul egyre inkább az angolszász–skandináv modell hatása érvényesüljön már 1956 előtt is, még inkább utána. A könyvtárosokat '56-ban nem az vitte tüntetni, már ha elmentek, hogy fentről folyton-folyvást a szovjet könyvtári viszonyokat állították példaképpül, meg hogy elárastotta a könyvtárakat a selejtesnek bizonyult szovjet anyag, hanem az, aminek csak egyik következménye volt a könyvtárügy szovjetizálása: a szovjet megszállás ténye, a proletárdiktatúra elleni tiltakozás.

A politika elvárásait ki-ki beállítottsága, társadalmi–kulturális háttere, történelmi tapasztalatai szerint más- és másképpen fogadta és teljesítette. Nem felejthető, hogy éppen a könyvtárügy gyors expanziója következtében a szakma személyi összetétele nagyon heterogénné vált. A könyvtáros közösség szociográfiai leírása még várat magára. Alighanem sok tanulsággal járna a könyvtár, de a társadalomtörténet számára is. Itt csak egy gyors vázlat elkészítésére tehetünk kísérletet. Jelentős kisebbségben voltak a régi iskola könyvtárosai (filoszok, konzervatív értelmiségiek, haladó liberálisok, a szociális igazságtalanságokra érzékenyek, a népiés-urbánus ellentétre figyelmesek), akik szemben találták magukat a homo novusok igen vegyes társaságával. A tudományos, szellemi és politikai életből kiakolbóltott, elüldözött, magasan képzett, erkölcsileg intakt emberekkel, akik gyorsan megtanulták új szakmájukat, és meghatározó szerepet kezdtek játszani fejlődésében, bár vezető szerephez ritkán jutottak. A felszámolt polgári osztály tagjaival, akik magas általános műveltséggel, jó nyelvtudással rendelkeztek, megrémültek ugyan az új

hatalomtól, de lojalitásuktól a túlélés esélyét remélték. Köztük külön csoportot képeztek azok, aki még nagyobb rémülettel és iszonyattal emlékeztek a régi hatalomra (hiszen sokan közülük alig kerültek el a nekik szánt biztos pusztulást a holokausztban), s bizakodtak abban, hogy valamiféle modus vivendit kínál nekik – kárpótlásul az anyagi veszteségeikért is – a szocializmus az egyébként szép eszmék szolgálatáért. Az egyetemen és főiskolán frissen végzett fiatalokkal, akik ugyan a társadalom különféle rétegeiből jöttek, nem ritkán egészen alulról is, korántsem voltak azonban mindannyian az új rend elszánt hívei, sőt mentalitásukban a szociális elkötelezettséget a kulturális értékek tiszteletével ötvözték – enyhén szólva – fenntartásokkal éltek az ún. szocialista renddel szemben, az új ideológiát minden indoktrináció ellenére többségükben belsőleg elutasítva, meggyőződés nélkül, csupán üresen visszhangozták, és a hatalommal csak a létezéshez szükséges kompromisszumokat kötötték meg. Számos vegyes felkészültségű könyvtáros került ki a gyorstalpaló tanfolyamokról; közöttük talán több volt a lelkesedéstől vezetett. Angi Vera-típusú kolléga. Ennek a vegyes összetételű társaságnak a tudatát messze nem a marxizmus–leninizmus eszméi határozták meg, sőt a hivatalos fórumokon elhangzott nyilatkozatok, hozzászólások alig érintették a magánélet színtereit. A ténylegesen érvényesülő áramlatok közül talán a vallásos meggyőződést, bizonyos szabadkőműves hagyományokat, felvilágosodott nézeteket, irredenta–nacionalista érzelmeket, népboldogító–népies lelkesedést (amely főként a parasztságra irányult, de nem zárta ki a munkásságot sem érdeklődési köréből), a kultúra mint olyan szeretetét kellene megemlíteni.

Tegyük még hozzá azt a furcsa ellentmondást is, amelyet megfigyelhetünk az 1956 előtti könyvtárügyben és részben az utániban is: sok megfélemlített, félreállított, tudósból, politikusból könyvtárossá kényszerített–menekített ember tehetőségéből születtek a könyvtári ellátási–fejlesztési koncepciók és a tényleges teljesítmények, amelyekre mind a szocializmus ütötte rá a maga pecsétjét. A tágabb pályát érdemlő ambíciók így lendítették előre a magyar könyvtárügyet. (Sajátos vératömlesztésben részesültek a könyvtárak a „fordulat éve” és 1956 után.)

(November 4-én hajnalban nagybátyámék zuglói lakásában – ahol most is lakom – ágyúszóra ébredtem. Azonnal felöltöztem, mentem az egyetemre, a Pesti Barnabás utcába. Téblábolás, tanácsstalanság. Senki nincs ismerős. Felbukkan Király Béla, tőle sincs értelmes információ, határozott parancs. Kapok egy géppisztolyt. Szétszéledünk. Én a kihalt Váci utcán gyalogolok a Vörösmarty tér felé. Nevetséges és reménytelen helyzet. Befordulok egy kapualjba, s egy elárusító bódé tetejére dugom a géppisztolyt és a tárat. Délután vissza az egyetemre. Újra csak ismeretlen arcok. Délután a társaság [nemzetőrség?] átvo-nul a jogi kar épületébe. A bejárat kapunál egy dzsip a torlasz. Néhányan kimegyünk és benézünk egy Veres Pálné utcai lakásba. Harc-álláspontot keresünk? Rémuлт fiatalasszony gyerekekkel. Erőteltjesen tá-vozásra szólít fel hennünket. Éjszaka jövés-menés a központi szeminárium irányába. November 5-én hajnalban egy dőtki fiúval, Nagy Istvánnal jelentkezünk körülnézni. A Szabadság híd felé me-gyünk. Mély csend. Egy lélek sincs az utcán. A pesti hídfőnél egy civil ruhás halott fekszik. Atmegyünk a hídon. Rajtunk kívül senki. Budán

szérválunk. [Nagyot azóta sem láttam, nem is kerestem, pedig a zala-szentgróti járásban fekszik Dötk.] Én a Tabánon és a budai dombokon keresztül Csillaghegyre gyalogolok. Moccanatlan csönd. Mentemben egyetlen emberrel sem találkozom. Évekkel utóbb tudtam meg, hogy Füzéki István és Horváth Tibor társaságában voltam; őket a többiekkel együtt a szovjetek fogták le. Füzéki vesztéről már 1957 elején keringtek hírek.)

Ez a heterogén társaság találta magát a hirtelen jött felfordulás közepén. Hiszen az első napokban még azt sem lehetett tudni, forradalom van-e vagy sem, népfelkelés van-e vagy sem. (Minderről csak később történt pro és kontra minősítés.) Ráadásul azt sem lehetett tudni (talán máig sem), mik voltak a népmozgalom tényleges céljai a szovjet hadsereg kivonulásának követelésén túl. Mert azt nehéz utólag is beleképzni a célkitűzésekbe, hogy a külvárosok népe a visszatérő gyártulajdonosoktól várta volna anyagi boldogulását. (Vagy akkor is érvényesült volna egy olyanfajta nosztalgia, ami ma a Kádár-éra iránt nyilvánul meg helyenként?) A parasztság is csak a tsz-től igyekezett szabadulni, nem a földosztásban kapott holdjaitól, s az állami gazdaságokat sem föltétlenül a földesurakra bízták volna a falusiak. Pedig a várományosok határon innen is, határon túlról is jelentkeztek. Ráadásul még élénken emlékezett mindenki az 1945 és 1948 közötti, reményeket is tápláló időszakra, nemkülönben a Horthy-korszakra, amelynek fényesebb vonásait ma jobban látjuk, akkor azonban főként zordon oldala élt a köztudatban. (És nem csak a hivatalos propaganda következtében – gondoljunk csak a szociográfiákra és a népi vagy kvalitásos baloldali írók műveire.)

Ha még azt is hozzávesszük, hogy a könyvtáros státusa az alkalmazotté, aki a fenntartótól – legyen az állam, önkormányzat, vállalat, intézmény, testület – kapja fizetését (ha meg tudja győzni gazdáját arról, hogy szüksége van rá), akkor voltaképpen tisztelettel adózhatunk az '56-ot megelőző kollégáinknak, hogy akár csak olyan mértékben is, mint amilyenről az igen hiányos emlékezések és dokumentumok szólnak, mégis részt vettek, sőt egyesek tevékenyen vettek részt a történesekben. Valószínűleg inkább a fiatalabbak, akinek kevesebb veszítenivalójuk volt, de a középgenerációból is szép számmal, akik pedig sokat kockáztattak, mint ahogy ez később ki is derült.

Mik lehetek volna a könyvtárosoknak a politikai–gazdasági helyzet megváltoztatásán túlmenő szakmai követelései 1956-ban? A régi könyvtári rendet aligha kívánhatták vissza, hiszen nagyon szerény szinten állt a könyvtári ellátottság 1945 előtt. Kérhettek-e többet anyagiakban a szovjetektől megszabaduló államtól? Kérhettek volna, de aligha kaptak volna, legalábbis belátható távon. Szellemi szabadságot a könyvkiadásban, dokumentumimportban, állománygyarapításban? Igen. S meg is kapták volna, és ez hosszú távon nagyon gyümölcsöző lett. Úgy tűnik, ha realisták akarunk lenni, mintha a könyvtárosok mint társadalmi csoport anyagilag nem tartoztak volna az 1956-os esetleges rendszerváltás nyertesei közé. (Mint ahogy az 1989-1990-eséi közé sem sorolhatók. A szocializmus éhbért fizetett a tudatformálásért [tekintsünk el most a hatásától]; most többet megér az államnak a nemzeti kulturális örökség megőrzése, gyarapítása, terjesztése – vagy nem? A rendszerváltásnak az egész társadalom a nyertese, s díja közvetve és más-más arányban szivárogo le a különböző közösségek tagjaihoz.)

(A november hírek lesésével és élelemszerző portyákkal telik. Néha begyalog Csillaghegyről Pestre. Felveszem a kapcsolatot Kiss Jenővel, Bereczky Lászlóval. Mindketten részt vettek az október 23-a utáni tüntetéseken. Bereczky a Kossuth téren is. Bereczky az Országos Széchényi Könyvtár nemzetőrségének tagja volt; „kulák” származása miatt tartalékos tiszti tanfolyamra őt nem hívták be. November végén zsúfolt vonaton Kissel együtt utazunk: ő Kemenesmihályfára, én Zalaegerszegrre családjainkhoz. Celldömölkön talán csak mi ketten szállunk le a vonatról: majd mindenki az országhatáron túlra igyekszik. Mi tart itt minket? Önbizalomhiány? Család? Megszokás? Félelem az ismeretlentől? Vagy mégis itt kell élnünk és halnunk?)

A köz cseppfolyós halmazállapotúvá vált, a társadalom sem rendelkezett krikristályosodott, egyértelmű politikai, gazdasági, kulturális célokkal; hogyan várhatnánk el a könyvtárosoktól, hogy valamiféle könyvtár-politikai koncepcióval álltak volna elő. Mint szakma némi szorongással, de mentek előre a nép folyamával, fel kell azonban tételeznünk, hogy egyéneknél igen széles színképen helyezkedtek el az aktív forradalmi szerepvállaláson kezdve egészen a megmozdulás ellenforradalomként való elutasításáig. Mondhatjuk-e azonban, hogy a mérleg nyelve határozottan a pozitív pólus felé billent, különös tekintettel az erőszaknak való érthetően gyors meghódolásra, a passzív rezisztencia gyors különalkukra váltására?

A szovjet hadsereg kivonulásával automatikusan megszűnt volna az egypártrendszer, és kétségtelenül megindult volna a szocialista társadalmi modell felszámolása is. Naiv lelkek természetesen a szokásos harmadik vagy magyar útban gondolkodtak, bár kisebb-nagyobb csatározások (túlzás polgárháborút föltételezni?) végén minden valószínűség szerint visszatértünk volna a tőke és a munka egyensúlyán alapuló társadalmi rendbe. (Ahogy ez 1989–1990-ben meg is történt.)

Igen ám, de mi esett volna meg a könyvtárakkal, és bennük a könyvtárosokkal? Az 1950-es évek elején a könyvtárügyben egy lendületes, optimista – a szocialista tudatformálási ambícióktól eltekintve –, az európai fejlődéssel konform, sőt egyes nyugati országokat lepipáló célokat kitűző fejlődés indult meg, amelynek csupán a torka volt véres, amennyiben hiányoztak alóla az anyagi alapok, és céljai végső soron emberellenesek voltak. Az a helyzet alakult ki, hogy a könyvtárügy rendszere, technológiája, infrastruktúrája modernizálódóban volt, de a közvetített tartalmat döntő mértékben meghatározták a szocialista kultúrpolitika által támasztott követelmények. A könyvtárügyet korszerű színvonalra emelő könyvtárosok túlnyomó része messze nem értett egyet a szocialista társadalmi berendezkedéssel, de olyan adottságnak tekintette, amelyen nem lehet változtatni. Az MDP-s politikusok, kultúrnyírók, könyvtárosok tudatformálásra vonatkozó szövegeit ímmel-ámmal megismételve vagy – bátran – elhallgatva, idézőjelbe téve éltek azzal a lehetőséggel, hogy egy olyan eszközt fejlesszenek ki, amely végső soron, legyenek bármilyenek is a körülmények, az ország népe javát szolgálja. Sokan közülük kritikával viseltettek a Horthy-rendszer iránt, ismerték a nyugaton zajló könyvtári fejleményeket, s megkötvén a maguk kompromisszumait a fennálló hatalommal, megragadták a kínálózkodó lehetőséget. Ez a megállapítás talán érvényes az '56-ot követő évekre is. Ha nem is mindig, sőt általában nem az első számú vezető pozíciójában, mégis

meghatározó, hangadó, véleményvezető szerepet játszottak könyvtárügyünk nyugati típusú fejlődési pályára való állításában. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy kapitalista könyvtárügy épült szocialista köntösben. Érdekes ellentmondás: a zsákutcába torkolló társadalmi modell keretében épült ki a modern magyar könyvtári rendszer, talán igényesebben is, mint amit az ország anyagi helyzete kapitalista viszonyok között megengedett volna.

No mármost az a történelmietlen kérdés – amelyre szerencsére nem kell, nem szabad, sőt nem tanácsos válaszolni –, hogy vajon a forradalom győzelme esetén (pozitív értelemben szocialista, azaz a társadalom szükségleteinek megfelelő) könyvtárügy épülhetett volna-e kapitalista köntösben? Az ember ismervén például a dél-európai országok könyvtárügyének nehézkes kibontakozását a '60–70-es, sőt későbbi években, hajlamos volna negatív választ adni. Lehet, hogy az ország egészségesebb fejlődése visszafogta volna – legalábbis ideiglenesen – a könyvtárügy erőltetett fejlesztését?

(Újra a zalaszentgróti Járási Könyvtárban. Itt is dermedt az élet. A nagyközsége egy szovjet tank jutott. Másokkal együtt apósjelöltemmel – aki korábbi ávos- és börtöntapasztalatai alapján semmit nem tett, amiért felelősségre vonhatták volna – hozatták rendbe a ledöntött szovjet emlékművet. Néhány embert letartóztattak, akik politikailag korábban is exponálták magukat. Köztük egy gimnáziumi tanárt, Pék Lászlót, aki magyar szakos évfolyamtársam volt. A helyi kirakatpert 1957-ben a művelődési ház nagytermében tartották. A járási ügyész az én könyvtáramból vitte el a forradalom alatt megjelent napilapokat, hogy terhelő bizonyítékokat találjon bennük. Az ítélet nem jutott el a tudatomig. A két, egyenként 12 négyzetméteres szobából álló könyvtár szabadpolcait csendben megtisztítom a szovjet szép- és szakirodalom túlnyomó többségétől. A kutya sem keresi őket. A könyvek szépen elpihennek a letéti raktárban.)

A forradalom azonban elbukott. A retorzió mérete és véressége messze meghaladta azt, amire számítani lehetett. Hosszú évekbe tellett, amíg a politikai közbeszédet már nem az ellenforradalmi megbélyegzés uralta, végleg azonban a rendszerváltásig sem kopott ki. Ugyanekkor a társadalom egésze meglepően gyorsan túltette magát a traumán, a csoportok és egyének kötötte kompromisszumok virágzásának volt ez az ideje. A jeltelen sírokra a 301-esben, a börtönökben sínylődőkre, a kisiklott karrierekre, a kisebb-nagyobb büntetésekre ki emlékezett, vagy ki akart már emlékezni? A Papin-fazéokra visszakerült a fedő, s pántját már nemcsak a szovjet hadsereg képezte, hanem az előbb óvatosan, majd növekvő adagokban mért anyagi és szellemi gulyásleves is.

Jutott belőle valamennyi a könyvtárosoknak, a könyvtárosoknak is. Egy csendben megkötött, ki nem mondott megállapodás adta az alapot, amely szerint a hatalom szakmai kérdésekbe nem vagy csak kivételesen avatkozik bele, ha a könyvtárosok szavakkal és a szükséges mértékben, bár sokszor csak látszatcselekvésekkel támogatják a hivatalos művelődéspolitikát. Ez meglehetősen nagy szakmai mozgásteret (helytelenül majdnem szabadságot írtam) adott a diktatúra antidemokratikus viszonyai között ahhoz, hogy a könyvtárak ténylegesen teljesíthessék – ha

sokszor korlátok között és nagy csorbákkal és esetleg csak kivételezett intézményekben – társadalmi küldetésüket.

1956 vívmányai elbukása miatt késleltetve és felemásan mutatkoztak meg az ország életében és egyben a magyar könyvtárügyben. A kirótt kegyetlen büntetések elszenvedése után a bezártság fokozatosan oldódott, beszivárogtak nem rendszerkonform eszmék, a primitív, erőszakos manipulációs módszereket enyhébbek, kivédhetőbbek váltották fel, a diktatúra könyvtári területen is bársonyos tapintású kesztyűt húzott. Bizonyos könyvtárosokat továbbra is szoros felügyelet alatt tartottak, de még ők is több szakmai teret kaptak.

Szomorú következménye volt a szabadságharc leverésének az országból kivándorló 200 000 honfitársunk. Ez a népesség durván két százalékát tette ki. Ha felidézem kivándorolt évfolyamtársaim névsorát, bizony azt kell megállapítanom, hogy 11-15 százalékunk kereste külföldön boldogulását. Nem pótolta őket a büntetésből, menedékből könyvtári falak közé jutottak új hulláma, bár ők nyereségére váltak a könyvtárügynek.

A bevált, régi bölcsességek mentén élte életét a könyvtáros szakma is: leben und leben lassen; adjuk meg a császárnak, ami a császáré, s az Istennek, ami az Istené; nem szól szám, nem fáj fejem stb. Csak magában könyvelte el, mint ahogy az egész társadalom, hogy az élvezett kedvezmények kiváltóját és gyökerét mégis csak '56-ban kell keresni. A nyugodt lelkiismeret előfeltételévé nem a vétek (vagyis a belenyugvás, a kompromisszumkötés) tudatosítása, hanem elfojtása vált. A túlélés nélkülözhetetlen feltételét a különalkuk megkötése jelentette. A hatalommal való békés együttélés ára az általa elkövetett bűnök fel nem hánytorgatása, az emlékezésnek a magánszférába való szorítása, és ott is a gyengülése, a diktatúra rendszerének elfogadása lett, bére pedig az életszínvonal lassú emelkedése, a könyvtári ellátás javulása, a szakmai teljesítmények elismerése, a formális és informális szakmai hierarchia ingatag összhangjának némi erősödése lett a rendszer összeomlásáig. Hát hogyan szorult volna a tudat legmélyére 1956, és mindaz, ami előtte, során és utána történt? A magyar könyvtárügy történetét pedig – némi alappal – egységes folyamatnak tekinthettük a XX. század második felében.

(1957 nyarán barátaim ajánlására a Pest megyei Könyvtárba kerültem, éppen egy külföldre távozott egyetemi társam, Korbuly Dezső helyére. [Ő géppisztolyával állítólag szitává lőtte a könyvtár Sztálin- vagy Lenin-szobrát.] 1959-ben a Könyvtártudományi és Módszertani Központ oktatási osztályára, bár nem kaptam túl jó ajánlást munkahelyem vezetőjétől. Majd az OSZK igazgatási osztálya és a Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya következett. 1968-ban annak ellenére neveztek ki a KMK igazgatójának, hogy jeleztem kompromisszumképességem határvonalát: nem vagyok MSZMP párttag, nem is leszek az. Jeleztem, hogy sok barátom dolgozik az intézetben, és várhatóan a dolgok rendje szerint a minisztérium emberéből előbb-utóbb a szakma emberévé válok. Talán ezek a tényezők is közrejátszottak, hogy 1982-ben kértem felmentésem a KMK vezetése alól. Három évig az Országos Könyvtárügyi Tanács titkáráként szolgáltam; innen hívott Kiss Jenő a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba. Úgy vélem, hogy az 1985-től 1998-ig terjedő időszakban a könyvtár vezető munkatársaival összefogva és a munkatársak

megnyerésével sikeresen hajtottuk végre a rendszerváltást a fővárosi közkönyvtári rendszerben.)

A könyvtárosok a szavak szintjén elfogadták a számukra kijelölt kereteket (volt, aki teljes meggyőződéssel, volt, aki közömbösen, volt, aki fenntartásokkal, volt, aki reservatio mentalisszal, volt, aki teljes elutasítással), és igyekeztek tenni a dolgukat. A politikai elvárás és a szakmai tudat '56 előtt és közvetlenül utána erős diszkrpanciát mutatott, amely azonban enyhült annak mértékében, ahogyan a politika is egyre kompromisszumkészebbé vált, így vélvén megőrizni a hatalmat. Megerősödött az európai orientáció, bátrabban szólhatott a nyugati könyvtári modellt követők hangja, sőt erősödött befolyásuk is.

A könyvtárosok körében is elterjedt az a jelenség, amit „kettős tudatnak” nevezünk. Ahogyan a gyerek is pontosan tudta, mit lehet és kell az iskolában mondani, szemben az otthoni véleménnyel, úgy a pedagógusok jó része maga is ezt az eljárást alkalmazta. Miért viselkedett volna másképpen a könyvtáros? Így jött létre a tudat szintjén a diktatúra számára előnyös helyzet, amelyben „magával kötve” külső vázként fogadta el kényszerrel a társadalom a politikai–ideológiai felépítményt. E konstrukció öszszedőléséhez elég volt '56-ban egy pillanat, helyzetakolása után pedig három évtizedes lassú eróziója indult meg.

A könyvtárosság kettős tudata 1956 után egyre általánosabbá vált. Hivatalosan igen, informálisan egyre kevésbé fogadta el a rendszert, különösen a szakma szellemileg meghatározó rétege. Kiábrándultság mutatkozott a korábban őszintén elkötelezettek körében is. A kimondatlan kompromisszum képezte az alapot: a közéletben úgy szólunk, mintha mindent elhinnénk, magánvéleményünket pedig fenntartjuk. Őszintén tegyük hozzá azonban azt is, a szakma zömét ez a kompromisszum nem foglalkoztatta: örült a szerényen emelkedő életszínvonalnak, tiszta lelkiismerettel teljesítette azokat a feladatokat, amelyeket a felsőbbtség elvárt tőle.

A könyvtáros közösség egy részében határozottan jelen volt a „mi” és az „ők” megkülönböztetése. Az „ők” a könyvtárosok között a hatalom birtokosai, vagy legalább részesei, haverjai voltak, a „mi” pedig a nekik alávetettek, akik úgy érezték, hogy nemcsak egyéni boldogulásukért dolgoznak, hanem az ország javát szolgáló könyvtári ellátást építik, működtetik, szinte az „ők” ellenére, bár az „őknek” alárendelve.

(Telnek a kompromisszumos évtizedek. Egy pályafutás tartama. A fiatalember mintákat és példákat választ. Ráérez az informális értékrendre, ahhoz tartja magát. Van kihez igazodnia; a neveket fölösleges felsorolni. Bár ők is megkötötték a maguk külön alkuikat a hatalommal, integer személyiségek maradtak vezetői pozícióban is, hivatali hatalom nélkül is, háttérbe szorítottan is. Értékrendjéből kiszorulnak azok – nevek ismét fölöslegesek –, akik szakmailag, de főleg erkölcsileg nem ütik meg az előbbi csoport tagjai szabta mércét. Az idő telével, a maga korosodásával persze megértőbbé, sőt megbocsátóbbá válik, mindenkiben igyeckszik a jót is meglátni, de nem felejtethet, annál kevésbé, mert időnként magát is lelkiismeret-vizsgálat alá kell vetnie.)

1956-tal szembenézve kell választ találnunk arra az alapvető kérdésre, hogyan lehet végső soron pozitívan minősíteni, hogy a mai magyar könyvtárügy alapjai

– akárhogyan is forgatjuk a szót – egy társadalmi–gazdasági csődbe vezető rendszerben jöttek létre. Hogyan sikerült megannyi kontraproduktív beavatkozás ellenére, viszonylag csekély lemaradással lépést tartani a világ könyvtárügyével? '56 jelentősége könyvtári szempontból is több annál, mint amit az a néhány hősies és euforikus nap nyújtott: 1956-ból a szocialista magyar könyvtárügy problémája mered ránk. Mi is annak a lényege, hogyan működött, miképpen változott. mit adott az embereknek, mi a maradandó, mi az elvetendő abban, amit oly sokan, egymástól különbözőek és egymáshoz mégis hasonlóak hoztunk létre és adtunk át társainknak és utódainknak? Tegyük most már ők azt, amit tenni kell és tenni lehet.

Papp István

Az Országos Széchényi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottságának közleménye

Az Országos Széchényi Könyvtárban f.hó 30-án megalakult az Ideiglenes Nemzeti Bizottság, mely a demokratikusan megválasztott Nemzeti Bizottság hivatalba lépéséig működik.

A Bizottság csatlakozik a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának 1956. október 28-án kelt felhívásához.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság fegyveres őrsképet szervezett, mely a magyar rendfenntartó szervekkel közösen vigyáz a Könyvtár épségére.

A Bizottság f.hó 31-én 11 órára gyűlésre hívja a Könyvtár munkatársait, hogy megbeszélje velük a Könyvtár állománya megőrzésével kapcsolatos legsürgősebb tennivalókat.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság javasolja a szakszervezet illetékes szerveinek a Könyvtár szakszervezeti bizottságának haladéktalan újraválasztását.

Követeli a népművelési minisztertől, hogy a Könyvtár felügyeleti szervét szakmailag és politikailag megfelelő, demokratikus erőkből alakítsa át.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság követeli, hogy a magyar kormány tegye meg a magyar nép érdekeinek megfelelő lépéseket az ENSZ Biztonsági Tanácsánál.

Az INB az Országos Széchényi Könyvtár valamennyi munkatársa nevében üdvözli a nemzeti függetlenségért és szabadságért harcoló forradalmi magyar népet.

A Bizottság meg van róla győződve, hogy a magyar nép szabadságharca győzelemmel fog végződni s ennek érdekében mindent elkövet.

Budapest, 1956. október 30.

A magyar könyvtárügy szervezete

I.

Az Országos Széchényi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottsága már a forradalom kezdeti szakaszában bizalmatlanságot nyilvánított a népművelési minisztériummal szemben és november 1-én kelt felterjesztésében új magyar művelődésügyi minisztérium felállítását követelte, ebben a könyvtári szervezet egységének megőrzését, könyvtárügyi főosztály létesítését, ugyanakkor autonómiát követelt az Országos Széchényi Könyvtárnak, mint nemzeti könyvtárnak, s azt, hogy az autonómiát az egyetemek autonómiájának mintájára kell megszervezni. /Elgondolásunk helyes kiindulását bizonyítja, hogy azóta tényleg előtérbe került az oktatásügyi és népművelésügyi minisztériumok összevonásának kérdése. Az így keletkező új minisztériumban kell a könyvtári főosztályt elhelyezni./

II.

Kissé részletesebben: az új könyvtári főosztály az egész magyar könyvtárügy legfelsőbb igazgatási szerve kell legyen, amely csak is művelt, a könyvtárügyet ismerő és jelentőségét felmérni tudó, az eddigi pártpropaganda-funkciók kikapcsolásával csökkent létszámú igazgatási vezető és ügyintéző munkatársakból alakulna.

III.

Működésének tudományos alátámasztása két irányból történék. Egyrészt a nagyobb hatáskörrel újjáalakítandó Országos Könyvtárügyi Tanács jönne létre: demokráciánkban már kialakult és tovább fejlesztendő könyvtári hálózatokban működő, illetve létesítendő hálózati tanácsok csúcsszerveként, kiegészítve olyanokkal, akik hivatalból volnának a tanács tagjai. /Ahol a könyvtári hálózat még nem alakult ki, ott a már meglévő hálózati központ küld ki tagot a Tanácsba./ Az Országos Könyvtárügyi Tanács elsősorban a hálózatok szerint differenciálódó könyvtári problémákhoz adna a könyvtárügyi igazgatásnak tudományosan alátámasztott útmutatást.

IV.

Másrészt tudományos támogatást kell nyújtani a hálózatoktól függetlenül az egyes könyvtári feladatok, könyvtári munkaterületek oldaláról: az egyes művelési területeken már meglévő munkaközösségek /Országos Osztályozó Bizottság, Olvasószolgálati, Könyvtárjogi, Katalógusszerkesztési stb. munkaközösségek/ gyarapításá-

val. Valamennyi fontos könyvtári tevékenységi területen kell létesíteni ilyen munkaközösségeket, bizottságokat. Ezek munkájának összefogásával Könyvtártudományi Intézet alakulna ki. Az összefogást alapossá tenné, ha keretében helyet kapna az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi Szakkönyvtára, valamint itt történnék a könyvtártudományi dokumentációs munka /figyelőszolgálat, fordítások, bibliográfia/, továbbá kiadványok szerkesztése, ide tartozna a sokszorosító-üzem, végül itt szerveznék a könyvtári oktatást és továbbképzést. Ez a Könyvtártudományi Intézet adná a könyvtári műveletek terén a módszertani alátámasztást a könyvtárügyi igazgatásnak.

A Könyvtártudományi Intézet és az Országos Könyvtárügyi Tanács kölcsönösségi alapon egymás munkáját kiegészítené. Későbbi feladat volna megtárgyalni és kiművelni, hogyan kapcsolódják célszerű egységbe az Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának elvi irányító útmutatása és a Könyvtártudományi Intézet operatív tevékenysége. A Könyvtártudományi Intézet végül olyan közép szerv is volna, amely a könyvtári fősztály közvetlen hatáskörén kívülre került könyv- és dokumentumgyűjteményeknek módszertani segítséget nyújt és tőlük adatokat kap.

V.

A Könyvtártudományi Intézetek nem kevésbé a nemzeti könyv alapnak kapcsolatban kell állnia az autonóm nemzeti könyvtárral.

Könyvalap	OSzK Nemzeti Könyvtár	Könyvtártudományi Intézet
-----------	--------------------------	------------------------------

Már bevezetőül mondtuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, mint nemzeti könyvtár /az egyetemek autonómiájának mintájára/ autonómiát kell kapjon. Nemzeti Bizottságunk három tagú albizottságot küldött ki, hogy az autonóm nemzeti könyvtár szervezeti formájára tervezetet dolgozzon ki. December 1-ig adtunk ehhez határidőt. A továbbiakról csak azután tárgyalhatunk.

VI.

Az egész könyvtárügy semmiesetre sem tartozik a népműveléshez. Ha az új minisztérium Népművelési Intézetbe akarná tömöríteni a népművelési ágait, /először fogalmi elhatárolásokkal kellene ennek az Intézetnek a kereteit kiépíteni/ s azután kiderülne az is, hogy a könyvtárügyből csak a közművelődési könyvtárnak van kapcsolatuk a népműveléshez. Ennek a kapcsolatnak ápolása a könyvtári fősztály igazgatási hatáskörében /egységes könyvtárügy/ helyet foglaló közművelődési könyvtárhálózat és a Népművelési Intézet között a kölcsönös kiegészítés szellemében volna megvalósítható. Itt kell megjegyezni, hogy a közművelődési könyvtárak lényegükben csak területi hálózatban maradnának meg. A szakszervezeti könyvtárak a szabad szakszervezetek érdekképviseleti funkciója folytán a népműveléstől eltávolodnának. A terüle-

ti hálózati központok kialakítása sui generis probléma, de majd csak a részletes megoldások során kerül napirendre.

VII.

Végül a dokumentációról szólva ez a nálunk kialakult gyakorlatnak megfelelően egyelőre a könyvtárakhoz kapcsoltnak maradna. A központi irányítást azonban itt is, mint más munkaterületeken, egy kialakítandó munkabizottságnak kellene kézbevennie. Dokumentációnk szervezetének végleges formájáról /könyvtárhoz, könyvtári hálózathoz kapcsolva vagy ezektől független működés/ csak dönthetünk, ha külföldi tanulmányút /bizottság/ az elért eredményeket a hazai adottságokkal egybevetné, s azután tenne javaslatot /pl. mikrofilm/.

(A dokumentumok eredeti példányai az Országos Széchényi Könyvtár irattárában találhatóak.)

Gyűjtemények „égszakadás, földindulás idején”

Könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok az 1956-os forradalomban

Ez év tavaszán, és a napokban ismét felhívás jelent meg a Nemzeti Könyvtár házi levelezési listáján, amelyben a Kisnyomtatvány Tár munkatársai kérik kollégáikat, hogy gyűjtsék össze a parlamenti-, majd az önkormányzati választással kapcsolatosan megjelenő szórólapokat, aprónyomtatványokat, röplapokat. Tudjuk, hogy ezek a lépten-nyomon megjelenő, valójában könnyen elérhető, mégis nehezen összegyűjthető és megőrizhető dokumentumok néhány év, évtized elmúltával milyen értékkel bíró forrásokká válnak. Ha gyűjtésük nehéz békében, hogyne lenne szinte lehetetlen forradalom idején! Ám a könyvtáros „égzengés” idején is könyvtáros, mint ahogyan a levéltáros is levéltáros, a muzeológus pedig muzeológus! Az 1956-os forradalom alatt hivatalt viselők buzgalmát, lelkesedését, „forradalmi” tetteit a következő egykorú újságcikkek segítenek feleleveníteni.

Felhívás a magyar könyvtárosokhoz

Barátaim!

Gyűjtsetek össze minden röplapot, minden felhívást, minden hivatalos és nem hivatalos sajtókiadványt, minden kézzel vagy géppel, vagy sokszorosítással írott falragaszt. Gyűjtsetek össze ezeket a felbecsülhetetlen értékű dokumentumokat.

Szabadságunk végleges kivívása, a rend helyreállta után azonnal rendezték az anyagot, gyűjtették a külföldi újságokat is. Ne nézzétek, milyen szellemben fogalmazódott egy-egy cikk: mind a velünk, mind az ellenünk írott cikkeket állítsátok ki. Hadd tudja meg a magyar nép, ki volt vele, s ki ellene! Nincs szükségünk ezentúl semmiféle patikamérlegre, csupán az igazság, a tárgyilagosság, az egészséges mindenoldalúság egyedül üdvözítő mérlegére. A teljes nyíltság, a teljes őszinteség és tisztaság jellemezze ezeket a kiállításokat és további munkánkat is.

Győri György

(Igazság, 1956. okt.31. 1.évf. 6.sz. 2. p.)

A forradalom dokumentációja készül a Széchényi Könyvtárban

A magyar forradalom győzelme a világtörténelem egyik leváratlanabb és legnagyobb eseménye. Hosszú éveken át ad majd reményt és mutat utat azoknak, akik reménytelen nyomorúságukban szabadabb és emberibb életre vágyódnak. De félok, hogy az, amit a forradalom napjaiban átéltünk, hogy az, ami ma még az élmény hitelességével és élességével él bennünk, az idők múlásával emlékké halványul, mondákká, legendákká ködösül.

Annak érdekében, hogy ez ne történhessék meg, hogy a forradalom egyetlen mozzanata se vesszen el az utókor számára, az Országos Széchényi Könyvtár a következő felhívással fordul az ország lakosságához.

1. Kér mindenkit, aki részt vett a forradalom bármely eseményében, vagy szemtanúja volt bármely megmozdulásnak, röviden írja és foglalja össze az átélteteket, a hallottakat. A forradalom napjainak minden mozzanata fontos és értékes: a fegyveres összecükközések leírása éppúgy, mint a mentők harca az életért, a pékek küzdelme a kenyérért; egyes emberek nagy hőstettei és szenvedései éppúgy, mint a legkisebb segítő mozzanat: a történelmet alakító események és a küzdő magyar nép mindennapos gondjai egyaránt; drámai és tragikus események mellett a komor napok szenvedései közt is fel-felvillanó emberi reménykedés és mosolygás.

2. Minden leírásban, beszámolóban feltétlenül megjelölendő az események pontos ideje és helye.

3. A könyvtár kéri mindazokat, akik fénykép-felvételeket készítettek a forradalom napjaiban, juttassanak el egy-egy másolatot képeikből a könyvtárhoz. Ezek a felvételek teszik majd teljessé az írásbeli közlések anyagát.

4. A könyvtár az így befutó dokumentumokat a forradalom végleges győzelméig bizalmas anyagként kezeli.

Világviszonylatban is egyedülálló lesz ez a gyűjtemény. Nem késői történetírók, hanem a történelmet alakító nemzet önmaga számol be itt azokról a küzdelmekről, melyeket saját maga és az emberiség jövőjéért vívott.

A könyvtár címe: Budapest, VIII. Múzeum körút 14–16.

Az ideiglenes Nemzeti Bizottmány nevében

Dr. Verny Gyula elnök

(Magyar Függetlenség, 1956. nov.3. 1.évf. 6.sz. 2. p.)

„Nemzeti” tragédiánk

Mintha ostrom után lennénk, az az érzése annak, aki a Nemzeti Múzeum kiégett, üszkös falai közt, drága, pótolhatatlan értékek törmelékein jár.

– Sokkal rosszabb – mondják bánatosan a múzeum munkatársai, akik a romokat lapátolják. Akkor csak az épületet érte kár, az is csak géppisztolylövedék volt, de most... megsemmisült Európa egyik jelentős földtörténeti, ásványtani múzeuma. Egy fiatal kutató mutatja a „termeket”, bánatos, álmatlan ember. Három évi munkája. szeme fénye, a dolgozata égett bent.

– Itt volt a bejárat – magyarázza. Ez szenvedte aránylag a legkisebb kárt. Itt magyar anyag volt, és jelentős része megmaradt, de tovább... Itt volt a Föld- és ásványtani könyvtár, itt ütött ki a tűz. 1850 óta minden jelentős folyóirat meg volt. Ezt soha sem lehet többé pótolni.

Egy asztalon kiolvadt lencsés mikroszkóp mellett, egy felbecsülhetetlen érték. Ma csak elszennvedett maradványa van. Közép-Európa egyetlen gumósfogú (jégkorszakbeli) elefántjának agyara. Most preparálták.

Oda van.

A romok között egy néger szobor. A fölöttünk levő Afrika kiállításból zuhant le. Az is elégett.

A huzatos, kiégett szobában kutatók dolgoznak, mentik a könyvmaradványokat. A köveket, kőzeteket hiába találják meg, a cédula, mely ismertette lelőhelyét, korát stb. elveszett. E nélkül értéktelen az egész.

Egyik messze lakó munkatárs most jött be. Hallotta ugyan a rádióban, hogy megsemmisült az osztály, mégsem tudja visszatartani könnyét. Nemcsak azért, mert nő. Így sírtak mindnyájan a felbecsülhetetlen értékű gyűjtemény pusztulása miatt, hosszú évek, évtizedek fáradságos munkája fölött.

*

Hogy történt a katasztrófa?

Tavaszi Mihály múzeumi gondnok, szemtanú válaszol a kérdésre.

Október 23. Kedd.

A múzeum lépcsőjén a fiatalok elszavalták a Nemzeti dalt. Más nem történt. Amikor a rádiónál megkezdődött a harc, bejött egy-két fiatal, s a múzeum ablakából lövöldöztek, valószínűleg az ávósokra. Az éjszaka folyamán aztán elmentek. Szerdán katonák jöttek helyettük. A hír szerint beöltözött ávósok. Körüljárták az épületet és elmentek. Nem találtak senkit se. De azért pár perc múlva 15 és feles ágyúval az orosz egységek lőni kezdték az épületet. A Múzeum utcai saroknál a tető egy foszforos lövedéket kapott. Aztán többet is és a tűz kiütött. Megállítani nem lehetett, mert a lövöldözés nem szűnt meg egy percre sem. Különben is, a múzeum telefonját is kikapcsolták.

Egy környékbeli lakó látta a katasztrófát és telefonált a tűzoltóknak. Azok ki is vonultak Pap György főhadnagy vezetésével. Azonban nem tudtak segíteni, mert nem engedték oda őket. Az egyik tűzoltókocsit ki is lötték.

Aznap még megpróbálkozott a tűzoltással a kecskeméti tűzoltóság és egy tisztiskola csapata is. Ők sem értek el eredményt.

Csütörtökön hajnalban a nagy harc közepette mégis hozzáfogtak a tűzoltáshoz. Életüket kockáztatva oltották a tüzet, mert tudták, hogy mi megy veszendőbe. Egy szovjet főhadnagy vezetésével, egy szakasz katona átkutatta a múzeumot. Azt mondták, hogy a tűzoltók azonnal hagyják abba a tűzoltást, mert még lőnek az épületből. Hogy ki, arról nem beszéltek. S hiába állították a múzeum dolgozói, hogy nincs fegyveres a múzeum épületében – mint ahogy nem is volt – s hiába könyörögtek, szüntessék meg a tüzet, kíméljék a pótolhatatlan kincseket. Az ágyúk csöve továbbra is a Múzeumra irányozva pusztította a nemzet kincsét. Péntek reggel a tűz tovább harapózott, a tűzfészekek újra kigyulladtak és a szovjet csapatok megszállták az épületet. Körülötte 10-12 tank, az udvaron harckocsik... Aztán kivonultak, és csak a pusztítás szörnyű nyoma maradt, akárcsak egész Budapesten.

k.gy.

(Valóság, 1956. nov.3. 1.évf. 4.sz. 2. p.)

Gyűjtsük a forradalmi idők emlékeit!

Köztudomású, hogy az 1848-as forradalmi időkből a szegedi közgyűjtemények viszonylag kevés emlékanyaggal rendelkeznek. Van például olyan röpirat, amelyből csak egy példány van és azt is Budapesten a Széchényi Könyvtárban őrzik. A szegedi közgyűjtemények arra kéri a szegedi gyűjtőket, hogy az elmúlt napokban a forradalmi időkben birtokukba jutott röpiratokat, – mint ezeknek a napoknak becses dokumentumait – őrizzék meg és adják át a szegedi közgyűjteményeknek: az Egyetemi Könyvtárnak, a Somogyi Könyvtárnak, a Múzeumnak vagy az Állami Levéltárnak.

Tudjuk, hogy fényképfelvételek is készültek például az október 26-i forradalmi tüntetésről. Ezeknek az emlékeknek a közgyűjteményekhez történő eljuttatása a történészeknek ad majd értékes támpontot. Megőrzésükkel e dicsőséges napokat becsüljük meg és biztosítjuk azt az utókor számára is. A közgyűjtemények nemcsak a szegedi röpiratokat őrzik meg, hanem a budapestieket és az ország más területéről származókat is.

Felhívjuk a gyűjtőket, hogy nemcsak nyomtatott röpiratokat, röpcédulákat, hanem sokszorosított vagy kézzel írott, rajzolt iratokat is megőrizzük.

Ha egy-egy fajta röpiratból egy-egy gyűjteménynek sok van, átadja a másik gyűjteménynek, vagy juttat az iskoláknak is.

(Szeged Népe, 1956. nov.4. 1.évf. 4.sz. 4. p.)

Az írásokat gyűjtötte: Kocsy Anikó

Egy fejezet a Szabó Ervin Könyvtár múltjából

Az itt következő oldalakon az Olvasó – ha megtisztelti figyelmével – a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár krónikájával fog találkozni, nemcsak a forradalom napjaival, hanem az odavezető úttal, majd a forradalom utáni eseményekkel is. Ez a történet – előre kell bocsátanunk – korántsem hősköltemény, ezért magyarázatra szorul: mi indokolja a forradalom évfordulóján éppen ennek a könyvtárnak a bemutatását? Mindenekelőtt az, hogy ebben a sokféle funkciójú, sokfelől verbuválódott személyzetű intézményben a könyvtárosi egyéniségek hallatlanul széles skálája volt együtt az ötvenes években, más-más világszemlélettel, vágyakkal, indulatokkal, más-más módon reagálva a társadalom eseményeire. Itt az események kihívására adható szinte valamennyi könyvtárosi válasz együtt volt.

Még valamit előre kell bocsátanom: történetünk hősei (akik között az idősebb olvasók számára ismertek is vannak) itt csak a forradalommal kapcsolatos szerepükben, arculatukkal jelennek meg. Némelyikük magatartása később megváltozott, előnyére vagy hátrányára, ezt azonban csak a Szabó Ervin Könyvtár történeténc egészét bemutató mű tudja majd érzékeltetni.*

Az ötvenes évek indulása: különös szerződés köttetik. – 1950-től kezdve három éven át soha nem látott, soha nem is remélt anyagi támogatást kapott a fővárosi könyvtárhálózata. Kéthavonta új könyvtárhelyiséget nyitottak, évente 120 ezer új könyvet vehettek birtokba (a háború előtti évi 16 ezres gyarapodás helyett). Az olvasótábor három év alatt megháromszorozódott. A könyvtárosok optimisták voltak: minden elérhetőnek látszott, határ a csillagos ég!

Mindennek azonban ára volt.

„A Párt a legnagyobb mértékű támogatást nyújtja a könyvtáraknak” – írta a Szabad Népben Dobos Piroska, ekkor még mint a budapesti pártbizottság munkatársa – „de el is várja, hogy harcoljanak ... és erősítsék a szeretetet a Párt, Rákosi elvtárs és a hatalmas Szovjetunió iránt.” – Tiszta beszéd, egyértelmű szerződés. Az állampárt a könyvtárakat (pontosabban a politikai-ideológiai harcban felhasználható közművelődési könyvtárakat) kiemelt támogatásban részesíti, ugyanakkor totális felügyelete alá helyezi. Mert lényegesen többről volt szó, mint egy ideológia könyvtári eszközökkel való kiszolgálásáról. A politikai hatalom a közművelődési könyvtárosokat fizetett agitátoroknak tekintette, akiknek legfőbb kötelességként az olvasókkal való „foglalkozást” írta elő. „Az egyénnel való foglalkozást a könyvtármunka központjába állítjuk” – döntött 1950-ben a budapesti pártbizottság, és a könyvtárosok kézhez kapták az elvárt beszélgetések sé-

* Készülőben van A fővárosi könyvtárának története második kötete, ebben a téma bővebb kifejtése is megtalálható lesz.

máját is. A „szeretet erősítésén” kívül más feladatot is kaptak: a fővárosi hálózat könyvtárosai rendszeresen jelenteniük kellett az észlelt „ellenséges megnyilvánulásokat”.

Ahol mindenki szem a láncban, a könyvtár is láncszemmé válik. (Más kérdés, hogy a könyvtárosok hogyan teljesítették ezeket a feladatokat: hittel, meggyőződésből, számításból vagy kényszeredetten, ügyesen megkerülve vagy túlteljesítve – Erről sokat lehetne és kellene írni, nekünk azonban itt és most tovább kell haladnunk a történetben.)

1953: A szerződés érvénye elbizonytalanodik. – 1953-ban a könyvtárfejlesztés látványos diadalmenete megtorpant. Vége szakadt a könyvtáravatások ünnepi sorozatának, több éven át egyetlen új könyvtár sem nyílt a fővárosban. Állományfejlesztésre sem kapott már a könyvtár oly bőkezűen pénzt, mint korábban. Köddé foszlott „a legnagyobb mértékű támogatás” ígérete, a szerződés egyik oldala elbizonytalanodott. Kérdéssé vált – vagy legalább is válhatott – a szerződés másik oldala, a könyvtárak felajánlkozása is.

Nagy Imre 1953. július 4-én új kormányprogramot hirdetett meg. A magyar könyvtárügy egy része gyorsan reagált: *Sallai István Könyvtáraink és az új kormányprogram* című cikkében, lefordítva a Nagy Imre által meghirdetett törekvéseket a szakma nyelvére, egy könyvtári reformprogram alapjait fogalmazta meg. A közkönyvtár alapvető feladatai közül kiemelte az általános és a szakmai műveltség szolgálatát, a korábnál szerényebb helyet juttatva a „nevelésnek”. Magyarán a politika direkt kiszolgálásának. Hangsúlyozta a könyvtári munka demokratizmusát, és ennek megalapozását az olvasói igények határozottabb figyelembe vételében jelölte meg. S bár a Nagy Imre-programhoz hasonlóan ez a könyvtári koncepció sem léphetett túl a „kiigazítások” mezsgyéjén, de a tovább változtatások igen tág terét rejtette magában.

És persze az ellenlépéseket is.

Reformok vagy visszarendeződés? – Ahogy Rákosi és csoportja már 1953-ban megkezdte harcát a visszarendeződésért, ezzel párhuzamosan a könyvtárügy néhány vezetője is hamarosan visszakozót fűjt. Míg Sallainál és a könyvtári reform más képviselőinél az olvasók tényleges igényeinek hangsúlyozása kapott stratégiai-igaz fontos szerepet, a minisztérium könyvtári főosztályának vezetője már megfeddette azokat a könyvtárosokat, akik „az olvasók helytelen nézeteinek uszályába kerültek.” (A mind sűrűbben emlegetett uszály kezdett kulcsfogalommá válni.) Az utasítások és irányelvek egymásnak ellentmondókká váltak, a könyvtárosok válaszütt elé kerültek. Egyesek a könyvtári reformlépések, mások a visszarendeződés mellett foglaltak állást, korántsem függetlenül politikai meggyőződésüktől.

A Szabó Ervin Könyvtárban, különösen annak Központi Könyvtárában is egyre élesebbé vált a konfliktus, annál is inkább, mert az intézmény éppen ebben az időszakban lényegében vezető nélkül maradt. ('53-ban halt meg Dienes László, '56 szeptemberében nevezték ki Révész Ferencet.) A kritikusan gondolkodóknak, a társadalomban és a könyvtárban több szabad mozgást akaróknak informális körei kezdtek kialakulni. A legerőteljesebb, a hangadó egy aktívan politizáló értelmiségi csoport volt. Ők a szocializmus eszméi alapján álltak, de a Rákosi rendszer embertelenségei, erőszakosságai mind élesebb kritikát váltottak ki belőlük. Közéjük tartó-

zott *Szalai György* (a két háború közötti zsidó filosz értelmiség tipikus alakja, a cionizmussal is kacérkodó filozófus, 1950-ig radikális kommunista) és *Román József* (aki Franciaországban vált baloldali értelmiségivé, a háború után tért haza) és a sok területen tanítványukká váló, a népi kollégiumból érkező fiatal *Pataki Ferenc* is. Más irányból érkezett ebbe a körbe *Marót Miklós*: tisztviselő családból, friss egyetemi végzettséggel, pártonkívüliként. A háború előtti régi könyvtárosi gárda sokszor megrostált és megfélemlített tagjai csak később mertek megszólalni.

A könyvtárról küldött hivatalos jelentések ennek a kritizáló, reformokat akaró (utóbb revizionistának nevezett) csoportnak a fokozatos megerősödéséről, a reformeszmék mind szélesebb elterjedéséről számoltak be évről-évre. 1953-ban még csak „az eredmények lebecsülése, a hibák felnagyítása” volt a reformisták bűne. 1954-ben „megjegyzésekről, elsuttogott kritikákról vagy egyszerűen elhallgatásról” szólt a jelentés, 1955-ben azonban az ellenzéki csoport már átvette a Központi Könyvtár jelentéségenek informális vezetését. A novemberi hivatalos jelentés szerint „Az intézetben a párt irányvonalával ellentétes nézetek uralkodnak.” Ekkor már a pártonkívüliek is nyíltan követelték a változást. Őket egy hivatalos (belső) jelentés így jellemezte: „Igen művelt, iskolázott, széles látókörű, de nem marxista, hanem inkább polgári beállítású munkatársak,” akikkel a hivatalos nézeteket képviselő pártvezetés olykor megpróbált vitába szállni, de – ugyancsak a jelentés szavait idézve – „többször leégett.” A könyvtárban folyó viták a Petőfi Kör disputáinak folytatásai voltak, a Központi Könyvtár – mint azt '56 után ismételtelen szemére vetették – „fiók Petőfi Körré” vált.

Néhányan megkísérelték a „revizionista” nézetekkel való szembeszállást. Az intézmény megbízott vezetője, *Winter Pálné* (akit annak idején Dienes László így jellemezett: „A Központi Pártszervezet bocsátotta rendelkezésünkre, mint kitűnő káder”) riadtan írta 1955-ben a Népművelési Minisztériumnak: „Hiba, hogy a könyvtárak politikai munkája nem a régi lendülettel folyik, a könyvtárosok a tömegek uszályába kerültek. Csökkent a szovjet és az ideológiai könyvek kölcsönzése, sőt csökkent ezek beszerzése is.” A panaszban benne rejtett a könyvtári „visszarende-ződés” igénye, de annak a ténynek a felismerései is, hogy a fiókkönyvtárak többsége megtagadta az „agitáló könyvtár” szerepét, és elindult a Sallai-cikk által vázolt irányba: előtérbe helyezték az általános műveltséget és a tényleges olvasói igényt szolgáló funkciót és műveket, ennek negatív lenyomata volt az ideológiai és a szovjet művek háttérbe szorulása.

Winterné több kísérletet tett arra, hogy a könyvtárosok figyelmét az aktuális politikai témák, pl. a Rajk-per helyett másfelé fordítsa, azonban ekkor már nem lehetett az érdeklődést szelídebb tájakra terelgetni, a folyamatokat nem lehetett visszafordítani. Nem sikerült ez *Dobos Piroskának* sem, akit 1955-ben helyeztek a könyvtárba, és a Módszertani osztályon fontos beosztást kapott.

A reformtörekvések a Központi Könyvtár életében két fontos szakmai változást hoztak. Egyrészt a könyvtár Szabó Ervintől plántált szociológiai szerepe (amely mellett Dienes László és Kőhalmi Béla a legnehezebb időkben is kiálltak ugyan, de az 1951–52-es „tömegkönyvtári” átalakítás folytán mégis kérdésessé vált) most ismét polgárjogot kapott, Marót Miklósnak sikerült elismerését kiharcolnia. Másrészt a Budapest Gyűjtemény – amelynek megszüntetését korábban tervbe vették és felszámolását megkezdték – ugyancsak polgárjogot kapott, 1955 júliusától újra önálló osztállyá vált.

A hálózat is forrongott. A politikának napi munkájukban rendkívül kiszolgált kerületi könyvtárak vezetői szakmai feladataikat akarták elsősorban újrafogalmazni, nagyobb szabadságot és függetlenséget biztosítva maguknak és könyvtáraiknak. A forradalom előtti nyilatkozataikból egy új – a hálózat vezetőinek koncepciójával homlokegyenest szembenálló – könyvtárfilozófia bontakozott ki. A budafoki könyvtár vezetője, *Győri György* A Könyvtáros 1956. szeptemberi számában, az elutasított „pártosság” helyett „szenvedélyesen tárgyilagos” könyvtárosi magatartást javasolt, nyílt demokráciát, az eszmék és a könyvek nyílt küzdelmét. „Kezeljük a felnőtteket felnőtteként” – írta hozzászólásának címében a zuglói könyvtár vezetője, *Keresztési Mihály*. Érveiket így summázta a lap szerkesztője, *Zolnay Vilmos*: „A 18 éves választó és választható állampolgár jogosult megválasztani, hogy mit akar olvasni és mit nem.” (Dobos Piroska még évekkel később is visszatért ezekre a cikkekre: „Az ellenforradalom leverése akadályozta meg, hogy október után újabb ilyen szemléletű cikkek jelenjenek meg” – írta.)

Fedőneve: Györk Lászlóné. – A Központi Könyvtárban – mint azt az idézett hivatalos jelentések mutatták – 1955-ben átbillentek az informális erőviszonyok a Rákosi-féle irányvonal ellenzői javára. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy '55 januárjában a könyvtárba új munkatársat helyeztek: Györk Lászlónét.

Az új dolgozó valójában *Rajk Lászlóné* volt, akinek a börtönből való szabadulása után megtiltották neve használatát. Előbb egy KÖZÉRT raktárában kapott munkát, majd pártutasításra helyezték a Szabó Ervin Könyvtárba, ahol a Budapest Gyűjteményben jelölték ki a helyét. A kötelező inkognitó azonban a könyvtárban nem működött, néhányan már ismerték, és rövidesen szoros baráti kör alakult ki körülötte, az ellenzék egyik vezetőjévé vált. Legközvetlenebb kapcsolatba *Erdős Péterné Köves Erzsébet*tel és *Magos Gáborné*val került.

Rajk László 1956-os temetésének előkészítése az országos politika reflektorfényébe állította Rajknét és könyvtári körét is. Az országos pártvezetés zártkörű temetést akart, Rajkné a legszélesebb nyilvánosságú „nemzeti temetést” követelt, a szervezkedések, viták részben a Wenckheim-palotában zajlottak. Szeptember 27-én Rajkné a könyvtárosok tanácsai alapján döntött a kompromisszum mellett: a Központi Könyvtárban tartott megbeszélésen – a könyvtárosok többségének érvelésével szemben – Román József meggyőzte Rajknét: a városon is átvonuló temetési menetet a Pártközpont előtt aligha lehetne kődobálástól, tettelegességtől visszatartani és „akkor öt perc alatt itt lennének a szovjet tankok.”

Az október 6-ai temetésen, amely a forradalom prelúdiumává vált, a könyvtár munkatársainak többsége egységes menetben, hatalmas koszorúval vett részt.

A temetés utáni héten Gerő Ernő új munkahelyet ajánlott föl Rajknénak, de ő ragaszkodott a Szabó Ervin Könyvtárhoz.

A forradalom napjai – Október 23. délelőttjén a Központi Könyvtár is megfogalmazta a maga 12 pontját, amely szellemében megegyezett a Műszaki Egyetem fiataljainak követeléseivel és a közhangulattal. A pártvezetőség is arra biztatta a párttagokat, hogy vonuljanak ki és igyekezzenek rendet tartani.

A következő napokban a könyvtár környéke fegyverropogástól volt hangos, (a közelben volt a rádió székháza, nem messze a Corvin köz és a Kilián laktanya). A könyvtárban feszült, várakozó hangulat uralkodott. Megalakult a forradalmi bizott-

ság, vezetőjének többen Román Józsefet ajánlották, végül Marót Miklóst választották meg. A bizottság körleveleiben a gyakorlati tennivalókat fogalmazta meg, de ezen túl szakmai követelmények is helyet kaptak, pl. követelték a hálózat visszacsatolását a központhoz, sürgették a forradalom kisnyomtatványainak azonnali gyűjtését. (Ez a felhívás sikeres is volt: a könyvtár rövidesen 1956 politikai eseményeinek egyik leggazdagabb kisnyomtatvány gyűjteményével rendelkezett.)

A központ dolgozói körében határozottabb politikai követelmények is elhangzottak, némelyek megkérdőjelezték a pártállam által kinevezett felső vezetők legitimitását. Marót Miklós azonban a személyeket érintő támadásokat lecsendesítette.

A kerületi könyvtárak helyzete drámaibb volt. Az ötvenes évek elején vállalt szerep most visszájára fordult. A régi alapítású, belvárosi könyvtárak olvasói. (pl. az Andrásy úti – akkor Sztálin úti – könyvtár kölcsönzői) egyre nyíltabban bírálták a kínálatot; a külterületek új könyvtárai körül pedig olyan hírek is terjengetek, hogy ezek kizárólag a szovjet propaganda eszközei, „ott csak szovjet könyvek vannak”. (Ténylegesen az 1950-52-es állománygyarapításnál a szovjet szerzők aránya a szépirodalmon belül mintegy 40 százalékot tett ki, az „ideológiai” műveké az ismeretközlőn belül több mint 40 százalékot.) A forradalom napjaiban néhány helyen nem elégedtek meg a szóban elhangzó kritikával: két helyen demonstratív könyvégetés történt. Hogy pontosan mi, nem tudjuk, a beszámolók ellentmondásosak. Mindenesre a hajdani „agitációs könyvtárért” a társadalom most – érthető, ha nem is elfogadható módon – benyújtotta a számlát.

A nehéz helyzetbe jutott kerületi könyvtárosok más-más módon válaszoltak az események kihívásaira. Volt, aki riadtan visszahúzódott, s a forradalom napjait lidércnyomásként élte meg. Mások viszont már előzőleg módosították, az olvasói igényekhez közelítették állománygyarapítási gyakorlatukat, könyvtárosi magatartásukat – hadd utaljak itt Győri György és Keresztési Mihály idézett cikkeire, Mentés Béláné beszámolójára. A forradalmi napokban új tartalommal telítődött néhány korábbi szocialista könyvtári eszköz, pl. a faliújság, a plakát. Az Andrásy úti könyvtár vezetőjét, Borsósné Irányi Lujzát utóbb „a könyvtár ablakába ellenforradalmi újságok kihelyezése, ellenforradalmi jelszavak falra festése, röpcédulák terjesztése” vádjával állították fegyelmi bizottság elé. A városi könyvtár tájékoztató funkciója most merőben új szerepet kapott. Máshol a könyvtár köré szerveződő fiatalok csoportja vált aktív politikai tényezővé. Rákoskeresztúron a könyvtárban működő ifjúsági kör több résztvevője a kerület nemzeti bizottságának tagjává vált.

November negyedike után még inkább megoszlott a könyvtárosok magatartása. Egyes könyvtárak – csatlakozva a munkástanácsok felhívásához – ülősztrájkot tartottak, mások a sztrájk meghirdetett ideje alatt is nyitva voltak. Néhány könyvtár és könyvtáros aktívan részt vett a politikai, sőt a fegyveres szabadságküzdelmekben. A Rákoskeresztúron november 4. után a könyvtár lett a helyi nemzeti bizottság gyülekező helye, míg a behatoló szovjet katonák és pufajkások szét nem zavarták őket. *Fodor Akos* a XI. kerületi, *Karinthy Frigyes* utcai könyvtárból az ellenállás szervezésében vett részt, *Maruszki József* fegyverrel is részt vett a forradalomban.

Ha harcokról szóltunk, beszéljünk az ezzel járó pusztulásról is. A forradalom és főleg az azt követő harcok súlyos anyagi kárt is okoztak. Több ezer könyv elveszett, túlnyomórészt a letétekből. Az ötvenes évek elején ugyanis a fővárosban

igen sok, száznál több ún. könyvvállomást létesítettek, főleg politikai és társadalmi szervezetek irodáiban, ezek nagy része most ebek harmincadjára jutott. Mérhetetlenül nagyobb kárt okoztak azonban az ágyúlövedékek A Wenckheim-palotában a Kálvin tér felől érkező lövések a főbejárat fölötti díszterembe csapódtak be, tönkrementek a terem művészi díszítményei, elroncsolódott 45 fióknyi katalógus, a készülő Budapest Bibliográfia anyagát újra kellett rendezni. A Pedagógiai Könyvtárnak (ekkor a Szabó Ervin Könyvtárhoz tartozott) otthont adó Vas utcai iskolaépület négy emelet magasságban leomlott, a könyvtár több helyiségét a romok alá temetve.

A számonkérés. – A könyvtár 1956-os szereplése, második Petőfi Körre válása alapján 1957-ben a felsőbb politikai vezetés (a VIII. kerületi pártbizottság, a Központi Könyvtár ekkor oda tartozott) Révészről és a könyvtári pártcsoport vezetéséről nyagarányú tisztogatást várt el.

Itt válik történetünkben kiemelt szereplővé *Révész Ferenc*, aki a távoli szociáldemokrata múltból érkezett 1956 szeptemberében a könyvtárba. Nagy kerülővel: a koalíciós években a kommunista pártba való beolvadás híve és aktív előmozdítója volt, majd 1951-ben a politikai vezetésből kiakolbóltva az Akadémia könyvtárába helyezték, onnét került a Fővárosi Könyvtár élére. Ide az egykori harcos politikus helyett már egy szkeptikus, a konfliktusokat kerülő, jövődő munkatársaival szemben jóhiszemű Révész Ferenc érkezett.

Révész – bár 1957 nyarán már úgy nyilatkozott, hogy „a könyvtáros legelső feladata a fennálló társadalmi rend védelme”, ennek ellenére megtagadta a radikális „tisztogatás” végrehajtását.

A könyvtári pártcsoport vezetője a forradalom után Szalai György lett (ő volt az egyetlen, aki a forradalom napjaiban is nyíltan vallotta kommunista meggyőződését), de ő sem volt hajlandó elítélni társait, akikkel 1956 tavaszán-nyarán még sok mindenben egyetértett. A felsőbb politikai irányítás 1957-ben úgy ítélte meg, hogy a VII. kerületben a TIT-en kívül egyedül a könyvtár az az intézmény, ahol a párt irányvonala nem tud érvényesülni. Két évig húzódo harc indult. Első lépésként leváltották a könyvtári pártcsoport éléről Szalai Györgyöt, helyére Dobos Piroska került. A központ könyvtárosi gárdájának csendes ellenállásával szemben azonban ő is tehetetlennek bizonyult. 1959-ben a kerületi pártvezetés a könyvtár helyzetét megvitató értekezleten radikális lépésre, többek eltávolítására szánta el magát. (Az egyik felszólaló ötven ember elküldését javasolta.) Csakhogy időközben megerősödtek Révész politikai pozíciói (a könyvtár irattára ma is őrzi a „Gyurikám!” kezdetű, Marosánhoz írt levelét), és sikerült megvédenie intézményét. A hathatósan előkészített támadás a könyvtár „jobboldali revizionista elemei” ellen kompromisszummal végződött: 1959 szeptemberében Révész bejelentette: bár őt magát nem győzték meg az indokok, de a felsőbb párt- és szakmai szempontoknak engedve hozzájárult. Román és Szalai áthelyezéséhez. (Legyen szabad itt megismételnem: Szalai György volt az egyetlen, aki a forradalom napjaiban nyíltan kommunistának vallotta magát.)

A hálózat könyvtárosai – ők 1957. április 1-jéig a kerületi tanácsokhoz tartoztak – korántsem élveztek ilyen védettséget. A rákoskeresztúri könyvtár vezetőjének, *Juhász Mária*nak pl. a gyűjtőfogházba kerülése után két nappal felmondták állását. A hálózat visszacsatolása, 1957. április 1-je után a Központi Könyvtár

fegyelmi bizottsága döntött a forradalomban részt vevő könyvtárosok ügyéről. sorsuk gyakran a bizottság összetételétől függött. Szalai pl. elérte, hogy a Nagy Imre mellett szóló röpirat terjesztésével is vádolt Borsósné Irányi Lujzának elbocsátás helyett csak vezetői állásától kellett megválnia, Révész javaslatára a kerületi tanács által már elbocsátott Maruszkit visszavették könyvtárosnak.

A légkört hadd érzékeltesse néhány mondatnyi idézet egy 1958 februárjában beadott kérvényből. Írója korábban „a fiókhálózat legjobb dolgozója” cím elnyerője volt; 1957 márciusában a kerületi tanács megszüntette állását, egy éven át csak alkalmi munkákat kapott. „Racionalizálásomat megfellebbeztem ugyan, de a Tanácsnál olyan figyelmeztetést kaptam, hogy saját érdekében vonjam vissza... Mivel nincs írás a kezemben a vádokról, nem tudom őket tisztázni ... Kérem, hogy adjanak munkát, ha ennek akadálya volna, úgy kérem sürgős értesítésüket, hogy ne számoljam hiába a napokat, mert gyötrelmem volt egy-egy kéresem válaszána kivárása, és mindig hiába.”

A nagyobb részt elbocsátással, jobb esetben áthelyezéssel végződő ügyek egészéről nehéz megbízható képet kapnunk, mert a könyvtár irattárából 1957 és 1958 fegyelmi ügyeinek iratait valaki kiemelte.

Forradalom után. A lehetőségek kitapogatása: próbálkozás egy „szociáldemokrata” vagy egy „politikamentes” könyvtár megteremtésével. – Az új igazgatóra, Révész Ferencre fontos szerep várt: mivel 1953-56 között a könyvtár teljes felső vezetése szétzilálódott, most megnyílt a lehetőség új vezetői gárda kialakítása, ezzel a könyvtár arculatának, jövőjének meghatározása. Kérdés volt, hogy röviddel a forradalom után, a Kádár-rezsim kialakulásának kezdetén hogyan fog mindez lezajlani?

Révészben ekkor feltámadt a szociáldemokrata: megkísérelte, hogy az ő mentalitásához közel álló, baloldali, de kritikusan, szabadabban gondolkodó vezetést alakítson ki. Az általa kiszemelt emberekre az is jellemző volt, hogy valamilyen formában részt vettek '56 szellemi mozgalmában. A Központ meghatározó pozíciójára, az igazgatási csoport élére Szalai Györgyöt nevezte ki, az olvasószolgálat vezetésében megerősítette Marót Miklóst, a hálózat vezetését pedig a Népművelési Minisztériumból politikai okokból eltávolított *Berza Lászlóra* bízta. Ugyanakkor élesen szembekerült az ekkor szélsőséges, merev nézeteket valló Dobos Piroskával, aki egy nyilvános nyilatkozatában 1959-ben kijelentette: „Köztünk olyan személyi ellentét van, amely eleve lehetetlenné teszi az együttműködést.”

Mindehhez tegyük még hozzá: Révész befogadta a máshol megbélyegzett *Benjamin Lászlót*, *Féja Gézát*, *Mikó Zoltánt*, *Tóbiás Áront*, *Polonyi Pétert* és másokat. A befogadottak a bibliográfiaszervezés aprómunkáját végezheték, a hajdani minisztériumi osztályvezető, Mikó Soroksárra került könyvtárosnak. 1959-ben a tanári állásától politikai okokból megfosztott *Antall József* is könyveket fuvarozott szürke köpenyben a Központi Könyvtár raktára és olvasóterme között.

Révész Ferenc vágyálmát egy „szociáldemokrata” könyvtárról a keményedő politikai erők hamar semmivé foszlatták. Külső nyomásra le kellett váltania Szalai Györgyöt és Berza Lászlót, valamivel később Marót Miklóst is. A hálózat vezetését Dobos Piroska vette át. A helyi pártvezetés élére Szőke Tiborné került.

A forradalom leverése után a Központi Könyvtárban kialakult egy másik koncepció is. A munkatársak egy köre a politikai eseményekre válaszul meghirdette

a „Budapesti kultúrcentrum” gondolatát, igényes, magas színvonalú – de tüntetően politikamentes – kulturális tevékenységbe kezdett. Román József képzőművészeti kiállításai (különösen a francia impresszionistáké), a Szabó Ervin énekkar klasszikus és preklasszikus produkciói, Tóbiás Áron Tolsztoj- és Krúdy-kötetei a könyvtáron kívüli szakemberekből elismerést váltottak ki, a könyvtáron belül viszont – bár Révész következetesen védelmébe vette őket – az ekkor már keménnyé váló pártvezetés kritikáját. Leszögezték, hogy ez a koncepció „azzal politizál, hogy nem politizál”. A „Szabó Ervin Könyvtár mint budapesti kultúrcentrum” története epizód maradt, de igen érdekes, feldolgozásra váró epizód a könyvtár történetében.

Mit jelentett a szakmának 1956? – Mai szakmai etikánk vastag betűs, elemi követelményként várja el a könyvtáraktól, hogy a használó szabadon és korlátozás nélkül hozzáférhessen az információhoz. Innét nézve a magyar közkönyvtárak a krónikákban tárgyalt néhány év alatt a nulláról indulva nagyon fontos lépéseket tettek meg.

A Központi Könyvtárban 1950-52 között a szabad hozzáférés elé hármas gát épült ki:

- az állomány egy részét hatósági kényszerrel zúzdába vitték;
- a megmaradt állomány egy részének katalóguscéduláit kiemelték az olvasói katalógusból;
- az ügyeletes könyvtárosnak minden olvasó kérését felül kellett bírálnia, a nem megfelelőnek ítéltet elutasítania, feljegyezve az olvasó nevét és a kért könyv címét.

1953 után, a politikai tabuk megrendülésével párhuzamosan elkezdődött ezeknek a gátaknak az óvatos, fokozatos, vitáktól kísért lebontása. Döntés született az olvasók elől elzárt 150 ezer katalóguscédula részleges visszahelyezésére, majd 1956-ban a teljes visszaállítás mellett döntöttek. A nem megfelelő könyvet kérő olvasókkal való „beszélgetés” megszüntetését Marót Miklós harcolta ki 1955-ben, azzal érvelve, hogy „a beszélgetés jóformán sohasem sikerült, hiszen a könyvtáros az akkori körülmények között egy megtévedttel szemben az államhatalmat képviselte.”

Az olvasó szabad választásához vezető úton azonban ezek az engedmények csak az előkészítést jelentették, a könyvtárügy radikális lépése a szabadpolc bevezetése volt, ami az ötvenes évek légkörében nem egyszerű könyvtártechnikai újítást, hanem gyökeres szemléletváltást jelentett. Sallai István és szakmai köre tudatosan összekötötte az új szolgáltatási rendszert egy új könyvtártípus követelményével: a korábbi agitáló, az olvasót manipuláló – kapitalista vagy szocialista – népkönyvtárral szemben „a modern közművelődési könyvtár” – írta Sallai – „információs központ, kényelmes otthon, társadalmi vitafórum.”

1956 előtt, ha fel is merült a szabadpolc gondolata, (pl. *Bóday Pál* cikkében), csak a technikai kérdések kerülhettek felszínre. 1956 szeptemberében viszont A Könyvtáros már egészen másként – az olvasó szabadsága felől – közeledett a kérdéshez: „A könyvtáraknak szolgálniuk kell a gondolat és a tett szabadságát ...” – idézte teljes egyetértésben a lap az IFLA-memorandumot – „Tartsák tiszteletben a szabad választás és szabad gondolkodás elvét ... minden könyvtár engedje meg

használóinak, hogy szabadon felkeressék a könyvtár olyan részeit, ahol az általuk keresett könyvek találhatóak.”

A magyar könyvtárügy forradalma a szabadpolc bevezetésében testesült meg.

A Szabó Ervin Könyvtár ellentmondásos állásfoglalása ebben a kérdésben pontosan tükrözi a könyvtáron belüli ellentétek harcát. Néhány kerületi könyvtárvezető már 1956 első felében felvetette az áttérés gondolatát, de egyetlen kerületi tanács népművelési osztálya sem vállalta a bevezetés kockázatát, 1957-ben pedig a Kerületi Könyvtárak Osztálya a „nevelő könyvtár” jegyében utasította el az olvasóválasztási szabadságát. „Olvasóink nagyobb része a szabadpolcraól helytelenül, tévesen válogatna” – érvelt az országosan folyó szabadpolc vitában *Becski Andorné*. 1958-ban egy munkaértekezleten Győri György mint kerületi könyvtárvezető a válogatópolccal szemben a teljes szabadpolcra való áttérés mellett kardoskodott: „szakmai forradalom kell” – mondta. Többen megtapsolták, de Révész Ferenc nemcsak Győrit, hanem a tapsolókat is elítélte. 1959 márciusában Dobos Pirocska – ekkor már az országos szakmai közvéleménnyel is dacolva – még mindig csak az állomány egy gondosan válogatott részének hozzáférhetővé tétele, a „válogatópolc” mellett foglalt állást. (És elrettentő példaként számolt be róla, hogy Békéscsabán Márai, Nyírő, Zilahy novellái mellett még egy Wass Albert regényhez is közvetlenül hozzáférhetnek az olvasók.)

Végül is 1960-ban a konfliktusokat lehetőleg kerülő Révész Ferenc már nem vállalta a szembenállást az ez ügyben lassan egységessé váló országos szakmai közvéleménnyel, utasította Dobos Pirocskát, aki ekkor meghirdette a „szocialista szabadpolc” bevezetését.

Ez idő tájt mondogatta Sallai, hogy a „szocialista” szó fosztóképző.

Epilógus. – 1960-ban a Szabó Ervin Könyvtárban már csak egyetlen helyen élt háborítatlanul a forradalom emléke: a Központi Könyvtár raktárának mélyén, ott viszont együtt voltak az 1956-ról Nyugaton kiadott könyvek, így az emigráns Aczél Tamás, Faludy György, Fejtő Ferenc, Méray Tibor, Pálóczi Horváth György friss kiadású művei. A körülményekhez képest liberális olvasószolgálat révén az olvasók itt viszonylag könnyebben jutottak hozzá a Nyugaton megjelent irodalomhoz, mint Budapest más könyvtáraiban – ahogyan erről a Torontóban megjelenő Magyar Hírlap cikke beszámolt, megdicsérve a könyvtárat. A dicséret nem is maradt hatástalan: Szőke Tiborné a pártvezetés nevében elmarasztalta a gyarapítást, és intézkedés született a Marót Miklós által vezetett olvasószolgálat liberalizmusának megredukálására.

Mint az előzőekben láttuk, a forradalom szelleme a könyvtárban lebontott néhány gátat, feloldott néhány tabut. Most viszont új tabu állítatott: maga 1956.

Katsányi Sándor

A Könyvtáros folyóirat 1954 és 1975 közötti olvasószerkesztőjének emléktörédékei a kiskabátos forradalom napjaiból*

1956. október 23-a, az a bizonyos keddi nap legfeljebb annyiban ígérkezett különlegesnek számomra, hogy feleségem, szül. *Hangyál Erzsébet*, a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztályának előadója hivatalos „kiszállásra”, Miskolcra utazott, és magával vitte kétéves és nyolc hónapos kislányunkat, Katikát, emiatt rám hárult a feladat, hogy este meglátogassam a kisebbiket, a tizenhat hónapos Évit. A két gyerek ugyanis az angyalföldi, József Attila téri lakásunkhoz közeli, családi házacskás utcában egy háromgyermekes nyomdászcsaládhoz volt kiadva hatnapos kosztra és vigyázásra, most azonban anyja távolléte miatt kvártélyra is náluk maradt Évi. A nagyobbik kislány pedig azért utazott az anyjával, mert annak bátyja, *Hangyál Sándor* Miskolcon élt családjával, a repülőtér rádióállomásának vezetője volt – ennek a későbbiekben még lesz jelentősége –, s nekik feleségem a hivatalos munkáját a rokonlátogatással összekötve kívánta bemutatni kislányunkat.

A *Könyvtáros* szerkesztőségébe, a Lenin körút 9–11. szám alatti New York-palotába a szokásos reggel kilenc órai kezdésre megérkezvén, a figyelmem – érthetően – megoszlott a szokatlan családi helyzet és a szerkesztőségi ügyek között. A folyóirat októberi száma – címlapján *Kosztolányi* portréjával – már megjelent, a novemberi szám anyagán minden különösebb feszültség, izgalom nélkül dolgozunk, nem sejtvén, hogy soha nem fog nyomdafestéket látni.

A közhangulatot hetek óta valamilyen változás iránti várakozás uralja, aznap meg éppenséggel különös hírek keringenek a levegőben: a műegyetemisták felvonulásra szánták el magukat: lesz-e tüntetés, engedélyezik-e a menetet vagy nem engedélyezik? Kíváncsiságnak és a feltűnően meleg őszi napsütésben egy kis ebéd utáni sétálás vágyának engedelmeskedve, úgy ahogy vagyok, és ahogy az után mindenki más is jár-kei, kiskabátban [a maiaknak: zakóban] elindulok az esetleges tüntetésnézőbe a Rákóczi úton a Duna felé! Egészen addig megyek, amíg egyszer csak áthatolhatatlanul keresztezi utamat egy sűrű sorokban jobbra, északnak tartó embertömeg. A járdán bámulva olvasom a fejek fölött hullámozó feliratokat. ismerős arcokat keresek a nemzeti színű zászlók alatt, de nem találok. Nézelődés közben egyszer mintha nevemet hallanám, és valóban: – Gyula, gyere velünk! – érkezik a kiáltás–hívás az egyik sor közepéről. *Pók Lajos* integet onnan – ő *A Könyvtáros* állandó szerzője, „civilben” a Művelt Nép Könyvkiadó irodalmi vezetője. Lajos készítésére én is beálllok a sorba, és menetelek a vonuló száz-

* A szerkesztőség által terjedelmi okokból rövidített szöveg.

ezerrel együtt a Margit hídon át Budára, a Bem térre, a lengyelek és a magyarok közös, kis termetű nagy szabadsághősének szobrához. Hogy ott, meg azután mi történik–történt körülöttem és bennem, szégyenkezve be kell vallanom, képtelen vagyok visszaidézni. Arra emlékszem csupán, hogy a rengeteg ember miatt nem láttam a szobrot, és a távolságtól nem hallottam a szónokot sem. Utána kellene néznem: jól tudom-e, hogy *Sinkovits Imre* szavalt, és *Péter bácsi* (Veres Péter) szónokolt. Arra sem emlékszem, mikor szakadtam el Pók Lajostól, mikor és melyik hídon át indultam haza, hogy a kisebbik gyereket láthassam. Az Országház mellett akkor még állt a Kossuth híd, azon keresztül éppúgy mehettem, mint a Margit hídon. A szerkesztőségbe bizonyosan nem tértem vissza. Hiába erőltetem az agyam, az egészek a részletei kihullottak belőle. Sőt, néhány fontos tényről sem tudok számot adni magamnak. Például: valóban a Rákóczi út és a Kiskörút Tanács körüli sarkán csatlakoztam a felvonuláshoz? Mintha keskenyebb úton jöttek volna Pók Lajosék! És a menet a Bajcsy-Zsilinszky útról a Szent István körútra térve fordult-e rá a Margit hídra, vagy már a találkozásom a felvonulókkal és maga a menetelés is a Dunához közelebb történt? Egyáltalában: miért nem emlékszem arra sem, mik voltak a táblák feliratai, énekeltünk-e, s ha igen, mit, jelszavakat skandáltunk-e és vajon miket, láttam-e, láthattam-e kivágott címerű zászlókat a Bajcsy-Zsilinszky út házainak ablakaiban, vagy ezeket csak utólag képelem és a képeket később, a magazinokból rögzítette az agyam?!

Olcsó dolog volna most, a vonatkozó szakirodalom átbogarászása után az elfelejtett részleteket, jeleneteket megéltékké magasztosítani, véletlen részvételemet történelmi ihletésű, tudatos vállalássá aranyozni, de nem tehetem, nem engedi a tisztesség. Mivel abból az időből számos jelenet, mozzanat, sőt egy-egy mondat vagy éppen csak *szó* is rendkívül élesen vészelt át bennem fél évszázadot, azt kell hinnem, az emlékezetkihagyás oka nem a szenilitásom, hanem valami egészen más: Nem ismertem fel az esemény történelmi jelentőségét, emiatt 31 éves agyam nem tartotta fontosnak megjegyezni a részleteket sem. *Stendhal* regényének, *A pármái kolostornak hőse*, a 17 éves Fabrizio del Dongo mindenáron csatlakozni kíván bálványozott Napóleonjának hadához, ám amikor sok ügyetlenkedése-viszontagsága után végre – groteszk módon egy markotányosasszony segítségével – megérkezik a waterlooi csataterre, tanácstalanságában így fordul az első, nagyon járatosnak vélt öreg katonához: „Uram, most először vagyok csatában... De mondja, igazi csata ez?” Fabrizioval ellentétben én elfelejtettem feltenni a kérdést Pók Lajosnak és a mellettem felvonuló barátságos ismeretleneknek: – „Tessék mondani, lehetséges, hogy mi most éppenséggel a világtörténelemben menetelünk?” Utólag, visszanézve már tudjuk, hogy azt tettük. De akkor és ott eszembe se jutott ilyenre gondolni. Bizonyára éppen amiatt nem emlékszem a részletekre, mert akkor és ott számomra minden olyan *normálisnak* tűnt fel. Nekünk ma ez a dolgunk, ez a vonulás, mert bizonyos dolgokra fel kellett hívnunk a figyelmet, hiszen gyökeres változtatásra, megoldásra–teljesítésre vártak, és miután bizonyára megoldják–teljesítik őket, hisz’ teljesíthetők, holnap már más lesz a dolgunk – véltem akkor.

A méltósággal vonuló százezer közé állva úgy érezhettem – éreztem is – magam, mintha falusi gyermekkorom búcsújárásában az andocsi kegyhely felé tartanánk, vagy az úrnapi körmenet áhítatos sokaságában lépdelnénk együtt a vespéremi püspöki várban. Mindebben és ott, az októberi menetben is a közös hit és a remény beteljesülésének vágya volt a fontos, nem pedig az, hogy ki és milyen

magasra emeli a szentségtartót, a monstranciát, és hogy kik, milyen erővel rázzák az ünnepi csengettyűket.

Kitérő egyetlen szóért

Amilyen se kép, se hang az emlékezetem a magyar október nagy menetelésének részleteit illetően, olyannyira éles képeket és hangokat őrzött meg az utána következő napokról. Egy szó, egy először akkor hallott-használt megszólítási forma a szabadság tizenhárom napjának kulcsszavaként különösen megmaradt bennem, annak az ötven év előtti helyszínek képeivel együtt, ahol elhangzott. Kimondásához azonban engedtessek meg nekem, hogy háttérének, körülményeinek megvilágítása végett némi kitérőt tegyek.

Október 25-én, csütörtökön az állítólag helyreállított rend lehetővé tette, hogy a szomszédos lépcsőházban lakó *Sallai Istvánnal* együtt bemenjünk munkahelyünkre – ő az Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztályának (is) kiutalt Múzeum utca 3. szám alatti házba. Gyalog, mert a villamosok, autóbuszok nem közlekedtek. Az Oktogonig haladva nemigen találkoztunk a harcok nyomaival, de miután Sallaitól elváltam, a Lenin körúton a New York-palota felé haladva egyre ijesztőbbé vált az utca képe. A Nagykörút és a Rákóczi út kereszteződésében, és méginkább a *Szabad Nép* székháztól minden irányba tekintve, a szétlőtt épületek látványa már nem lövöldözésekről, hanem valóságos városi háborúról tanúskodott. A Nemzeti Színház és az EMKE Kávéház között, a járdára felfutva egy féloldalra dőlt szovjet páncélozott szállítójármű, mellette a földön egy közép-ázsiai arcvonású halott katona. Rémulten menekültem a szerkesztőségbe. Pontosabban: csak szerettem volna, mert a folyosón mindenütt idegenek álltak utamba. Amikor sikerült igazolnom magam, a szobámba benyitva fegyveres, félig katonai, félig civil ruhás fiatalokba botlottam. Kiderült, hogy az *Igazság* című új napilap készítői vertek tanyát nálunk, és szerkesztik ott *Nagy Imrét* támogató újságjukat. A főszerkesztő, az érzelmeiktől és indulatoktól állandóan túlfűtött *Obersovszky Gyula* is feltűnt egy pillanatra a folyosón – őt azelőtt csak egyszer láttam, a Magyar Újságírók Szövetségének székházában. Kiderült az is, hogy helyette se a nyugodtabb, mindig mosolygó *Vészi János*, a *Népművelés* című folyóirat felelős szerkesztője, akit viszont jól ismertem, mert első szakmai írásom az ő egykori lapjában, a *Népművelési Értesítőben* jelent meg 1952 decemberében. Mivel a körülmények arra utaltak, hogy rám ott és akkor semmi szükség nincs, elhagytam a *Könyvtáros-Igazság* szerkesztőségi „körletét” és megpróbáltam valahol *helyre jutni*. Ennek bolyongás lett a vége és az, hogy fura helyzetekbe kerültem, ilyen helyeken tűntem fel. Csak villanásnyi képekben: a palota homlokzati részén, az emeleten erkélyes szoba, talán a vállalatvezetőnké, a Lapkiadó Vállalat igazgatójé. Az erkély alatt az utcában feltűnő járókelőkből kisebb tömeg verődik össze, vagy száz-százötvenen is lehetnek, s *Függetlenség, szabadság / nem vagyunk mi fasiszták* – skandálják. Valakinek ki kell oda mennie szólani hozzájuk. *Pethő Tibor*, a náciellenes *Magyar Nemzet* alapítójának, *Pethő Sándornak* fia lép ki az erkélyre. Valaki elkezd a *Himnuszt* énekelni, a tömeg vele tart. Utána a *Szózat* következik, amikor azonban ismét belekezd az illető a Himnuszba, lentről kiabálások: *Kívülről tudjuk már a Himnuszt meg a Szózatot is – másról beszéljünk!* Ekkor egy szovjet

tank jelenik meg a József körút felől. A tömeg szétrebben, futás a keresztben fekvő Dohány utcába, többen behúzódnak a kapualjakba, hozzánk is bekéredzkezik néhány ember. Az utca széles, a tankot kevésbé fenyegeti az a veszély, hogy valamelyik ablakból benzines palackot dobnak rá, elrettentésül elhaladtában, jövet-menet mégis kilő egy-egy gránátot valamelyik homlokzatra, amellyel éppen szembefordul. A lövések után, mint a pulykák, kíváncsian-eszementen kidugjuk a fejünket. A látvány: a szemben lévő kis tér kiszélesített oldalát lezáró ház első emeletén, a két ablak között eltűnt a fal, a gránátvágta, füstölgő lyukban a tépett függöny szárnyai fehér zászlóként lengenek a légnyomástól...

Másik kép: a székház kapuja előtt állok, egy összeverődött, kis csoportban. Értesítéseket próbálunk szerezni a helyzetről. Odafut hozzánk egy nálam jóval fiatalabb fiú: – Az Országház előtti téren ölik a magyarokat, ne hagyjuk, gyertek! – kiáltja. És elrohan úgy, minden fegyver nélkül. (A 90-es évek közepén hallottam *Arnóth Károly* könyvtárostól, hogyan sebesült meg ott, a Parlamentnél ő és mellette *Nagy Pista (Ágh István)* költő és szintén könyvtáros. Arról a mézszárlásról annyi legenda kering 1956 óta, az évforduló talán érdemes alkalom volna megőrlésükre.)

Újabb kép, képsor: délután erősödik a harci zaj, behúzódnak a sajtószékház lépcsőházi előterébe, ahova időnként bekéredzkezik az utcáról idegenek – mint akkor mindenütt, nálunk is beengedik őket. A jövevényekkel újabb és újabb összevissza hírek érkeznek, csak annyi hiteles belőlük, hogy nem tanácsos az utcán mutatkozni. Még sötétedéskor is vagyunk néhányan, tanácstalanul, merjünk-e hazaindulni a kiszámíthatatlan városon keresztül, s ha nem, hol húzzuk meg magunkat éjszakára? Egyszer csak a lépcső tetején feltűnik a közelünkben működő *Fotó* című folyóirat olvasószerkesztője, *Szegedi Emil*, aki a korlátba kapaszkodva sántikál lefelé. Futok, hogy segítsék neki. Amikor megtudja, miért vagyok még itt, gondolkodás nélkül meghív magukhoz. Rám támaszkodva botorkálunk ki a sötétbe, és a Dohány utcán balra fordulva lassan lépegetünk a Tanács körút felé. Óvatosan elkerülve az Engels [Erzsébet] tér és a Deák Ferenc tér sarkán fekvő, volt Kraszner-házat a benne levő rendőrkapitányság miatt, eljutunk ahhoz a hídszerűen kialakított épülethez, amelyben Szegedi Emil lakik. Ez a József nádor téri ház, ahol 1949 és 1952 között a Népkönyvtári Központ működött, és ahol én is dolgoztam Sallai István keze alatt 1952 márciusától augusztusáig, a Széchényi Könyvtár módszertani osztályának megalakulásáig. Szegedi Emil felesége a legnagyobb természetességgel és vendégszeretettel fogadja a váratlan vendéget. Vacsora közben azonban remeg a gyomrunk, mert a csukott ablakon is áthallatszik az eléggé közeli rendőrségi épület előtt tüntető tömeg moraja. Mi történik, ha a gyúlékony légkörben lövöldözés robban ki, és lángra kapnak a környező utcák házai? (Utóbb hallottam, hogy a frissen letartóztatottak szabadon bocsátását követelték.)

Egy kedves kis, erkélyszerű kuckóban, szétnyitható nyugágyon töltött éjszaka után, reggel óvatosan, oldalazva, a középületeket elkerülve indultam meg az angyal földi József Attila téri lakóházunk felé. Időnként meg-megálltam a kapualjakban vagy kertajtókban álldogáló csoportoktól érdeklődni, merre biztonságos a továbbhaladás. Azt beszéltek ugyanis, hogy az útirányomba eső lakótömbök egy részének tetejéről orvlövészek vadásznak a járókelőkre. Arra már nem emlékszem, hol és hogyan „keltem át” a körúton, de arra igen, hogy ez a Sztálin utat (Andrássy

utat) kikerülve, már azon túl, a Nyugati pályaudvar felé eső oldalon történt. Araszolgatásom közben legközelebb már a Szív utca vonalában, egy azt keresztező utca bal oldali, kis előkertes bérházánál álltam meg érdeklődni a továbbhaladás célszerű iránya és módja felől. Egy kis csoport álldogált a kertajtóban. Hangadójuk láthatólag egy szemüveges, filosz kinézetű, korombeli férfi volt, célszerűnek látszott őt megszólítanom. Valóban, tárgyias és hitelesnek tűnő felvilágosítást adott a környék biztonsági helyzetéről. Amikor elköszöntem tőlük, és tovább mentem volna, a következő mondatot hallottam a befelé, a ház felé induló útbaigazítóm szájából: – „Akkor hát, *polgártársak*, menjünk be és beszéljük meg, mik a leg-sürgősebb tennivalóink!” Egy pillanatra megállított a szó, amit kimondva akkor hallottam életemben először. Mi ez a megszólítás, és miért éppen most és itt hangzik el? Hogy miért nem *elvtársak*, az nyilvánvaló, de miért nem például *urak*, *uraim* – visszatérve a még csak egy évtizede letűnt félféudális úri világ szokásos megszólítási formulájához? Vagy miért nem *kedves szomszédok*, netán *kedves lakótársak*? Feledve az éppen forrongó események esetlegességeit és a bizonytalan jövőt, számomra akkor vált 1956 egyik meghatározó értelmezőjévé és kulcsszavává az 1789-es *citoyen* megszólítás magyar kimondása, és ezáltal birtokba vétele is. Ebből az öntudatosan használt, kiejtett megszólításból úgy éreztem, hogy akkor, 167 év, 3 hónap és 11 nap után, 1848-ra figyelmeztetve ismét bejelentkezett Budára és Pestre a francia forradalom.

Az Igazság napjai A Könyvtáros szerkesztőségében

Amint már említettem, szerkesztőségünk helyiségeit a felkelés első napjaiban egy új napilap, az *Igazság* foglalta el. A Lapkiadó Vállalatnak már akkor is legalább száz lapja volt, a vállalati székházul szolgáló New York-palotának pedig szintén legalább száz szobája, vajon miért éppen a mi öt helyiségünket foglalták el az új lapcsinálók? A főnökhelyettes, *Vészi János* maga is a házban dolgozott a *Népművelés* szerkesztőjeként, ebből az következett volna, hogy ki sem mozdulva megszokott környezetéből, inkább oda telepíti új szerkesztőtársait. Az egyik kizáró ok az lehetett, hogy az ő – emlékezetem szerint – három szobájuk kevés lett volna, a másik talán az, hogy a Miksa (ma Osvát) utcai fronton, nehezebben megközelíthető és kevésbé biztonságos helyen volt. A mi öt szobánk a székház első emeletén, egyetlen, lezárható folyosóról nyílt, a főnökség–titkárság három helyisége egybenyithatóan. Ráadásul a négyzet alaprajzú palotaházban nem a három utcai front (Lenin körút, Dohány utca, Miksa utca) valamelyikén, hanem az Athenaeum nyomda épületére támaszkodó, a nyomdával ajtóval összekötött keresztszárnyban. Az épület valamennyi frontjának szétlövése és a felső emeleteket ért kisebb bombázások rombolásai után is használható maradhatott volna.

Az október 29-én kezdődő, nyugodtabb héten *A Könyvtáros* jövője miatti aggodalmunk szinte mindennap összehozott bennünket, a szünetelő szerkesztőség tagjait a házban. Névleges főnökünket, *Katona Jenő* főszerkesztőt nem láttuk, de a valóban mindenért felelős szerkesztő, *Zolnay Vilmos* ott volt, megpróbált valamit tenni is valamennyiünkért. Jó ismerősénél, *Vészi János*nál kijárta, hogy a tavasszal „bulvárújságíró” minősítéssel hozzánk helyezett *Kussinszky Endre* tördelőszerkesztő beugorhasson dolgozni az *Igazság*hoz néhány órára. Sőt Zolnay

maga is vállalt ilyen alkalmi szerkesztési munkákat, ha igényt tartottak rá. Írt is a lapba: amint melegebben elmondta nekünk, két szösszenetet eresztett meg az írók által akkoriban – elsősorban a népművelési miniszteri ténykedése miatt – nagyon utált *Darvas Józseftől*. (Az igazság kedvéért el kell mondanom, hogy Darvas József megítélése a '60-as évtized alapján sokban változott: Mint az Írószövetség elnöke vidéki írókat–költöket védett meg a helyi hatalmasságok zaklatásaitól, irodalmi munkásságában megpróbált szembenézni saját múltjával is, és 1968-ban megindította az *Olvasó Népért* mozgalmat, amely nagyon sokat tett a könyvtárakért.)

Visszatérve az *Igazsághoz*: Zolnay Vilmos és Vészi János barátsága arra is jó volt, hogy felelős szerkesztőnk a bizonytalan jövőjű munkatársairól – *Bán Gézáné* titkárnőről, *Lékay Ottó* irodalmi rovatvezetőről és rólam – megpróbálhasson gondoskodni. Azt találta ki, és meg is valósította, hogy felvetet bennünket az *Igazság* bérlistájára, tehát így kvázi alkalmazottai leszünk a lapnak. Persze Zolnay nem tudhatta, hogy abban a felbolydult, különös világban december végéig mindenki rendszeren megkapja fizetését, és csak utána rúgják ki. (A lista csaknem vesztünket okozta, mert a szovjet bevonulás után „gondos kezek” kimentették a romos épületből, és amikor 1957 áprilisában *Katona Jenő* immár valóságos főszerkesztőségre pályázva lapengedélyt kért, *Szirmai István*, a Tájékoztatási Hivatal vezetője dokumentumként Katona orra alá dugta: – Íme, ilyen munkatársakat akar újból alkalmazni! Szirmai alig hitte el Katona Jenőnek, hogy pénzt nem vettünk fel, munkát nem végeztünk.)

Az *Igazság* a forradalom leverése után is még egy ideig – immár illegálisan – megjelent. Utolsó napjaiban már egészen rendkívüli körülmények között. Erre abból következtettem, amit a lap újraindulásakor, 1957. április 11-én a korábbi, sebtében helyreállított helyiségeinkbe visszatérve tapasztaltam. A titkárságot a felelős szerkesztővel összekötő ajtó alsó fele, úgy 30-40 cm magasságig tele volt írva le-föl futó sorokkal, de a talpukon, nem fejjel lefelé. Az egyik mondat például ez volt: *Mikó utca 800 halott...* A többi is hasonló, a harcokra utaló adat, feljegyzés. Csak lassan vált világossá számomra, hogy az, vagy azok, akik az *Igazságot* talán még akkor is szerkesztették, amikor már oroszok jártak a ház másik felében, a padlóra fekve, a készüléket maguk mellé helyezve, a harcok alatt is mindvégig működő telefonvonalakon keresztül gyűjtötték a híreket a város különböző pontjairól tudósító harcostársaiktól. Mindaddig, amíg lehetett...

Említettem a lap 1957-es újraindulását. Történetét a *Könyvbarát – A Könyvtáros* születésének harmincadik évfordulóján megírtam a *Könyvtáros* 1981. évi 7., júliusi számában. Ma is vállalom minden sorát. El kell számolnom azonban a szerkesztőség két olyan tagjának sorsával, akiket ott nem említettem, mert az 1957-es *Könyvtáros*nál már nem álltak alkalmazásban. Nem is állhattak, mert tudták róluk azok, akiknek fontos volt tudni, hogy ők nemcsak szerepeltek az *Igazság* listáján, hanem ott bár kicsit, de szerepet vállaltak. *Zolnay Vilmos* felelős szerkesztő gerincesen nem is akart semmilyen állást vállalni az új rendszerben. „Szabadúszó” íróként cikkek, rádiójátékok, könyvek írásából élt. *Katona Jenő*, becsületére legyen mondva, a *Könyvtáros* hasábjait nyugdíjba vonulásáig rendelkezésére bocsátotta a szerkesztőség élén volt elődje, Zolnay számára. (Utána pedig utódja, *Páldy Róbert* is ezt tette.) Amikor a folyóiratunk említett évfordulóján arra kértem, írja meg emlékeit a *Könyvtáros* élén 1952-től 1956 végéig eltöltött

évről, Zolnay Vilmos azzal hártotta el a felkérést, hogy élete nagy tévedése volt az a fél évtized, olyan terepre tévedt, ahol az ő számára nem termett babér. Mint volt munkatársa az akkori kiválasztási gyakorlat ismeretében állítom: nem járt vele rosszul a szakma. Igaz – a korabeli íróársadalom nagy részéhez hasonlóan – az ő 1945 utáni magatartását is a meggyőződéses rákosizmus jellemezte, de kiábrándult társaihoz hasonlóan 1953-tól már tántoríthatatlan ellenfele a bölcs vezér és Sztálin legjobb magyar tanítványa politikájának, valamint az egész pereputty-nak, amely Rákosit körülvette és hatalmát mindenáron fenntartani igyekezett. A szerkesztőségben nemcsak *Karinthy Ferenc*, *Devecseri Gábor* tűnt fel rendszeresen, hanem *Örkény István*, *Kolozsvári Grandpierre Emil*, *Vihar Béla*, *Bárány Tamás*, továbbá a már emlegetett *Vészi János*, a Nagy Imre-család barátja és mások is, írók–újságírók egyaránt. Zolnay negyvenévesen beült az iskolapadba, és vörös diplomával zárta a Miszti-féle könyvtáros-főiskola hároméves levelező tagozatát. A szakszerűség növekedése *A Könyvtáros* (1955-ben: *A Könyv*) fejlődésén is lemérhető, a szakma mindinkább magáénak fogadta el a lapot, vezetői partnerüknek tekintették Zolnay Vilmost. *A Könyvtáros* első öt évének – lényegében Zolnay szerkesztői működése egészének – mérlegét méltán vonta meg ekként *Kóhalmi Béla* a folyóirat 1956. évi júniusi számában: „Egyedül »A Könyvtáros« öt évfolyama alapján az elmúlt öt év magyar könyvtárügyének mozgalmas történetét nem lehet, de nélküle sem lehet megírni.” – Zolnay Vilmos élete tragikusan ért véget: édesanyjához hasonlóan – talán mert az ő génjeit örökölte – önként ment a másvilágra 1983-ban, és magával vitte feleségét, *Martos Erzsébetet*, az Országgyűlési Könyvtár megbecsült ny. osztályvezetőjét.

Az *Igazsággal* kapcsolatba hozott másik munkatárs, *Kussinszky Endre* (az ő sorsa külön regényt érne meg, igaz, a volt mauthauseni politikai fogoly, bár nem a saját nevéen, de szerepel is egy *Boldizsár Iván*-színdarabban) viszonylag olesón megúsza: először a mezőgazdasági laphoz helyezték, évekkel később azonban már másutt is befogadhatták. A hatvanas évek végén a salgótarjáni *Karancs* éttermében találkoztam vele: a megyei újság elégedett munkatársa volt, talán olvasószerkesztői minőségben.

(Újraolvastam az iménti, az *Igazságról* írtakat, kötelességem pótolni egy mulasztásomat: nem szóltam ugyanis arról, hogy amikor *A Könyvtáros* újraindulásakor, 1957. április 11-én négyünk – *Katona Jenő*, *Lékay Ottó*, csekélységem és a titkárnőnk – leült ugyanahhoz az íróasztalhoz, ahonnan fél évvel korábban utójára felállt, a fiókokban hiánytalanul megtalálta, amit október 23-án otthagytott. Senkinek még egy radírja, színes ceruzája vagy töltőtolla sem hiányzott. A hadi körülmények között ott dolgozó *Igazság* munkatársairól jellemzésül talán elegendő ennyi.)

Káosz helyett csoda: apróban működött az ország!

Számomra a magyar október egyik különlegessége, hogy a harcok ellenére sem a káosz uralkodott el a fővárosban, hanem bizonyos területeken, az apróbb részletekben a dolgok szinte jobban kezdtek működni, mint a „népi demokrácia” langyos, slampos „békebeli” közszolgáltatásai a maguk idején. A következőkből talán kiderül, hol és miben.

Amikor az első napok után, a harcok elültével egyáltalán mozogni lehetett a New York-palota környékén, érthető okokból megpróbáltam hozzájutni takarékbán tartott pénzünkhöz.

A Szabad Nép székházával szemben, a Népszínház utca sarkán levő postát azonban szétlőtték a tankok, így amikor odabotorkáltam, a legrosszabbra voltam elkészülve: *Nincs posta, nincs pénz – majd ha helyreállítják, lesz* – azelőtt ezt a felvilágosítást kaptam volna. Ezzel szemben tisztviselők igazítottak útbá a ház előtt: – Tessék a legközelebbi takarékpénztárhoz menni, amely itt és itt van, kiadják a betétjét. A még jobban szétlőtt József körút egyik mellékutcájának véletlenül éppen maradt postahivatalában a betétesek hosszú sorának végére kellett beállnom, ám a tisztviselők most nem azzal töltötték az időt, hogy megmagyarázzák, milyen igazolványokat szerezzünk be a náluk tulajdonképpen „idegen” betétkönyvek hitelesítésére, miért nem fizetnek most. A részükről korábban elképzelhetetlen bizalomnak köszönhetően viszonylag rövid idő múlva már kezemben volt a család összes megtakarított pénze, 1500 forint.

Amikor feleségem említett miskolci útjára ment, nem volt semmi a kamránkban. Azok az idők már rég elmúltak, amikor valamennyi „rendes” család – tisztviselők, iparosok és „jobb munkások” is – minden ősszel egész évre feltöltötte az élelétárát liszttel, zsírral, cukorral, krumplival. (Nota bene: a jegyrendszer idején már néhány kiló zsír és cukor „felhalmozásáért” is súlyos büntetéseket osztogattak.) Napról napra éltünk, mi is és mások is a városokban. Élelétárunk feltöltésére a pénz immár megvolt, a József Attila tér sarkán pedig ott a Közértünk. De az óriási sor is, amelynek én, a filosz, valahogy mindig a végére szorultam. Szerencsére a csoda nem vonult el Angyalföldről sem: a máskor kiállhatatlanul arrogáns eladók teljes segítőkészséggel dolgoztak, a bolt nem zárt be addig, amíg a sor tartott. az áru nem fogyott el, mert honnan-honnan nem, de naponta feltöltötték, s a pékek szünet nélkül sütötték a kenyeret. A vidékről teherautókon érkezett az élelem, a falvak és a termelősövetkezetek ajándéka. Angyalföldön is átporzott jó egypár autó, némelyikről hízott libákat, kacsákat, csirkéket dobáltak az üzletek előtt várakozók közé, mégpedig ingyen, csak úgy, az összetartozás, a testvériség és a hála jegyében.

A vidék, a falu ajándékaiból bőven jutott a kórházaknak is, az ápoltaknak, sebesülteknek, meg mindenkinek. Senkitől nem kérdezték, milyen jögon merít az asztalokra kirakott tálakból. (Ma már nem tudom, hogyan keveredtünk egyszer az Alsó-erdősori kórházba: a szerkesztőség három tagja és egy vendégünk kapott ebédet ott.) Ha valaki élelmiszerhez jutott, magától értelődően megkínálta a szomszédot, sőt gyakran az egész lépcsőháznak kedveskedett néhány falattal. Ennyi jó embernek ennyi jótettét, ekkora segítőkészségét korábban csak 1944 – egyébként szörnyű – télén tapasztaltam ide-oda hányódó leventeként–katonaként: mindig akadt katonai jármű, amely – sokadmagammal együtt – felvett, és hajlék, amely ismeretlenül is befogadott.

Visszatérve az égből hulló libákra–kacsákra: ezekből ugyan egy sem jutott nekem, de a bolti élelmiszerből alaposan bcsapjoltam.

Az, hogy családunk újra teljes lett, ugyancsak az akkori segítőkészségnek köszönhető. Más lehetőség ugyanis nem lévén, sógorom, a már említett miskolci repülőtéri rádiós, megkérte november 3-án a Budapestre induló repülőgép pilótáját, hogy hozza magával testvérhúgát meg a kislányát. A kivénhadt katonai gép kétszemélyes, emiatt a kérés teljesítése teljesen szabálytalan, tehát sértődés nélkül

visszautasítható lett volna. Mégis az történt, hogy a pilóta szorított valami kis helyet az anyának, aki így, ölében a kis Katikával, szerencsésen megérkezett a Budaörsi repülőtérre. Ráadásként a repülőgép másik utasa egy katonai gépkocsival Angyalföldre is hazahozta feleségemet és a kislányt. Elképzelhetetlen volt, hogy a katonák pénzt fogadjanak el a szállításért. Mindez a szabad Magyarország utolsó napján történt, mert a következő nap november 4-e volt...

Az utána következő szomorú történetet hadd zárjam le az önfeláldozásig menő szolidaritásnak egy felemelő példájával: 1956 januárjában *A Könyvtáros* társlapot (tulajdonképpen mutációt) kapott, a *Könyvbarátot*, amelynek megindítását *Köpeczi Béla*, a Kiadói Főigazgatóság vezetője kezdeményezte a szabadabb légkörben megindítható valamiféle könyvbarát-mozgalom támogatására (lásd a francia könyvklubokat és az 1945 előtti Királyi Magyar Egyetemi Nyomda *Könyvbarátok* hálózatát, azok akcióit). Az irodalomkedvelő nagyközönség számára kitalált folyóirat kevésbé „könyvtáros” címlapot kívánt, ezért arra nem az MTI Fotóarchívumában kellett képet keresnem, hanem *Zolnay Vilmos* reklámfotósra bízta a fénykép elkészítését. *Falus Károly* felvétele még is jelent a *Könyvbarát* (majd a *Könyvbarátot* is magába foglaló *A Könyvtáros*) címlapján. Fotelben ülő és könyvet olvasó, fekete hajú, fekete garbós, Karády Katalin-szerű, gyönyörű nőt ábrázol, a háttérben üveges, sötét színű, a Lingel-szekrényekhez hasonló, de rosszabb kivitelű könyvespolcok, rajtuk dülöngélő könyvsorokkal. Ha valahol ilyet láttam könyvtárban, valósággal belebetegedtem, tapasztalván, hogy aki ezt a rendetlenséget az akkor már általánosan használt könyvtámaszok ismerete ellenére is eltűri, az egyéb szakmai alantasságokra is képes. A fotó készítőjének, *Falus Károlynak* a vonásait „didaktikus okokból” jól megjegyeztem, noha csak egyszer-kétszer láttam őt. (Még ma is emlékszem arcára.) Az MTI fotósaival, akiknek felvételeit én válogattam ki rendszeresen, meg szoktam beszélni, hogyan fényképezzenek szakszerűen könyvtári enteriőröket és eseményeket. Falus esetében is reméltem, hogy amikor legközelebb valahol találkozunk, felismerem, és megbeszélhetem vele, hogy ha sor kerül rá, milyen könyvtári vagy könyves környezetbe, háttér elé helyezze modelljét, modelljeit.

Erre az alkalomra azonban soha nem került sor. Szegedi Emiléktől hallottam, hogy november 4-e után szovjet golyó végzett vele. Egy pékségnél vagy valamely más sorbanálló helyen azt észlelték az ottlevők, hogy egy feljűk igyekvőt golyó terít le az utca közepén. Falus Károly megpróbálta kihozni a sebesültet a tüzelés vonalából. A következő lövedék őt érte.

Amikor idáig értem az írásban, felhívtam telefonon *Gera Mihály* fotográfiai főszakértőt, egykori könyvtárostársunkat, mit tudnak ők hőszám sorsáról? Az üzenet-rögzítőre mondott kérdésre három nap alatt sem jött válasz. Ezért *Kaján Mária*t, a *Fotó* című lap örökös munkatársát kerestem meg. Ő a történetemre némi gondolkodás, fejtörés után azt mondta: Falus a Corvin közben lakott, otthona szétlövéseskor végzett vele a golyó. Akkor most hogy van ez? Az én hőszám nem igazi, tudatos hős, hanem csak áldozat? Akivel csak az történt, hogy rosszkor lakott rossz helyen? – Én a legendát, ha valóban az, frissen, 1957-ben hallottam és éppen *Kaján Mari* főnökeiktől. Azt mondják, annyi 1956 októbere van, ahányan átéltek. Az én októberem így, ezzel a legendával együtt teljes. Így az enyém. Ha ötven évig ekként őriztem meg, tessék nekem így meghagyni!

Gerő Gyula

Az olvasáskutató olvasástörténete

Amikor az ember két olyan régi kedves kollégától, mint *Vajda Kornél* és *Mezey László*, kap baráti felkérést, hogy írjon élete olvasmányélményeiről, akkor persze azonnal igent mond. Ajánlkozó kedvét még az is szítja, hogy a határidő nagyon is méltányos, és az ember a távolabbi jövőre sokkal szívesebben tesz vállalásokat, mint a következő hetekre, amelyek már menthetetlenül az aktuális tennivalók áldozatai. Azután ahogy közeledik az első, majd a második határidő, az ember rájön arra, hogy egy ilyen távoli múltba visszatekintő, lelkiismeret-vizsgálattal felérő téma megírásának csak a szemeszter nyugtét letéve, a nyári szünetben van esélye. És amikor az ember komolyan nekilát az előkészületeknek, emlékezetében és régi feljegyzéseiben matat, és megdöbbenve észleli, hogy helyel-közzel fennmaradt olvasmánylistái az évek sorával hogyan soványodnak és tematikájuk spektruma hogyan szűkül egyre inkább a tanított és kutatott témakörök szakirodalmára, akkor pedig rájön, hogy egykori *igenje* egyfajta nyilvános életgyónásra való könnyelmű elígéréssel ért fel. És az olvasáskutató rádöbben helyzete fontosságára: immár négy évtizeddel ezelőtt olyan szerephe csöppent bele, amely kötelességévé tette, hogy megkeresse és nyilvánossá tegye azokat az egyre szaporodó szeplőket, amelyeket a társadalom olvasói arculatán talált, miközben kimondatlanul abban hitt, hogy ez önmagában elegendő ahhoz, hogy az ő olvasói szénája is rendben legyen. (Hasonlít ez valamelyest arra a tévhitre, amely szerint a másokat gyógyító orvost magát egészségesnek hisszük.)

De ha már vállalta az ember az önvizsgálatot, vállalja fel a máig sugárzó nagy olvasmányélmények mellett a hiányérzetet, az eltékozolt lehetőségek sajnó érzését: azokat a bizonyos szeplőket is. Legyen mérce az elégedetlenségünk a következő generációknak, legyen intő jel és figyelmeztetés, hogy a behabzsolt információtömeg még nem műveltség, és hogy a pragmatikus, haszonelvű sikerélmény még nem boldogság.

Egy pszichológus – úgy vélem – az ember olvasmányélményeinek nyomon követéséből személyiségfejlődésének történetét is ki tudná olvasni. Mint ahogy mi, olvasáskutatók törekedtünk arra, hogy a társadalom széles köreiből gyűjtött olvasmánylisták több évtizedes változásaiból a társadalmi értékudat átrendeződéseire tudjunk következtetni. Ez utóbbi témával többször foglalkoztam magam is, és ez felment attól, hogy újból papírra vesse. (Ugyanígy összevetettük a határon inneni és túli magyarság olvasmánylistáit is – épp e folyóirat 2004/6. számában.) Ami pedig az előző feladatot illeti – nem lévén pszichológus – szerényebb célt tűzök ki magam elé: a személyiség kulturális élveboncolása helyett (hagyjunk feladatot az utókorra is, ha egyáltalán lesz kedve ilyen dolgokkal foglalkozni!) én inkább most csak olyan emlékek és élmények – visszatekintő, ebből adódóan hiányos és bizonyára valamelyest torzító – sorozatával szolgálhatok, amelyek szoros kapcsolatban állnak könyvekkel, olvasmányokkal és olyan emberekkel, akiket személyesen ismertem azok közül, akiknek közük volt jelentős könyvekhez.

Kisgyermekkor

Kezdjük a ködbevesző, régmúlt időkkel. 1942-ben születtem Szolnokon, (akkor még éppen) polgári családban. Ahogy a front közeledett, a tisztos polgári milióból menekülés, majd a szombathelyi nagyszülőknél háborús, több rokonnal való összehúzófolódás kerekedett, és az ötvenes évek elejétől – az „osztályidegen” minősítés következtében – hármastársasban (közös konyhaszolgáltatással stb.) éltük életünket. A szombathelyi nagycsaládot sajnálatosan megtizedelte és „átrétegette” a háború: a hadifogságból szerencsésen visszatért tüzértiszt apámból favágó, majd harisnyakötő kisiparos; háztartásbeli (végzettsége szerint tanítónő) anyámból női szabó lett. Küzdelmes évek következtek súlyos anyagi gondokkal, politikai jellegű félelmekkel, és a tüdőgyulladás meg-megújuló rohamaival. Ugyanakkor a családi szolidaritás és a szeretet energiaközpontjai jól működtek, a fő szeretet-központ a velünk végig együtt élő nagyanyám volt. Az ő derűje, éneklődése és nagy lelke védelmező varázsgömböt teremtett körénk. A varázslás része volt a kiadós mesélés, főleg a sűrű betegségek idején. Emlékszem, hogy nagyanyámnak már néha le-lehanyatlott a feje felolvasás közben, de én kíméletlenül behajtottam rajta a folytatást. Egy nagy és vastag meséskönyvünk volt, „a világ legszebb meséi” típusú könyv lehetett, később testvéreim kezén elenyészett, így ma már nem tudom azonosítani. Viszont még ma is emlékszem arra, hogy volt benne egy mese arról, miért sós a tenger vize. Azután más meséskönyvek, más történetek is földeregenek emlékezetemben (a Grimm- és Andersen-alapmeséken kívül például a hunok irtózatossá méretű csatáiról), és ezek általános közegként, mondhatni, hatásuk emlékfoszlányaként valamilyen zsongító, különös érzés, amely manapság – nagyszülői mesemondások közepette – időnként újra felöltik egy-egy konkrét mese-szüzsé formáját.

Nagyanyám azonban nem csak könyvből mesélt: ő volt a családi történetek legbeszédesebb kútfője is. Voltak visszatérő, sokszor elmondott történetei, pl. arról, hogyan nézte végig – dédapánk által a várbeli Szentháromság téren bérelt lakás ablakából – Károly király koronázási szertartásának „kültéri” eseményeit; meg arról is, hogy a bejövő oroszok hajszál híján hogyan lötték agyon nagyapámat. Történetek szóltak a XIX. századi távolabbi rokonságról, így pl. a Hunyadi János keserűvizet fellelő és palackozó Saxlehnerokről, akik e vállalkozás eredményeképpen szépen meggazdagodtak. És persze visszatérő történetek siratták nagyon szeretett fiát (keresztapámat), aki fiatalon eltűnt a háborúban. Nagyanyám meséi gyógyítottak, szórakoztattak, izgalmat és félelmet keltettek, hogy a félelmet a végén fel is oldják; történetei segítettek elviselni és feloldani azt az érzést, hogy a vesztesek és a szegények világához tartozunk. Szóval nagyanyám történetei tették a narratívák örök dolgát.

Anyám is hozzátette a maga részét gyermekkorom történeteihez: ő általában történelmi eseményekről mesélt (ebben eredendő pedagógusváltat is kiélhette). Volt egy albumunk, 50 magyar történelmi festmény reprodukciójával (az első Attila lakomáját, az utolsó a szegedi árvizet megszemlélő Ferenc Józsefet ábrázolta), és főleg ezeket oldotta fel elbeszélésekké. Apám történetei elmondatlanok maradtak. Amiről kizárólag ő beszélhetett volna (front- és fogságélmények), akkortájt a gyermekek számára (nehogy elfecseggék az iskolában!) kerülendő témák voltak, s ahogy növekedtem, ő egyre kevesebbet tartózkodott odahaza, mert „rossz

káder” lévén nem kapott Szombathelyen állást. Amikor pedig végre baráti környezetben dolgozhatott, ahol meg is becsülték, és értelmét is látta a munkájának (Homoki Nagy István Cimborák cimborák filmjének produkciójában kapott feladatot), a filmforgatás idején hónapokig nem jöhetett haza. Amikor történeteit értő befogadójává válhattam volna, 14 éves koromban egy gyors betegség kiragadta őt közülünk, 1956 nyarán temettük el. Így keveset hallhattam az apai ág, a kecskeméti cívisek családtörténeteiről, ezeket sokkal később, írásos dokumentumok és rokon elbeszélések alapján sikerült némileg pótolnom.

Iskoláskor és házikönyvtár

1948-ban, változó és vészterhes történelmi korszakban lettem kisdíák a frissen államosított szombathelyi Püspöki Iskolában. Osztályunk fele részének még az esti ima, másik felének olvasókönyvében pedig már mozgalmi ének szerepelt. Azután hamar eldőlt a küzdelem a mozgalmi indulók és a Sztálin-történetek (lásd: „Acélos Szoszó” és egyéb hasonló olvasmányok) javára. Ebben a szöveggörnyezetben, az ún. kettős nevelés szorításában váltam olvasóvá. Volt az olvasmányainknak egy hivatalos vonulata, amely csak az iskolára volt érvényes. Ettől teljesen függetlenül keltek életre és működtek bennünk azok a könyvek, amelyek a saját és néha a baráti házi könyvtárakból kerültek ki. A két világ, mondhatni, gyökeresen eltért egymástól. Az én olvasmányaim (és baráti körömé) *Mackó úr utazásairól*, *Hüvelyk Matyiról*, majd cserkészekről szóltak, a Felvidék visszatéréséről. Buda visszafoglalásáról (*Donászy Magda: Buda hőse*); indiánokról (*May Károly és Cooper*); *Verne Gyula* kalandos történeteiről; és természetesen a magyar történelemről (*Jókai, Gárdonyi, Mikszáth, Gulácsy Irén és Herczeg Ferenc* könyvei). Olvasmányainkkal teljesen kívül helyeztük magunkat a „létező sztálinizmus” világán. Azért mégsem teljesen: 8-9 évesek lehettünk, amikor Csaba barátommal az iskolából hazamenet azt latolgattuk, hogy Sztálin kétméteres vagy annál magasabb lehet, mert hogy óriási, arról nem volt kétségünk.

Sajátos, kettős világban éltünk: megadtuk a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené. S hogy a bibliai mondat szorosabb értelmére is kitérjünk: nekünk, a „fordulat évében” iskolába került korosztálynak még két évig rendes tanóráként oktatták a hittant, de azt hiszem, másodikban már csak azért, mert minden szülő kérte. 1950 után egyre inkább fakultatív, majd tiltott státusba sodródott a hittan a maga tankönyveivel: a *Katekizmussal* és a *Bibliai történetekkel* együtt. A szülők, akik továbbra is szorgalmazták gyermekeik hitbéli ismereteinek gyarapítását, többnyire megtalálták a módját ennek is: én felső tagozatos koromban (persze erről sem volt szabad az iskolában beszélni) a szombathelyi papi öregotthonba jártam *Várkonyi Fidél* nevű kedves, öreg atyához, aki nemcsak hitbéli ismeretekre oktatót, hanem rendszeres (és korántsem csak vallásos tematikájú) könyvkölcsönzőmmé vált. Még most is emlékszem egy könyvre, amely olyasféle címet viselt, hogy *Utazások Nyugat-Európában*, és egy utazás történetének leírásába ágyazva az európai kultúra híres alkotásairól szólt. Például az érből készült nürnbergi Szt. Sebaldus-síremlékről, amelynek – a szerző ironikus megjegyzésétől kísérvé – az egyik látogatót csak a súlya érdekelt. (Ez a jelenet többször eszembe jut, tapasztalván korunk tömegturizmusának egyre harsányabb

kommersz vonásait.) Az ilyen könyvek és – szakkörökben is csiszolt – közepes rajzkészségem együttesen élesztették képzőművészeti–művészettörténeti érdeklődésemet, amely végigkísért az életemen. Csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy Kovács Sándor akkori szombathelyi megyéspüspöktől, akit családom még a háború előtti állomáshelyéről, Kecskemétről jó ismert, és akit gimnazista koromban (az ötvenes évek második felében) időnként meglátogattam, jórészt szintén képzőművészeti albumokat – nyugati kiadású, igazi színes albumokat! – kaptam kölcsön.

Vissza kell térnem családi könyvtárunkra, amely az ötvenes évek első felében szinte kizárólagos olvasmányforrásom volt. Állományát egy neobarokk szekrény tartalmazta. Tipikus maradványgyűjtemény volt, többszöri osztódáson, költözésen, menekülésen, bombázáson átmentve. A már említett gyerekkönyveken kívül megtalálhatók voltak benne dédszüleim gótbetűs német nyelvű sorozatai (például *Schiller* művei és egy I. világháborúról szóló, nagyalakú sorozat, tele képekkel – ez utóbbit nagyon sokat forgattam); és magyar klasszikus sorozatok (*Jókai*, *Móra*, *Gárdonyi*) maradványpéldányai; a régebbi polgári lét státusszimbólumai: a *Herczeg Ferenc*- és *Gyulácsy Irén*-sorozat, a *Petőfi-család* művei díszkiadásban (Szendrey Júlia meglehetősen erotikus novellájára a szeretője által elhagyott huszárról máig emlékezem); egy halina-kötésű *Nyíró*-sorozat; a háborúban eltűnt nagybátyám könyvei, aki joghallgatóként érdeklődött a népi írók (*Veres Péter*, *Sinka István*), valamint *Karácsony Sándor* munkái iránt, de volt egy sorozat *Tóth Tihámér*-kötet is. A *Pesti Hírlap Lexikonja* mellett a selmechányai rokonság padlásáról korábban átmentett három régi kiadvány sötételt kopott bőrkötésben: az egyik egy 1725-ös kiadású német nyelvű természettudományos mű volt, metszetekkel tarkítva, a másik viszont *Pápai Páriz Ferenc*től a *Dictionarium Hungaro–Latinum* 1781-ből, és egy 1849-es lipcsei kiadású *Újszövetség*. (Az utóbbiak – restaurált formában – ma már az én könyvtáram díszai.) A magasabb polcokon egy – a Föld népeit bemutató – gazdagon illusztrált sorozat, valamint az emberi testet ismertető ugyancsak illusztrált kiadvány lapult. Az I. világháború nemcsak németül, hanem magyarul is jelen volt a könyvszekrényben: emlékszem egy *Néglábú bajtársaink* című kiadványra, amely a háború állapot-történeteit tartalmazta, és egy vastag, díszes kötetre, amely a hadifoglyoknak állított emléket.

Meglehetősen vegyes gyűjtemény volt a mi házikönyvtárunk, már ahogy 50-60 év távolságból vissza tudok emlékezni rá. És volt még egy érdekes sajátossága: a háború és az ötvenes évek dereka között alig gyarapodott valamit, ugyanis nagyon kevés könyvet vettünk. (Elsősorban anyagi okokból, de az akkori könyvkiadást politikai irányzatossága miatt is.) Ha szüleim nagy ritkán mégis vásároltak, azt inkább kéz alatt vették, illetve – az ötvenes évek közepe felé haladva – már könyvesboltban is. (Például a Diákkönyvtár-sorozat egyes köteteit, közülük a *Nagyenyedi két fűzfa* puha borítójára ma is emlékszem.) Kaptam néhány iskolai jutalomkönyvet is (pl. egy görög partizánfiúról szólót), de az állomány mégis inkább fogyott, mivel nagyon lelkes könyvkölcsönző voltam, és a kölcsönadott kötetek egy része nem talált vissza könyvszekrényünkbe. Ez az informális könyvforgalom akkor jelentős méretű volt a felnőttek körében is. És hozzá kell tenni még valamit, amivel nem akarom megbántani idősebb, az ötvenes évek első felében aktív könyvtáros kollégáimat: emlékszem, hogy felső tagozatos korunkban, az osztályunkban volt egy olyanfajta csendes vélekedés, hogy könyvtárba járni nem aján-

latos, mert ott politikai jellegű agitációnak van kitéve az ember. Minden bizonnyal ez is közrejátszhatott abban, hogy 1955 táján osztályunkban tudtommal csak egyetlen könyvtárag volt, ő a szombathelyi megyei könyvtárba járt. Ebben az időben pedig már lehetett ismét jó könyveket kapni, ezt onnan vettem észre, hogy egy ismerős tanár házaspártól nagy örömmre több alkalommal is kaptam ajándékba könyveket: az ifjúsági irodalom friss kiadású klasszikusait (*A Pál-utcai fiúk*, *Tom Sawyer kalandjai*, *Don Quijote*, *Tamás bátya kunyhója* stb.). Akkortájt átélt egyik legnagyobb olvasmányélményem azonban baráti kölcsönzés útján jutott hozzám: *Ransome* angol író még háború előtt kiadott *Fecskék és fruskák* című ifjúsági regénye (és folytatása, a *Fecskék és fruskák, a felfedezők* annak ellenére nagyon hatott rám, hogy nem élünk víz mellett. (A regénysorozat később újból megjelent Magyarországon, és gyermekeimnek is kedvenc olvasmánya lett.)

Ugyancsak az ötvenes évek derekán volt egy sajátos könyvgyarapodási élményem. Meglehetősen zsúfolt szombathelyi életünknek volt egy pompás nyári celenpontja. Anyai nagyapám még a háború alatt épített egy családi nyaralót a kőszeghegyaljai kis faluban, Velemben. Bár ezt is államosították az ötvenes évek elején, de nagyanyámnak sikerült jogi úton visszaszereznie, és itt töltöttük minden nyarunkat. Ebben a világtól elzárt, határmenti faluban, az akkor még (az elvetélt bányakísérleteket leszámítva) szinte romlatlan természeti környezetben nagyon nagyokat olvastam. Itt is volt ugyanis néhány régi ifjúsági és felnőtt-könyvünk, például a *Hájas Muki a ládában*, amely egy kisfiú tengeri kalandjait meséli el az I. világháború idején; és érdekes módon itt voltak elhelyezve a Jókai-alapművek is. Itt éltem meg 11-12 éves korom körül az első igazi identitást érlelő Jókai-élményeimet *A kőszívű ember fiai*, az *Egy magyar nábob*, és a *Kárpáthy Zoltán* révén. Visszatérve a furcsa könyvgyarapodási élményre: egyszer kerestem valamit a velemi ház padlásán, és – jól elrejtve – egy könyvcsomagot találtam: *Somogyvári Gyula* vagy négy-öt könyvét (köztük az első világháborús „trilógiát” és az *És mégis élünk* címűt), valamint *Fekete Istvántól* a *Zselléreket*. Persze, elkezdtem falni őket, és hamar rájöttem, hogy miért voltak eldugva. Az idő tájt – ugyancsak a velemi házban – felfedeztem egy háború előtti, sárga borítójú ponyvasorozatot, azt is felfaltam, és szinte egy életre jól is laktam vele: felnőtt koromra (és ezt nem a későbbi olvasáskutató „illemkódexe” mondatja velem) nem váltam lelkes krimi-olvasóvá – Agatha Christie klasszikus művein kívül a műfajnak viszonylag kevés képviselőjével ismerkedtem meg. A falusi helyszín azonban nem csak az olvasás aziluma volt: 12 éves koromtól minden nyáron 10-15 napra fel kellett járnom az erdőre sarlóval fenyőcsemetéket tisztítani, egy kis pénzkereset végett. Ilyenkor munkatársaimnak, a falusi gyerekeknek és asszonyoknak, akik a sarlót jobban forgatták nálam, regényes történeteket meséltem az ebédszünetben, hogy bebizonyítsam, én is tudok hasznos dolgot művelni.

Kisdiákkorom olvasmányai tehát egy olyan ellenvilágot jelentettek, amely lélektanilag, értékrendileg ellensúlyozta, bizonyos mértékig közömbösítette azt a másik, szovjetizált világot, amelyet az iskolai olvasókönyvek történeteinek és az iskolával együtt látogatott filmeknek a zöme (pl. az *Egy igaz ember* című partizántörténet) képviselt. Ezek közül magánolvasmányként akkortájt csak *Gajdar Timur és csapata* jutott el hozzám, a szovjet irodalom különböző fajsúlyú nevezetes szerzőivel (*Katajev*, *Fagyjev*, *Babajevszkij*, *Solohov*, *A. Tolsztoj* stb.) már később, egyetemre készülvén, illetve egyetemistaként ismerkedtem meg köze-

lebből. Azt nem állítom, hogy az említett két világ határa az iskola és az otthon között húzódott, hiszen a felső tagozatban (1953 után) esetenként nagyon jó, régi vágású pedagógusoktól tanultuk a magyar történelmet, a *János vitézt*, majd a *Toldit*. Úttörőörsünket is Rákóczi Ferencről neveztük el, és úttörőmunkaként nagy erőbedobással olvastuk a Rákóczi-szabadságharcról szóló regényeket (pl. *Szerelve mind a vérpadig*). Az iskola ugyan hivatalosan a hatalom szilárd bástyája volt: nagyszombat délután is – felsőbb utasításra – az iskolában gyűjtöttek össze minket, hogy a családdal ne vehessünk részt a feltámadási körmenetben, de az iskolában történt – 1953 márciusában – az a (következménynélküliségében szinte hihetetlen) eset is, hogy a szünetben osztályunk spontán módon megünnepelte Sztálin friss halálhírét. (Dobogva és füttyögve meneteltünk az osztályteremben, és ütemesen kiabáltuk: „meghalt Sztálin – meg-dög-lött!”.) A két világ határa valójában a lelkekben húzódott, és egy adott pillanatban lelkünk intim, eltitkolt fele hirtelen túlcsoordult és nyilvánossá vált. Ennek volt klasszikus megnyilvánulása később az ötvenhatos forradalom is.

1956 tavasza lehetett, amikor mi, kiskamaszok is jobban kezdtünk figyelni a külvilág hírcire. *Németh István*, szeretett fiatal magyar- és énektanárunk sugárzó arccal mesélte az osztálynak, hogy most jött Pestről, ahol részt vett Kodály új kórusművének, a *Zrínyi szózatának* bemutatóján, ahol a kórus refrénszerűen azt énekelte, hogy „ne bánts a magyart!”, és a közönség végül állva ünnepelte a szerzőt. Ekkortájt történt az is, hogy a Kossuth Rádióban érdekes történetet hallottam, amely nagyon megragadott. Egy férfiről szólt, akit kiengedtek a börtönből és a felesége hűségesen várt rá. Ilyen börtön- (és fogság- és kitelepítés-) történeteket eddig csak otthon, szűk baráti körben hallottam. Jó pár évvel később, egyetemista koromban derült ki számomra, amikor megjelent *Déry Tibor Szerelem* című emblematikus novelláskötete, hogy a címadó elbeszélést hallhattam nyolcadikos koromban a rádióban.

1956 ősze nem az olvasmányok korszaka volt. A történelem kilépett a könyvek lapjai közül, és még egy vidéki fiú számára is világosan érzékelhetővé vált, hogy az utcára kiszabadult történelemnek micsoda sodrása és életre szóló hatása van.

Pannonhalmi diákévek

Gimnazista éveim lényegében a forradalom leverésének korszakára estek, de egy védett helyen, a pannonhalmi bencés gimnáziumban vészeltem át őket. Itt a külső, zord világ ellenvilágát egy kicsinyített univerzum, egy hegyre épült zárt világ képviselte: a gimnázium, a rendház és a papi szeretetotthon, és ezen intézmények több száz lakója. Tudvalevő, hogy Pannonhalmán van egy muzeális rendi könyvtár, az ötvenes évek második felében ez kb. 300 ezer kötetet számlált. A diákság számára a gimnázium épületében külön ifjúsági könyvtár működött, amelynek könyvtárosa *Cziráki László* bencés paptanár volt, aki egyúttal a mi osztályunknak magyartanára és osztályfőnöke volt. Jó tanár volt, aki precizitása mellett nemcsak eltúrta, hanem bátorította is az egyéni olvasatokat. Irodalmi vetélkedőivel, az önképzőkörrel, és az ugyancsak általa szerkesztett irodalmi faliújsággal nagy pártolója volt az irodalom és az olvasás ügyének – nemcsak osztályunkban, hanem az egész diákság körében. Bár nagyon eleven és változatos diák-

életet éltünk, és meglehetősen sok szabadidős elfoglaltság közül választhattunk, az olvasás élenjáró tevékenységeink közé tartozott: esti szabadidőben, tanulási idő alatt (ha befejeztük az iskolai felkészülést), hétvégén, lelkigyakorlatok alatt stb. sokat olvastunk. (Az utóbbi alkalmakkor a szentek életét, egyháztörténeti jellegű regényeket, vallásos ifjúsági könyveket – pl. *Koszter atya* történeteit – illet leginkább olvasni. *Tóth Tihamér* lelki tanácsadó könyveit még otthonról ismertem, de a bencés atyák már nem preferálták látványosan.)

Abban az időben a gimnáziumi irodalomoktatás, és különösen a mi tanárunk, László atya megkövetelte olyan klasszikus irodalmi művek elejétől-végig való elolvasását és elemzését, mint a *Szigeti veszedelem*, a *Zalán futása*, *Csongor és Tünde*, *A falu jegyzője* stb.; a versek részleges vagy teljes memorizálásáról nem beszélve. László atyának még két szokásáról szeretnék említést tenni: az egyik, hogy ha valamilyen (kollektív vagy egyéni) büntetést akart adni, akkor többnyire *Majakovszkij*-verseket tanultatott velünk. A másik: házi dolgozatként – fakultatív jelleggel – novellát, sőt verset is lehetett írni. (Például novellisztikusan lehetett feldolgozni Kazinczy Ferenc 1831-es útirajzát, amelyet pannonhalmi látogatásáról írt.) Irodalmi vetélkedővel pedig bevezetett minket a könyvtári „kutatómunka” világába is, ugyanis az írásban adott feladatokat hosszas könyvtári adatnyomozás után lehetett megoldani. Számos pannonhalmi olvasmányélményemre két „nehézsúlyú” mű tette fel a koronát: Babits hosszú bevezetőjével *Dante Isteni színjátéka* és *Tolsztoj Háború és békéje*. Az utóbbi jórészt szabadtéri olvasói élményem volt: visszatérően a pannonhalmi bástya párkányán mélyedtem el benne. (A sebesült Andrej herceg feletti ég számomra máig a Pannonhalma feletti felhőket jelenti.)

Ezek a felhők akkoriban meglehetősen vészterhesek voltak. 1957 tavaszán, egy nagy házkutatás után vitték el a pufajkások igazgatónkat, hogy két évig ne is lássuk. Azt is világosan tudtuk, hogy egyetemi felvételi esélyeink is lényegesen rosszabbak az állami gimnáziumok diákjaiéhoz képest. De a sötét fellegekkel lehetőleg nem foglalkoztunk, sok mással voltunk elfoglalva. Harmadikos korunkban osztályunk bemutatta *Fritz Hochwälder* svájci–osztrák drámaíró ötfelvonásos tragédiáját, a *Szent kísérletet*, amely a dél-amerikai jezsuita állam XVIII. századi erőszakos megszüntetéséről szólt. Magának a színdarabnak és a bemutatóra való készülődésnek nagy pedagógiai–pszichológiai hatása volt az osztályközösségre, mivel – osztályfőnökünk és festőművész öccse segítségével – mi magunk állítottuk elő a díszleteket és a kellékeket jelentős részét, mi kerestünk hozzá kísérőzenéket, és természetesen mi játszottuk az összes szerepet, vagyis ízlésünk, kreativitásunk és csoportkohézióink – egy irodalmi alkotás és a közös cél jóvoltából – egyaránt pallérozódott és erősödött.

Pannonhalma és az egyetem között

A boldog töltekezés éveit jelentő pannonhalmi diákéveket három nehéz esztendő követte, ennek megfelelő olvasmányokkal. Az első év volt talán a legnehezebb: az apám halála után pedagógusként elhelyezkedő édesanyámat az akkortájt újból fellángolt antiklerikális harc Vas megyei epizódjaként 1959 nyarán fegyelmi úton elbocsátották állásából: „mert megállapítást nyert, hogy (...) gyermekét egyházi intézetben neveltette, ezzel annak adta tanújelét, hogy az egyházi nevelést

alkalmasabbnak tartja az állami oktatásnál, ahol mint nevelő dolgozik.” Anyám háromgyerekes özvegyasszonyként nem mert dacolni a hatalommal: abban a reményben hogy így visszaveszik, kiíratott engem Pannonhalmáról, így a negyedik osztályt a szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban végeztem el. (Ahol szintén dúlt az antiklerikális harc: egyik osztálytársamat az írásbeli érettségi után csapták ki az iskolából, mert rendszeresen ministrált, és megtudták róla, hogy pap akar lenni.) Az ottani fiúk (jórészüket még az általános iskolából ismertem) és a tanárok egy része (főleg az idősebbek) nagyon rendesek voltak hozzám, de nekem nagyon hiányoztak a pannonhalmi barátok és a tanárok, és erősen depresszív hangulatban csináltam végig azt az esztendő. A kötelező és ajánlott XX. századi irodalmon kívül ezért szabadon választott olvasmányaim főleg *Gorkij Éjjeli menedékhelyéből*, *Tolsztojtól az Iván Iljics halálából*, valamint *Csehov*, *Dosztojevszkij* és *Turgenyev* műveiből álltak (*Puskint* és *Lermontovot* még Pannonhalmán olvastam, az *Anyegin* különösen megszerettem). És *József Attila* verseit bújtam. Akkor még nem hallottam a biblioterápiáról, de ma már tudom, hogy ez a könyvekkel való öngyógyítás korszaka volt. De nemcsak a klasszikus (orosz) irodalmat hívtam segítségül, hanem *Passuth László* munkáit és néhány más művészi életrajzregényt. Akkor még belső kulturális igényből fakadt a művészi életművek ilyenfajta tanulmányozása nálam, és a későbbi olvasáskutató (illetve még korábban a magyar szakos bölcsészhallgató) még nem ütötte rá szigorúan az ilyen olvasmányokra a „bestseller” bélyeget. A képzőművészetekkel más formában is foglalkoztam, egy tanárnóm sok művészettörténeti könyvet adott kölcsön, hisz az egyetemre először magyar–művészettörténet szakra jelentkeztem.

A jelesen sikerült érettségivel záródó nehéz korszak azonban nem tudott véget érni: az egyetemre – ismét a világnézeti harc jegyében – nem vettek fel. (A felvételi bizottság KISZ-es megbízottja az ideológiai kérdéseket is erősen feszegető felvételi vizsga után utánam jött a folyosóra, és közölte, hogy ide csak marxisták kerülhetnek be). Ezek a gáncok megerősítettek mind szakmai elhivatottságomban, mind pedig értékrendemben. Úgy éreztem, ha túllépni nem is tudok rajta, de felette állok a „mai kocsmán”. Miközben a szombathelyi REMIX Rádiótechnikai Vállalatnak két évig háromműszakos betanított munkása voltam, a való világból igyekeztem átlépni egy másik, eszményekkel és esztétikummal teltett virtuális világba. Ekkor olvastam *Kempis Tamástól* a *Krisztus követését*, *Schiller* verseit és drámáit, *Goethe Faustját*, pannonhalmi barátaim és a *Vigilia* révén hozzájutottam *Teilhard de Chardin* gondolataihoz, majd (de ez már a hatvanas évek közepén lehetett) nyugaton megjelent egy-két művéhez. Érettségim utáni nyáron a kabhegyi építőtáborban – nem kifejezetten adekvát verbális környezetben, de éppen annak meghaladása céljából – az *Anna Karenina* zsebemben elférő olcsókönyvtári kiadását olvastam, majd volt egy francia klasszikusokat preferáló korszakom is, amely azonban nem hagyott igazán mély nyomokat bennem. Leginkább *France-tól* a *vörös liliom* tetszett, de amikor a hetvenes évek közepén – egy képzőművészeti érdeklődésű periódusomban (a regény firenzei vonatkozásai miatt) – újraolvastam, hatása elmaradt az első olvasattól. Abban az időben az olvasmányaimból kiírtam az erkölcsi tanulságokat, naplót vezettem. Rákaptam – pannonhalmi baráti összeköttetéssel – a *Vigilia* olvasására, majd a fővárosi és megyei irodalmi–művészeti folyóiratokra is.

Ekkor már (Pannonhalmától kezdve) rendszeres könyvtárhasználó voltam, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárba (és időnként a vasutas szakszervezet könyv-

tárába) jártam. A könyvek mellé mindkét helyen sok jó szót, tanácsot is kaptam. Keresetem lévén, rendszeres könyvvásárló is lettem, és ekkor kezdtem kiépíteni – elsőként főleg irodalmi és irodalomtörténeti művekből – a saját házikönyvtáramat. Bekerültem egy akkor alakuló irodalmi körbe (*Benke Éva* későbbi főiskolai tanár volt a vezetője), amely fiatal tanárokból, könyvtárosokból, és a szocialista káderpolitika hozzám hasonló hajótöröttjeiből szerveződött. Voltaképpen irodalmi színpad voltunk, és tematikus műsorainkat magunk állítottuk össze. Értelmiségi műhelymunka folyt ebben a kis közösségben, a helyi írókkal (pl. *Gazdag Erzsével*, a csendes szavú, kedves gyermekkönyvszerzővel) is kapcsolatot tartottunk. Sokat tanultam a fiatal diplomásoktól, ekkor ismerkedtem meg a kortárs magyar költők (*Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István, Váci Mihály, Weöres Sándor* stb.) verseivel. (*Illyés Gyulát* már a gimnáziumban tanultuk, de mélyebben – főleg az *Egy mondat...*, valamint a *Kézfogások* című kötet hatására – egyetemista koromban fedeztem fel magamnak.) De nem csak irodalmi olvasmányélményeket köszönhetek nekik, a kör könyvtáros tagja az aktuális, érdekesebb ismeretközlő művekre is felhívta a figyelmünket. Két kiadványra emlékezem ezek közül: *Agatha Fasset* Bartók Béla amerikai éveiről írt könyvére, valamint egy akkor nagy érdeklődést kiváltó, a jövő gazdasági-népesedési esélyeit latolgató műre (*Fritz Baade: Versenyfutás a 2000. évig*). Irodalmi színpadunk tagjainak dicséretére még el kell mondanom, hogy utólag sem tudok arról, hogy beszélgetéseink tartalma „avatatlan” fülekbe jutott volna, ami azokban az időkben (1960–62) nem kis dolog volt. Így hát ez a kör pszichikailag is sokat segített nekem a monoton fizikai munka és a gyári légkör elviselésében, és az értelmiségi pályára való felkészülésben.

Volt még egy tényező, amely szintén megkönnyítette ennek az átmeneti periódusnak az elviselését. Egy diákkori távszerelemről van szó, sűrű levelezéssel és – talán ma egy kicsit bizarrul hat – rendszeres olvasmányajánlásokkal, könyvekből kiírt részletekkel, időnkénti könyvajándékokkal. (A kapcsolat meglehetősen tartósra sikeredett: házasság, két gyermek, és ma közösen és nagy örömmel viselt nagyszülői szerepkör lett belőle.) A minket körülvevő olvasmányok közül volt kettő, amely kapcsolatunk emblematisztikus eleme lett: *Szerb Antal Száz híres verse* és *Pablo Neruda Száz szerelmes szonettje*. Az irodalmon kívül más művészeti ágak is körénk fonódtak szövetségessül: rám párom zenei érdeklődése, aktív muzsikálása hatott ösztönzőleg, én pedig képzőművészetek iránti vonzalmamat igyekeztem átadni neki.

Az önvallomás jelleget még egy elemmel ki kell egészítenem: irodalmi érdeklődésem már gimnazista koromban, de leginkább ezekben az átmeneti (és majd a kora egyetemi) években aktív irodalmi munkálkodásban, főleg verselésben is megmutatkozott. (Verseim annak idején meg-megjelentek a dunántúli sajtóban és folyóiratokban.) Egyik volt pannonhalmi osztálytársammal, aki szintén Szombathelyre sodródott fizikai munkára (miután őt se vették fel egyetemre) kétszemélyes irodalmi társaságot alapítottunk, és szabadidőnkét egymás verseinek megbeszélésére fordítottuk. Akkor már fel-feltünedeztek a házak tetején a tévéantennák, de mi még évekig nem éltünk ennek az új tömegközlelési eszköznek a lehetőségeivel.

Ami a Pannonhalma és az egyetem közötti három évet illeti, a fő nehézséget talán nem is az a tudat jelentette, hogy másodosztályú állampolgár vagyok, mert ezt a rossz érzést a kulturális értékek intenzív befogadásával kompenzálni tudta az ember. Az igazi nehézséget az a bizonytalanság jelentette, hogy nem tudhatta

az ember: bűnnek számító (származási, világnézeti) hátrányait „megbocsátja-e” valaha is a rendszer? (Anyámnak nem bocsátotta meg: soha életében nem taníthatott többé, utolsó fellebbezését a hetvenes években utasították el.) Évekig nem tudtam, hogy lehet-e belőlem az, amire minden erőmmel készültem: bölcsészhallgató és humán értelmiségi. A REMIX-ben egy másfajta karrier lehetősége is felmerült: az utolsó hónapokban művezető lettem, és a gyár segítette volna műszaki továbbtanulásomat, de ezzel nem kívántam élni.

Egyetemi évek

Végül 1962-ben – miután egy véletlen folytán „bűneim” nem váltak nyilvánossá a felvételi bizottság előtt – felvételt nyertem az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar–könyvtár szakára. Ez új fejezetet nyitott szakmai életemben, párkapcsolatomban (jövendőbelim budai lány volt), magánéletemben – és természetesen olvasástörténetemben is.

Innentől kezdve „hivatásos” olvasóvá és olvastatóvá váltam, jórészt olyan nyomvonalon – a magyar és könyvtár szakon megkövetelt olvasmánylisták, és az akkori értelmiségi presztízsolvasmányok mentén – haladtam, amely sok kollégám számára jól ismert, ezért nem is szükséges részletesebb taglalása. Meg kell jegyezni, hogy abban az időben meglehetősen komolyan vettük mindkét szak olvasmánylistáit, és bár már akkor is létezett a *Száz híres regény* korai változata, jobbára nem az eredeti olvasmányok helyett, hanem inkább a korábbi olvasmányélmények vizsga előtti felfrissítésére használtuk. (Hogy azért ne idealizáljam túlságosan a helyzetet, arra is volt példa, hogy a kollégiumi szobatársak között elosztottuk olvasásra a szovjet irodalom fontosabb regényeit, és vizsga előtt elmeséltük egymásnak.) Végül is elég jó, mondhatni, életre szóló muníciót gyűjtöttünk össze a magyar és a világirodalom klasszikusaiból (beleértve a franciákat – elsősorban talán *Stendhalt* – akiket ekkortájt kedveltem meg igazán). És akiket nagyon megszerettünk a „rohamolvasások” és az egyetemi előadások hatására (vagy épp azért, mert nagyon elhallgatták őket), azok életművét még évekilavastuk egyetem után is. (En leginkább *Krúdyt*, *Thomas Mann*t és *Németh Lászlót*, de több XIX. és XX. századi költőt is, például *Berzsenyit*, az öreg *Aranyt*, *Babitsot* és *Radnótit*.)

„Hivatalos” szakjaim irodalma mellett még három témakörrel foglalkoztam behatóbban egyetemi éveim alatt. Az egyik a már többször emlegetett művészettörténet volt: rendszeresen látogattam *Dercsényi Dezső* és *Entz Géza* romanika- és gótika-szemesztereit, sőt *Aradi Nóra* modern művészetről szóló előadásait. A másik saját magam választotta témakör a folklór volt, amelynek résztárgyait (népmese, népdal, népballada) a néprajz tanszéken nemcsak hallgattam, hanem jórészt le is vizsgáztam belőlük. Nagyon érdekelték a régi (népi gyökerű) eposzok, végigolvastam a két *Homéroszon* kívül a *Gilgamest*, a *Kelevalát*, a *Kalevipoeg*-ot, az *Igor-éneket*. (És ha már a „nagy történeteknél” tartunk, itt jegyzem meg, hogy ekkor olvastam el – végre nem csak „zanzásított” formában – az *Ószöveget* is; az *Újszöveggel* még Pannonhalmán megismerkedtem.) A harmadik „hobby-téma” az esztétika volt, amelyet az egyetemen csak egy szemeszter erejéig (és rendkívül dogmatikus formában) tanítottak, az Eötvös Kollégiumban azonban idő-

sebb diáktársunk, a filozófia szakos (később jeles szociológussá vált) *Bertalan László* (sajnos, már nincs közöttünk) több éven keresztül vezetett egy esztétika-semináriumot, amelyhez tisztességesen hozzáolvasztatott minket.

Az alábbiakban néhány etüddel szeretném illusztrálni olvasmányokhoz–írókhoz fűződő egyetemi élményeimet. Hadd szóljak elsőként *Pilinszky Jánosról*. Az egyik pannonhalmi barátom révén létrejött „vigiliás” kapcsolatomnak köszönhettem, hogy még egyetemi éveim előtt megismertem verseit. Mint szárnybontogató poéta kaptam a jó tanácsot versei tanulmányozására. E ténynek is része volt abban, hogy egyetemi éveim alatt – az önkritikai elem felülkerekedésével – abbahagytam a versírást, viszont Pilinszky művészetéről két tanulmányzengét is készítettem: az egyiket a *Négysoros* című versről, a másikat az addigi teljes Pilinszky-életműről. Az előbbit – többszöri csiszolás után – jóval később meg is jelentettem (Új Forrás, 1981/3. sz.), az utóbbival – *Czine Mihály* ajánlására – valamilyen OTDK-díjat nyertem 1967 tavaszán, Pécsen. Ezt azért említem meg, mert Pilinszky a hatvanas években épp hogy csak a „tűrt” kategóriába tartozott, az egyetemen nem, csak Czine Mihály és *Kiss Ferenc* Eötvös-kollégiumbeli szemináriumán foglalkoztunk vele. *Király István*, az akkori ELTE egyik legnagyobb hatású (és hatalmú) professzora, akihez műelemző szemináriumra jártam, enyhén szólva megütközött, hogy én Pilinszkyvel foglalkozom, és nem hívott többé magánbeszélgetésre, amit korábban többször is megtett. Pilinszkyt egyébként – az említett közvetítő révén – személyesen is megismerhettem. Többször találkoztunk a Kárpátia-ház (munkahelye, az Új Ember szerkesztősége) környéki presszóban, egyszer Izabella (vagy Rottenbiller?) utcai udvari lakásában is jártam nála. A lakás is olyan szerény volt, mint ő maga. Az Eötvös Kollégiumba is meghívtam a Czine-szeminárium vendégeként, el is jött. Kérdésünkre, hogy mit szól a szokásos „katolikus költő” besoroláshoz, valami olyat válaszolt, hogy jó katolikus szeretne lenni, többek szerint költő is, de mégsem tartja magát katolikus költőnek – mert ebben a „műfajban” szerinte Assisi Szent Ferenc volt az utolsó.

Legyen a második etüd témája a már eddig is többször emlegetett alma mater, az *Eötvös Kollégium* (régi-új hivatalos nevén: az Eötvös József Collegium). László atya, pannonhalmi magyartanárom is Eötvös-kollégista volt, és sokat mesélt ottani intellektuális élményeiről. Az ő személye volt a kapocs életem két fontos szellemi műhelye között. Mi akkoriban – megfelelő tanulmányi eredmények birtokában – második évtől lehettünk tagjai a Kollégiumnak, és ennek fejében – az egyetemi kötelezettségeinken túlmenő (a Kollégiumban megtartott) órákat is kellett vállalnunk. Ez elmaradt az Eötvös Collegium régi (1947 előtti) követelmény- és szolgáltatási rendszerétől, de mégis többet nyújtott, mint más kollégiumok.

No, és a könyvtár! Egyetemi éveim során egyaránt látogatója voltam az Egyetemi Könyvtárnak és az OSZK-nak, de a legjobb munkalehetőséget a Kollégium (akkor már az MTA Irodalomtudományi Intézettel közösen használt) könyvtára jelentette, este 10 óráig való nyitvatartásával, az éjszakára bizalmi alapon kikölcsönzött könyvekkel, és az olvasmányokhoz való közvetlen – könyvtáros nélküli – hozzáférés lehetőségével. A munkaasztalok a könyvespolcok között álltak, zárt részleg nem volt, a polcokról azt vettünk le, amit akartunk. A könyvtár próbáját az Irodalmi Újság teljes 1956-os évfolyamának megléte jelentette számunkra: a próba sikeres volt, mert az '56-os kötetbe be volt kötve a november 2-ai szám is, benne *Illyés Gyula Egy mondatával*. Ezt mindjárt ki is másoltuk *Németh László, Füst Milán,*

Tamási Áron írásaival együtt, és szűk baráti körben terjesztettük. Emlékszem, hogy Szabó Tibor szobatársunktól (nyugalomba vonulásáig a Györi Tanítóképző Főiskola tanára volt) Márai Sándor *Halotti beszéde*nek legépelt példányát is megkaptuk. 1963-at írtunk akkor! Egy ilyen könyvtárban dolgozhatni akkor nagy ajándék volt a sorstól! De nem mindig a könyvtárban (és a tanulószobákban) olvastunk: feledhetetlen élmények fűznek a Kollégium kertjében, a lombos fák árnyékában olvasott *Thomas Mann*- és *Krúdy*-regényekhez. Másfajta, intenzívebb, gazdagabb olvasat volt ez, mint évekkel később az újpalotai buszon olvasott ugyancsak Manntól való *Királyi fenségé*. Összefoglalóan megállapíthatom, hogy számomra több évtized távlatából nézve azok a viszonylag ritka olvasási élmények a legemlékezetesebbek, amelyek csendes természeti környezetben születtek.

A Kollégium persze nemcsak olvasó- és tanulóhely volt, hanem az olvasmányok és a világ dolgainak megbeszélésére is szolgált. A sok éjszakába nyúló beszélgetés során egymás látókörét, szemléletét gazdagítottuk, vitatkoztunk, egymás verseit kritizáltuk. (Szemünk láttára vált költővé testvérszobánk lakója, a polonista-történész *Kovács István*, és költőből kritikussá *Varga Lajos* szobatársunk, aki ma Varga Lajos Márton néven a Népszabadság kulturális rovatvezetője.) Az néhány hónap alatt kiderült, hogy a „hivatalosan” marxista és ateista bölcsész-hallgatók jelentős része a valóságban nem felel meg ezeknek a hatalom által szorgalmazott kritériumoknak, és a mi kollégiumi (1963–67-es) évfolyamunk (valamint a nálunk fiatalabb korosztályok) még az átlagosnál is kevésbé. (Vagyis a „fellazulás” időben előrehaladva egyre növekedett.) Nem is olyan könnyű kérdés, hogy valójában milyen eszmerendszer talaján álltunk, hiszen a világpolitikai helyzet akkoriban nem hatott ösztönzőleg alternatív jövőképek és víziók részletesebb kidolgozására, igenjeink jórészt a nemek fonákjaként rajzolódtak ki. Az egyértelmű volt, hogy szűkebb baráti körünkben idegenkedés volt tapasztalható a kommunista rendszerrel és annak uralkodó ideológiájával, valamint a Szovjetunió elnyomó hatalmával és internacionalizmusnak álcázott imperializmusával szemben. Tehát nem voltunk marxisták, de a mi körünkben is érzékelhető volt több-kevesebb plebejus attitűd. Mi is olvastuk *Lukács Györgyöt*, de jóval kisebb lelkesedéssel, mint azok a társaink, akik a baloldaliság intellektuális „szalonképessé” tevőjét látták benne. Szabadságot óhajtó (de közeli megvalósulásában nem reménykedő) polgári és nemzeti demokraták voltunk, elutasítottuk a szocializmust, ugyanakkor nem tartottuk magunkat a kapitalizmus kimondott hívének sem. Amellett, hogy foglalkoztunk más népek, különösen a közép-európai térség történetével és kultúrájával, közös nevezőnk volt a nemzeti identitás fontossága, és egyre tudatosabbá vált körünkben az akkori nyilvánosság által teljesen elhallgatott határainkon túl élő magyarok iránti érdeklődés. E témakörben legtöbbit *Kósa László* néprajzos szobatársunktól tanultunk (ma az ELTE akadémikus professzora), aki már akkor módszeresen foglalkozott velük, és mi többiek is megjártuk Felföld vagy Erdély különböző tájait. A fentiekon túlmenően – vagy mindezekkel együttjáróan – többünk vallásgyakorlóként kötődött egy-egy történelmi egyházhoz is. Így utólag visszatekintve, kamaszkori élményünk, az 1956-os forradalom kitörölhetetlen nyomot hagyott világnézőnkön és értékvilágunkon: főbb eszményink a polgári demokratikus szabadságjogok, a nemzeti függetlenség, a harmadik úthoz közel álló társadalomkép (szorgalmas olvasói voltunk *Németh Lászlónak* és *Kodolányi János Zárt tárgyalásának* is), és a vallásos (vagy legalábbis deista)

világnézet voltak. Talán ez utóbbi tartozott hozzá legkevésbé az általam jobban ismert kollégisták eszmei közös nevezőjéhez, annak ellenére, hogy akkoriban a Katolikus Egyházban nagy változások készülődtek: akkor zajlott a II. Vatikáni Zsinat. Kollégista barátaimmal bejártunk az Egyetemi-templom adventi és nagyböjti konferencia-beszédeire, és egy általa jól ismert református gyülekezet rendezvényeire is. Kósa Laci volt az is, akinek a hatására kissé behatóbban megismerkedhettem a református teológiával és kultúrával, és családjunk régebbi protestáns hagyományai mellett a Kollégium adott végső lökést ahhoz, hogy egy életre elkötelezzem magam az ökumené gondolata mellett.

Valamivel föntebb említést tettem *Németh László* olvasásáról. A hatvanas években még ő is a „túrti” kategóriához tartozott, ezért az antikváriumokat végigböngész-tük háború előtti tanulmánykötetei, valamint *Illyés Gyula*, *Kodolányi*, *Tamási Áron* régi kiadványai után. Németh László egyik regényhősét, az *Égető Eszter* jó közösségi ügyekben fáradhatatlan Szilágyi tanár urát, illetve valódi nevén *Szathmáry Lajost* (feleségem barátnőjének édesapja lévén), személyesen ismertem. Budára költözött, idős korában is olyan aktív és derűs volt, amilyennek alteregóját ismerhettük meg a regényben. Gyermekait művésznek és pedagógusnak nevelte, ő maga is vonósnegyesben házimuzsikált. A polgári kultúra zárvány-világába csöppentem bele, amikor egyszer egy ilyen házimuzsikás estén meglátogattuk őket. Tehát az a nemes ügyek mellett elkötelezett közösségi mentalitás, amelyre Németh László sok évtizeddel ezelőtt ráérezett és élő példa alapján regényalakká formált, szűk körben máig hatni tud.

Megemlítem még egyetemista korom néhány „író-olvasó találkozáját”. *Féja Gézával* – a *Viharsarok* elolvasása után először rokonaimnál találkoztam, de azután kollégiumi szobatársaimmal is felkerestük. Sajátos volt *Sánta Ferenchez* való viszonyunk: ő kollégiumunk könyvtárosa volt; a hatvanas években egymás után jelentek meg fő művei, s ezeket rendre el is olvastuk. Szinte naponta találkoztunk vele, mégsem alakult ki közöttünk érdemibb kapcsolat. *Balázs Józsefhez* viszont szoros szálak fűztek: ő fiatalabb kollégiumi diáktársunk volt, aki sűrűn belátogattott a szobánkba beszélgetni, és főleg filmes érdeklődésével tűnt ki. Minket is meglepett, amikor néhány évvel később, a hetvenes évek derekán jelentős regénysorozattal jelentkezett, közülük a *Magyarok* máig emlékezetes számomra.

Az olvasáskutatás évtizedei

1967-ben szereztem meg magyar–könyvtár szakos diplomámat, és véletlenszerű körülmények folytán az év őszén olyan munkakörbe csöppentem bele, amelyet évekbe telt, amíg megkedveltem. A könyvszakmába kerültem, és teljesen újszerű feladatot kaptam: olvasás-, illetve könyvpiackutató lettem. Én magam teljesen más jellegű kutatásokat álmodtam magamnak: folklór-esztétikai szakdolgozatomat az eltűnt naiv eposzunk egy szüzséjének rekonstrukciójáról, a kun-rabolta, Szent László-kiszabadította magyar lány történetéről írtam, de nagyon érdekelt a XX. századi magyar költészet is. Ekkor azonban már családos ember voltam, és örülnöm kellett, hogy egyáltalán állást kaptam.

Mindazonáltal egy darabig még lázadoztam új hivatásom ellen, és nagy munkával tanulmányt keréktettem egy egyetemi műelemző szemináriumra írt dol-

gozatomat, és 1969-ben az Irodalomtörténet című folyóiratban meg is jelent a *Radnóti Miklós Razglednicáiról* szóló elemzésem. A *Bori notesz* létrejöttének tragikus körülményei, és a benne lévő versek esztétikuma közötti drámai feszültség gimnazista korom óta foglalkoztatott, ezt írtam meg ebben a tanulmányban. (Ha az önvallomásba egy kis hiúság is belefér, megemlítem, hogy ezt a fiatalkori munkámat a Radnóti-irodalom – beleértve *Ferencz Győző* 2005-ös kitűnő monográfiáját – máig hivatkozza.) Az egyetemi évekkel való tematikai és személyi kontinuitást segítette az a több évig fennálló asztaltársaság is, amely *Kiss Ferenc* kollégiumi tanárunk barátaiból (*Für Lajos, Kormos István, Száraz György*) és belőlünk, a Pesten maradt kollégiumi tanítványokból állt, s meg-megjelentek közöttünk erdélyi és felföldi magyar értelmiségiek is. A fő téma persze az irodalom volt, amely akkor a legfontosabb nemzeti-társadalmi törekvéseket is reprezentálta. Közben sikerült fölkerülnöm nyugati (ingyenes) könyvküldő szolgálatok címlistájára is, e forrásból főleg szociológiai jellegű könyveket kaptam.

Olvasáskutatói pályám a középiskolás fiatalok olvasási szokásainak vizsgálatával kezdődött 1967-ben, és a kortárs magyar irodalom olvasótáborának feltérképezésével folytatódott (volna, ha ez utóbbi vizsgálat kutatási jelentését *Kardos György*, a Magvető Kiadó akkori nagyhatalmú, és sok más tekintetben nagyon rugalmas igazgatója – mivel barátja, Berkesi András olvasottságáról nem az általa kívánt képet festette – meg nem vétőzza). Így az igazi folytatás évekkel később, az OSZK Könyvtárudományi és Módszertani Központ olvasáskutató műhelyében következett – szakmai, kulturális politikai és emberi szempontból egyaránt termékenyítő és baráti légkörben. (Hogy néhány névvel is illusztráljam ezt a szellemi környezetet: *Nagy Attila, Kamarás István, Katsányi Sándor*; és a kihagyhatatlan kolleginák, akik kohéziós energiáink fő letéteményesei voltak: *Bartos Éva, Havas Katalin*.) Itt nagyon szép és érdekes feladatot kaptam: országos reprezentatív olvasás- és könyvtárszociológiai felméréseket végeztem. Ezt a tematikát bővítettem ki – még jóval a rendszerváltozás előtt – *Mezey László Miklós* kollégám segítségével a határon túli magyarok vizsgálatával, majd a rendszerváltozás után, részben már a Teleki László Alapítványnál, legutóbb pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetében – szisztematikus határon túli kutatásokkal. Bár az ezredforduló éveiben – a Kerkai Egyházzszociológiai Intézet több projektjének vezetése révén, megmerítkeztem az empirikus vallásszociológiában, a határon túli magyarság kutatása közben pedig a kisebbség- és értékszociológiában is, a művelődés- és olvasásszociológia szempontrendszerét (mint egy régi, jól bevált, s immár elhagyhatatlan bútordarabot) magammal cipeltem új kutatási területeimre is. Mindezen kutatások a szakmai nyilvánosság színe előtt folytak, és jelentős részt épp e folyóirat, illetve elődje, a *Könyvtáros* különböző számaiban láttak napvilágot, így hát ezekről több szó itt ne essék. (Hacsak ismét a hiúság kisördögének sűgására a *Könyvtárossal* kapcsolatban meg nem jegyzem még, hogy ebben a folyóiratban jelent meg – még egyetemista koromban – az első szakmai publikációm is, 1965-ben.)

A fennmaradó és egyben utolsó kérdés: mi mindent olvasott az olvasáskutató az elmúlt csaknem négy évtized alatt? Mivel 1970 és 1991 közötti bő két évtizedből tételes olvasmánylistáim maradtak, ködös emlékképeken kívül konkrét információkkal is szolgálhatok. De ezt sem vihetem túlzásba: a címekből válogatnom kell, lehetőleg úgy, hogy az olvasott különböző műfajok mind képviselve legyenek egy-két olvasmánnyal, de az idő múlásával bekövetkező aránymódosu-

lásokat is valamelyest érzékeltetni illik. (Itt rá kell mutatnom egy újabb torzító tényezőre: mivel a listák általában elejétől-végig elolvasott könyveket tartalmaznak, a felkerülésnél hátrányt szenvedtek a versek és a novellák, nem beszélve a drámakötetektől.) Egy kicsit úgy érzem magam, mint az orvos, aki önmagát operálja: megpróbálok az egykor lelki önmagamhoz ízesülő olvasmányokból valami elidegenített dolgot formálni, hogy vizsgálhassam: összeállnak-e ezekből a listák-ból valamilyen tendenciák?

Elöljáróban meg kell jegyeznem, hogy főleg a saját érdeklődésből elolvasott szépirodalmi és általánosabb érdekű társadalomtudományi könyvolvasmányokat jegyeztem le eleve (vagyis az „örömolvasmányokat”), a szorosabb szakmai irodalmat és a periodikumokat (vagyis a munkaeszközöket) nem. Persze a szociológusnak fel kell vetnie, hogy egy olvasó „saját érdeklődése” nem választható el a kor olvasmánykínálatától, az olvasó környezetének, társadalmi rétegének csoportnormáitól, presztízs-szempontjaitól stb. Tessék tehát mindezt az alábbiakba bekalkulálni, és nem szabad nagyon csodálkozni, ha a megnevezett művek e cikk olvasóinak körében nem egyszer fognak olyan érzést kelteni, mintha saját egykori olvasmányairól lenne szó.

Az olvasáskutatónak, aki hosszú ideig érzékelhetően törekedett humán értelmi-ségi mivoltának megőrzésére is, a listakészítés előtti évekből is vannak természetesen olvasmányélményei. Jól emlékszem, hogy az egyetem elvégzése után, a hatvanas évek végén érzékelhetően megpezdült az irodalmi élet. (Persze nem csak az irodalom: gondoljunk itthon az „új gazdasági mechanizmusra”, külhonban pedig Prágára és Párizsra!) Olyan regények jelentek meg (az aczéli „tűrés” határait feszegetve), mint *Ottlik Géza: Iskola a határon*, és *Konrád György* első könyve, a Népszabadság által azonnal megtámadott *Látogató* – mindkettőt megjelenése után rövidesen elolvastam. Ottlik könyvének a mohácsi csatavesztéssel kapcsolatos gondolatait a történelmi tudat szociológiai elemzése során szoktam idézni.

Az 1970-es év nagy – immár lejegyzett – élménye számomra *Bulgakov Mester és Margaritája* volt. De az 1970-es listán szerepelnek még: *Durrell: Alexandriai négyes*; *Moravia: Unalom*; *Mészöly Miklós: Pontos történetek útközben* stb. (vagyis az akkori értelmiségi „kötelező olvasmányok”), továbbá: *Thomas Manntól a Varázshegy*, *Németh Lászlótól a Gyász*, *Jókai Annától a Tartozik és követel*, *Nagy László és Bella István* versei, *Sánta Ferenc* novelláskötete, az *Isten a szerkén*, és még mások mellett: *Vekerdy József* Németh-monográfiája. (Ez annak idején nagy port vert fel: zord hivatalos fogadtatása azt bizonyította, hogy Németh László még a hetvenes évek elején is csak a „tűrt” kategóriába tartozott.) 1971-ben (*Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Krúdy és Thomas Mann* regényei mellett) olyan újdonságok bukkannak fel, mint *Ajtmatovtól* a számomra máig emlékezetes *Versenylő halála* és a *Fehér hajó*, valamint *Süttö András*tól a szintén feledhetetlen *Anyám könnyű álmot ígér*. Az amerikai irodalmat *S. Below Herzogja* képviselte. 1972-ben – valószínűleg *Friedenthal Goethe élete és kora* című művének hatására – *Goethetől a Költészet és valóság* került sorra, 1974-ben pedig (ez egy kicsit meglep: úgy emlékeztem, hogy már előbb!) *Thomas Manntól a József-tetralógia*. 1974–75-ben egymást követik *H. Perruchot*-nak a nagy impresszionista és poszt-impresszionista festőkről írt, dokumentumokra támaszkodó, lebilincselő életrajzai. Ekkor olvastam *Ceramtól* a szintén lebilincselő *Régészet regényét* is, amely később a gyermekeimnek is kedvenc olvasmánya lett. Érzékelhető ekkori életsza-

kaszomban – Perruchot-tól függetlenül is – a művészettörténeti érdeklődési hullám (*Vasari, Gombrich* stb.), de a kortárs irodalomhoz sem lettem teljesen hűtlen: *S. Lenz, Örkény és Bor Ambrus: Útlevélkép háttérrel*. (Az utóbbi pikantériája, hogy Bor Ambrussal korábban együtt dolgoztam a könyvszakmában, és nekem bizalmasan elmesélte saját sikertelen szervezési kísérletét – nem kis bátorsággal ezt írta meg a regényben. És láss csudát: meg is jelent!) A hetvenes évek közepén még volt egy *Déry*-korszakom (*Felelet, Befejezetlen mondat*), egyben lezárult a több évig tartó *Thomas Mann-* és *Krúdy*-korszak. Olvastam *Balzacot* is, *Mészöly Miklóst* is. Élményszerű volt a közép-európai szemmel Nyugat-Európa kultúrkinccseit sorra vevő esszégyűjtemény 1976-ban (*Z. Herbert: Barbár a kertben*). Ugyancsak 1976-ban volt a „görög-korszakom”: görögországi úti készülődésünknek számos olvasmány (mitológia, művészet- és művelődéstörténet, útleírások: *Szabó Magda, Szöllősy Klára, R. Graves, Hesziódosz, Kazantzakis* stb.) is része volt. 1977-ben hozzájutottam – kulturális dugáruként – *Márai Sándor Föld, föld* című könyvéhez, s emlékszem, hogy Velemben olvastam és nagyon megfogott.

A hetvenes évek vége felé mintha fogyatkoznának a régi szerzők, csak az egy *Dosztojevszkijt* találok 1979-ben: *Feljegyzések a holtak házából* (úgy emlékszem, ekkor jutottam hozzá *Szolzenyicin Gulágjához* is), és egyre nagyobb arányt képviselnek a történeti jellegű non-fiction könyvek (*Károlyi Mihály* emlékirata, *Dümmerth Dezsőnek* a magyar középkorról szóló kötetei, *Szárász György: Egy előítélet nyomában*, *Huizinga* nevezetes műve, *A középkor alkonya, Le Goff: Az értelmiség a középkorban* stb.). Az irodalmat főleg a kortársak képviselik (*Böll, Marquez, Doctorow, Nádas Péter és Sütő Andrástól Az engedjétek hozzám a szavakat*). 1980-ban ismét „dugáruhoz” jutottam: *Márai Sándor Naplójának III. kötetéhez* és *Cs. Szabó László Két tükör között* című művéhez. A nyolcvanas évek elején folytatódik a korábbi tendencia, a klasszikusok elapadnak (*Petőfi* 1847-es útleveleit és *Tamási Ábelét* olvastam újra 1981-es erdélyi családi körutunkra készülvén, az utóbbi családi kötelező olvasmány volt, gyerekeim is nagyon megszerették); *Szilágyi István* kitűnő regénye, a *Kő hull apadó kútba* is ekkortájt került a kezembe, valamint *Kós Károly* két könyve is: *Erdély, Kalotaszeg*. A történeti non-fiction műfajon belül egyre nagyobb teret nyernek a második világháborús visszaemlékezések, élükön *Kádár Gyula* emlékezetes könyvével (*A Ludovikától Sopronkőhidáig*), de *Kapuscinski (A császár)*, *Hall (Rejtett dimenziók)* és *Hankiss Elemértől a Diagnózisok* színesíti a képet. Ugyancsak gazdagítja az ismeretközlő irodalom összetételét 1982-ben *Chesterton Assisi Szent Ference és Benkő Antal Bevezetés a valláslélektanba* című munkája (az akkor Brazíliában élő jezsuita atyával két évtizeddel később sikerült személyesen is megismerkednem); valamint a bencés rend történetéről szóló jubileumi tanulmánykötet (*Népek nagy nevelője*), amelyben egykori tanárom, *Cziráki László* írása is helyet kapott. És tovább erősödik a kortársak uralma: *Eszterházy Péter Termelési regénye*, *Hrabal (Sörgyári capriccio)*, *Hajnóczy Péter (A halál kilovagol Perzsiából)*, *Malamud* két regénye (*A segéd, A mesterember*) stb.

A két folyamat (a II. világháborús memoáirodalom iránti érdeklődésem és a kortárs irodalom dominanciája) a nyolcvanas évek derekára kiteljesedik. Az előbbivel talán az elmaradt apai történeteket akartam pótolni (pl. *Simonffy András: Komország katonái*). Újraolvastam – már nem tudom, milyen indíttatásból – *Herczeg Ferenc* néhány könyvét és *Kós Károly Országépítőjét* is – vagyis a középkor iránti

visszatérő érdeklődésem állhatott a háttérben. Megemlítenék ebből az időszakból egy rendhagyó olvasmányt, ama nevezetes szovjet–orosz *V. P. Katajev* öreg korában a korai bolszevizmusról írt megdöbbentő regényét: *A Werthert már megírták* címűt. 1983-ban – valószínűleg kis példányszámban és szépirodalmi köntösben – már ilyen is lehetett olvadni Magyarországon. 1985-ben újraolvastam *Illyés Ebed a kastélyban* című munkáját, és kíváncsiságom a *Vanyó László* által szerkesztett *Apokrifek* című köteté felé terelt, miután a kanonizált iratokkal – laikus módon – volt már ismerkedésem az elmúlt évtizedekben.

A nyolcvanas évek vége felé haladva észrevehetően fogyatkozik az olvasmányok száma. A hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében a még évi 20–30 (nem szorosan szakmai) olvasmány 1987–88-ban 15–20, majd a rendszerváltozás időszakában évenkénti 5–10 műre csökkent. Az ok kettős. Egyre nagyobb energiát igényel a társadalmi folyamatok nyomon követése, majd az abban való civil részvétel, illetve egyre nagyobb hangsúly kerül a szakmai munkára. 1987-ben még megvannak a nyomai a régi jó szokásoknak, például őszi bécsi ösztöndíjas utamhoz is hozzáolvasom *Juhász László* két könyvét (Bécs magyar vonatkozásairól és Burgenlandról), és újraolvasom részleteiben a bécsi *Szépfalusi Istvánnak* az ausztriai magyarokról szóló kötetét (*Lássátok, halljátok egymást!*). *Fodor András* *Ezer este Fülep Lajossal* című naplójegyzeteit nemcsak azért olvastam végig, mert íróján kívül két kedves kollégám és egy volt tanárom is szerepel benne (valamennyien a magyar könyvtárügy jeles személyiségei), hanem mert rendkívül érdekes intellektuális olvasmány. A többi olvasmányon érződik a „létező szocializmussal” való telítettség érzése: *Orwell: Állatfarm* és az *1984*; és kezdődik az 1956-os irodalom olvasása, amely 1988-ban az akkor Svájcban élő *Gosztonyi Péter* hadtörténész 1956-ról szóló könyvével folytatódik. 1989-ben pedig *Pongrácz Gergely* Corvin közti visszaemlékezéseivel. 1988-ban a karcsúsodó lista azokra a művekre koncentrál, amelyekről úgy érezhettem, hogy mindenképpen el kellett olvasni: például *Koestlertől* a *Sötétség délben*, *Umberto Eco* kulturális bestsellere, *A rózsza neve*, és az egyre többet emlegetett *Hamvas Béla* (*Szellem és egzisztencia*), valamint *Illyés Gyuláné* József Attiláról szóló visszaemlékezése. 1989 sovány listájában pedig már egyértelműen a szocialista rendszer erkölcsi agóniája (*Kundera: Tréfa*), és a kisebbségi helyzet problematikája (*Bartis Ferenc: Rácsok mögött Romániában*, *Albert Gábor: Emelt fővel* stb.) jelenik meg.

Az utolsó lista 1991-ből (ekkor indul határon túli felméréssorozatunk) származik, és mindössze öt olvasmányt tartalmaz, többek között *Angyal István* 1956 utáni rendőrségi vallomását és *Szolzenyicintől* a *Rákosztályt*. Felüldülésként a lista végén ott látom volt kollégám, *Fogarassy Miklós* Vermeer van Delft Festőművészet című képéről (egyik bécsi kedvencemről) készült elemzését.

Utóhang

Úgy vélem, itt kell elnézést kérnem azoktól az olvasóktól, akik úgy érzik, hogy az olvasástörténetbe túl sokat vegyítettem élettörténetem eseményeiből. Nem panaszkodni akartam, nem is kérkedni egykori „mássággommal”. Egyszerűen arról van szó, hogy azok a nehézségek, amelyeket megéltem (és amelyek messze eltörpülnek sok-sok ember valóban nagy szenvedésétől) erősen befolyásolták az

olvasáskultúrához való viszonyomat, és ezért a felvázolni szándékozott képhez szervesen hozzátartoznak.

Az olvasmány-listák vezetése a kilencvenes évek elején megszakad. Az olvasmányok sora ugyan nem teljesen, de a konkrét olvasmányok után szólunk most inkább a fő tendenciákról. A nyilvántartás minden bizonnyal ugyanazért maradt el, amiért a nyolcvanas évek végéről származó „örömolvasmány-listák” terjedelme megfogyatkozott. (És lehet, hogy hozzá kell tenni még egy okot: az idősebb korban egyre többször jelentkező „nincs új a nap alatt” érzést, amely fékezheti főleg a fikciós újdonságok megismerésének – ifjabb korra jellemző – felfokozott vágyát.) Az olvasáskutató önvizsgálata a maga számára is tanulságos, mert a saját bőrén is érzi, amit jó ideje országos jelenségként tapasztal: egyéb tevékenységeinkhez hasonlóan az olvasás is egyre eszközjellegűbbé és haszonnalvűbbé válik, és mind kevesebb idő és energia marad rá – mármint az „örömolvasásra”. Ha végignézek a házikönyvtáramon, a büszkeségen kívül elfog a lelkiismeret-furdalás: milyen sok olyan könyv van benne, amelyikbe épp csak beleolvastam vagy belelapoztam. (A házikönyvtárak egykori kutatójaként persze tudom, hogy ez meglehetősen tipikus jelenség, de ez mégsem szünteti meg hiányérzetemet.) Ehhez adódik egy frissen támadt rossz érzés is: ahogy áttekintettem az utóbbi évtizedek olvasmányait (mármint azokat, amelyeket cím szerint feljegyeztem annak idején), azt kellett tapasztalnom, hogy az egykori olvasmányoknak talán csak kisebb hányada bizonyult igazán emlékezetes, máig sugárzó élménynek. Tudom, ezeket is el kellett olvasni ahhoz, hogy a többi maradandó üzenetté váljon, de a „hasznosulás” mértékét mégis keveslem.

Sajátos jelenséggel állunk szemben. Bizonyára sokaknak van olyan érzésük velem együtt, hogy lényegében rengeteget olvasnak: napilapot, hetilapot, szakfolyóiratot, elektronikus leveleket és internetes dokumentumokat, szakkönyveket vagy azok fejezeteit, diákjaik dolgozatait és szakdolgozatait, és fnak is esctleg olvasmányaikhoz hasonló műfajokban, no meg jelentéseket, kérvényeket, pályázatokat stb. – de ezek közül szinte semmi nem kerülhetne rá azokra a listákra, amelyekből a fentiekben idéztem fel szemelvényeket! Megváltozott a világ: olvasókból „beleolvasók” lettünk, s ez nem kedvez a végigolvasandó könyveknek, főleg a klasszikus szépirodalomnak. De más, nem szigorúan kötelező olvasmánynak sem: egyik idei olvasmányomat például (*Nagy András: A Bang-Jensen ügy*), amelyet a magyar 1956-nak a nemzetközi viszonylatrendszerben való elhelyezése szempontjából alaplűnek tartok, hetek alatt és csak az éjszakai órákban tudtam elolvasni.

Még nem teljesen tettem le a reményről, hogy egykori szélesebb tematikai spektrumra és nagyobb teljesítményre trenírozott olvasási készségeimet valamikor újból mozgósítani fogom. Vagy ez egyszerűen csak nyugalomba vonulás kérdése? Ha igen, akkor aggódok, hogy a mai fiatalok hogyan gyűjtik össze a „nyugdíjas reneszánszhoz” szükséges befogadói tapasztalatokat. Vagy tán épp itt van a dolgok nyitja: az intergenerációs felelősségvállalásban? Abban, hogy az egész folyamat újraindul, és ebben a láncolatban gondolkodva kell megtenni az embernek a magáét. Ma én mesélem a családomnak nagyanyám történeteit, és én olvasom unokáimnak a meséket, a mondákat, sőt már a János vitéznél és a Toldinál tartunk...

Az 1956-os forradalom eseményei 56 térképen és képeken

1956-os forradalmunk és szabadságharcunk jellegéhez és jelentőségéhez a magyar történelemben egyedül 1848–49 forradalma és szabadságharca hasonlítható. Amíg ez utóbbiról szinte az események után azonnal több igényes és szaktudományos összefoglalás született (Szilágyi Sándoré, *A magyar forradalom története 1848– és 49-ben* már 1850-ben megjelent – Pesten, nem valahol külföldön), mára pedig – a bibliográfiák tanúsága szerint – a vele foglalkozó munkák száma több tízezernyi, addig 1956-ról sokáig legföljebb ismeretterjesztő, publicisztikai munkák láthattak napvilágot, azok is csak – a kommunista „értékeléseket” nem számítva – a „szabad világban”, külföldön. Mára a helyzet ugyan jelentősen megváltozott, ám a fehér foltok száma így is jelentős, és – egyelőre – az sem igen érzékelhető, hogy az ötvenedik évforduló kapcsán nagyobb arányú publikációs tevékenység kezdődött volna el. A most ismertendő munka örvendetes kivétel és egészen kitüntetett jelentőségű. Az *1956-os forradalom eseményei 56 térképen és képeken* című történelmi atlasz fontossága aligha túlozható el.

A tizenkilencedik században, de a huszadik század első felében is általános szokás volt mind főiskolai mind egyetemi szakpárosításul a történelem mellé a földrajz szakot választani. Ezt a pedagógiai irodalom elméletileg is alátámasztotta, a gyakorlat pedig sokszorosan igazolta. Különös tény, hogy éppen akkoriban, amikor – elsősorban a francia Vidal de la Blache munkálkodása nyomán – az ún. emberföldrajz, kulturális és történelmi földrajz nemzetközi méretekben is elterjedt, nálunk ritkává vált a történelem–földrajz szakra jelentkezni. Ennek a váltásnak a hátrányai mára láthatóvá váltak. Többek közt a könyvtári helyismereti munkában is láthatók, elsősorban abban a tekintetben, hogy a helyi események lokalizálása, térképre vetítése „gyenge láncszem”, de abban is, hogy amennyire szemmel tartják a helyismerettel foglalkozók a történelemtudomány, elsősorban a helytörténetírás eredményeit és módszertani hozadékait, ez egyáltalán nem mondható el a földrajztudomány vonatkozásában, jöllehet ez a szakma ma aligha túlbecsülhető „forradalmat” él át. Még arról az oldalról is, amikor egy-egy mégiscsak földrajzi–történelmi kiadvány vagy dokumentum jelenik meg, és arat nem várt, nem remélt sikert. (Ilyen volt Urbán Aladár *Újkori egyetemes történet 1789–1918. Térképábrázolat-gyűjtemény* című munkájának átütő erejű hatása és népszerűsége, vagy például az, hogy Jókai *Eppur si muove* című regényének kritikai kiadásában, 1965-ben megjelent egy olyan térkép, amely egymásra vetítve ábrázolta az akkori Pest-Budát, a regényben szereplő helyszínekkel, illetve a mai Budapestet, lehetővé téve a kettő közt az „átjárást”).

A most megjelent történelmi atlaszt az eddig elmondottak kontextusában is érdemes szemügyre venni. A munka 1956 eseményeit tükrözteti ötvenhat térképen. Természetesen a főszerepű, abszolút profi kivitelű térképek (a kiadvány elkészítésében

oroszlánrészt vállalt az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszéke, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, de számos szaklevéltár és térképtár is) mellett, éppen a térképek jobb érthetősége okán megtalálható a munkában 1956 eseményeinek tömör kronológiája, a térképaláírások pedig a szokásosnál bővebben tájékoztatnak arról, mi is látható magukon a térképeken. Fotók, sokszor alig ismert fotók és dokumentumok is találhatóak a műben, ám a prímet a térképek viszik. Ezek részint „tájolják” a magyar ’56-ot a világban is, bemutatva a tömbök szembenállását, a konfliktusgóccokat is, ám legtöbbjük az eseményeket követve, azokat időrendben mutatják be, azt ábrázolva, hogy az események hol, melyik városrészben, mely utcákon, tereken történtek. A térkép-vázlatok természetesen az akkori elnevezéseket hozzák, a mai, egész más utcanevek a névmutatóból azonosíthatók. Persze nem csak az elnevezések korhűek, a térképek minden vonatkozásban az akkori állapotokat mutatják (beépítettség, közlekedés stb.). A térképek válfajai is nagy gazdagságot mutatnak. A tömegmozgásokat ábrázolóktól a katonai-harcászati eseményeket, akciókat tükröztetőkhöz, a politikai döntések helyszíneit bemutatóktól a médiumok körzeteit (és így az információk terjedését) leképezőkhöz stb. Külön térképanyag foglalkozik a szomszédos országokban történetekkel, az ’56-ra reagáló vagy velük párhuzamos eseményekkel, különös tekintettel a számos szempontból kiemelkedő jelentőségű lengyel térségre. De képet kaphat a térképeket tanulmányozó az ’56 elfojtását követő tömegmozgásokról is, a menekülttáborok helyszíneiről, a menekülők–emigrálók mozgásairól is. És – ez ideig először – térkép ábrázolja az immáron nemzeti kegyhellyé vált híres temetői parcellákat is, a 298-ast, 300-ast, 301-est is.

A történelmi atlasz – bár terjedelmileg kicsiny – hatalmas munka eredménye. Nemcsak ’56-ot nem láthattuk eddig térképeken, hasonló magyarországi munkáról sem tudunk. (Külföldről se sokról.) Minta tehát nem vagy csak nagyon közvetve állt a szerkesztők és munkatársak rendelkezésére. Ehhez képest a mű készítése már 2004-ben megindult (az ötlet és a kivitelezés szervezése Mosonyi László érdeme, aki mellett a két másik szerkesztő a bámulatra méltó szakszerűség „felelősei”. Horváth Miklós a történész szakértő, Márton Mátyás pedig a kartográfiai), a már említett intézmények nemcsak hitelesítik a kiadványt, arról is gondoskodtak, hogy a legjobb fiatal kutatók vállaljanak sok és érdemi munkát a mű elkészítésében. Teljességről persze nem szólhatunk, ebben a műfajban ilyen nincs, nem is lehet. A legtöbb hiányérzete az atlaszt forgatónak a viszonylag szerény vidéki eseményábrázolással kapcsolatban lehet, ám éppen ez az a terület, amely nemcsak kartográfiaileg feldolgozatlan, de eseménytörténetileg is a legkevésbé ismert. (Hogy ezen a területen azért megindult a legigényesebb forrásfeltárás és feldolgozásértelmezés, arról lásd a 3K következő írását.)

Az atlasz készítői a művet elsősorban diákoknak és pedagógusoknak szánták. Kétségkívül elsőrangú és semmi mással nem pótolható taneszköz az atlasz, amely nemcsak megkönnyíti, de először teszi lehetővé 1956 igazi és alapos történetföldrajzi megismerését. Egészen természetes, hogy a munkának ott a helye minden könyvtárban. Alig képzelhető, hogy bármely ’56-ról szóló könyv vagy tanulmány olvasása kapcsán ne kívánná ezt az atlaszt is kézbevenni és folyamatosan kezében tartani az olvasó. De arra is felhívnom a figyelmet, hogy az atlasz konkrét tartalmi és talán nem kevésbé módszertani okokból alapos tanulmányozást kíván a helyismeret munkásaitól is. Szóval olyan ünnepi kiadványról van szó, amely nem-

csak a legméltóbb megemlékezés a forradalom és szabadságharc félszázéves ünnepén, de amelynek gyakorlati–eszmei haszna sokáig intenzív lesz. A mű megjelentetését a Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programja támogatta. (VK)

(Az 1956-os forradalom eseményei 56 térképen. Történelmi atlasz. Szerk.: Horváth Miklós, Márton Mátyás, Mosonyi László. Bp., Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Közhasznú Társaság, 2006.)

Szegeden, 1956-ban

A felsőfokú történettudományi stúdiumokba kezdő hallgatóknak oktatóik rendre elmondják, szinte a lelkükre kötik, hogy önálló kutatásaikat csak „kis témában”, lehetőleg helytörténeti tárgyakban kezdjék meg, csupán akkora kérdéskörrel foglalkozzanak, amit és amekkorát teljeskörűen és teljes mélységében fel tudnak dolgozni. Nos, a fél évszázados főiskolai oktatói múltra visszatekintő szegedi Nagy István látszólag maga is szűkebb és lokális jellegű téma teljességigényű földolgozására vállalkozott, nevezetesen arra, miként élték át, miként harcolták meg 1956 forradalmát az akkori szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatói. A kötet alcíme (*A szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban*) pontosan kijelöli a tárgyalandó témát és a kort. ennek alapján vélheti a kötetbe csupán belelapozó, hogy szűkebb tér- és időbeli témaölelésű történeti tanulmányt tart a kezében. A monografikus fölépítésű könyvet lelkiismeretesen végigolvasó érdeklődő azonban hamar rájön, szó nincs „kis témáról”, valami provinciális intézménytörténetről. Ellenkezőleg! Nagy István – miközben csakugyan kimerítően tárgyalja az alcímben megjelölt tárgyat – bevilágítja egy összetett kérdéskör, történelmi problémakomplexum egész környezetét, történelmi kontextusát. Magyarán, az olvasónak mihamar rá kell jönnie, a recenzensnek pedig be kell bizonyítania, hogy egy széles horizontú kortörténeti monográfiával van dolga.

Nagy István legelőbb röviden áttekinti az 1956-ban immár 83 éves múlttal bíró szegedi pedagógusképzés történetét. Áttekintése fókuszában a hazai tanárképzés 1949 utáni „szovjetizálása” áll, az a folyamat, ahogyan a nagy múltú polgári iskolai tanárképző intézményből – a tervek szerint – az új, a szocialista embertípust formáló pedagógusok képezdéje vált, illetve vált volna. A szerző ugyanis éppen azt a tényt emeli ki, hogy a szovjetizálás szándéka mind a tanárok, mind a hallgatók körében olyan feszültséget indukált, amely elégséges indulatot gerjesztett a forradalom szegedi eseményeibe való bekapcsolódáshoz. A szerző tehát nyomon követi a fiatalok politikai életének 1950–1956 közötti változásait, jellemzi a DISZ működését, ismerteti a pártbizottság állásfoglalásait a jobboldali elhajlásokról, valamint az oktatók ezekre való reakcióit, fölidézi a politikai célokból kreált „ügyeket”, a fővárosi Petőfi Kör szellemének az egyetemi városokba való kisugárzását stb. Mindeme kortörténeti kérdéseket világpolitikai dimenzióba helyezi (például az SZKP 1956. évi XX. kongresszusának a sztálini személyi kultuszt elítélő Hruscsov-beszédét, annak honi lecsapódását méltatva).

Az 1956 őszi-téli eseménykrónika nyomvonalát a szegedi Magyar Egyetemi és Főiskolai Szövetség (MEFESZ) megalakulása és rövid működése jelöli ki a szerző számára. Nagy István ez esetben is tágas hatósugárral tárgyalja a kérdéskört, nevezetesen kitér a korabeli hallgatóság szociológiai jellemzőire, majd Rajk László budapesti újratemetésétől kezdve az események időrendjében ad pontos képet a szegedi főiskolások forradalmi mozgalmáról, a MEFESZ október közepi megalakulásától, programjának kidolgozásától a forró hangulatú diákgyűlések leírásán át a hallgatóknak a forradalmi eseményekben való részvételéig, és még tovább, az 1957 elejétől számítható megtorlásokig, az úgynevezett konszolidációig, a főiskolai KISZ szervezet megalakulásáig. Mindezt szerzőnk „kétarcúan” teszi. Egyfelől minden eseményt, minden korabeli program, röpirat születését rendkívül pontosan, már-már aggályos precizitással dokumentálja, forráskritikailag elemzi; másfelől remek tollal, evokatív erővel idézi meg az 1956-os őszi napok forrongó hangulatát, újat akaró elszántságát, forradalmas atmoszféráját. Érzékelteti az elnyomás tűrhetetlenné válását, a változtatni akarás lelkes dinamizmusát, és közben remek portrékat fest az események főbb szereplőiről, így a neves történész-professzorról, Eperjessy Kálmánról vagy Gönczi Dezsőről, a diákság egyik vezetőjéről.

Nagy István úgy ír, mintha pozitívista módon taglalná 1956 őszének-telének szegedi eseményeit. Ez az abszolút hitelesség, pontosság, politikai és szellemi függetlenség, ez a szinte kérlelhetetlen forráskritikai szemlélet azonban nem csupán történetírói stílus, rég bevett módszer, esetében sokkal inkább a szerző sajátos pedagógiai gyakorlatának írott alakzata. Ő ugyanis többek között arról és attól volt híres tanár Szegeden, hogy előadásain és szemináriumain a „száraz” történelmi tényeket közölte hallgatóival, azután szempontokat adott a források és a tények értelmezéséhez, értékeléséhez, de a valódi munkát, az elemzést kinek-kinek magának kellett elvégeznie. Nos, most is éppen így jár el, szenttelenül, minősítések nélkül elbeszéli a szegedi múlt egy XX. századi szeletét, rábízva olvasóira az ítéletalkotást.

Talán az eddigiekből is kiderül, hogy Nagy István köteté több tekintetben is példaadó. Mindenekelőtt azért, mert demonstrálja, hogy a (hely)történeti kutatásban nincsenek „kis témák”, illetve az annak látszó kérdések teljes spektrumú és mélységű földolgozása során mindig kibontakozik a téma pazar teljessége. Kiderül, hogy amit először miniatűrának gondoltunk, az valójában tabló. Példaadó a könyv abban a vonatkozásban is, hogy a szerző minden megállapítása, kijelentése szigorúan dokumentált, egykorú primer és szekunder forrásokkal, valamint szakirodalmi hivatkozásokkal alátámasztott. Vagyis „... *a fiatal szívek forradalma*” a forráselemzéshez, a forráskritikai munkához is mintául szolgálhat. Példamutató abban a tekintetben is, hogy a téma teljesség-igényű kibontása magával hozza a „sokműfajúság” színességét, hiszen a kötetben egymást átszöve vannak jelen a politika-, az intézmény-, az eszme-, az oktatástörténet műfaji jegyei, továbbá az életrajzok, a helytörténeti dolgozatok és a mozgalmortörténeti munkák jellegadó vonásai, amelyek természetesen egymást erősítő hatással viszik tovább a múlt föltárulása felé az olvasót a teljes megértés útján. És nem utolsó sorban példaadó a kötet a tudomány iránti alázat tekintetében. Nagy István, akinek kortörténeti jegyzeteiből, nagy korszakokat átfogóan tárgyaló tankönyveiből történelemtanárok nemzedékei tanulhattak, most vállalta egy – ismétlem, látszólag – kis téma példászerű feldolgozását. Ezzel is, újólag is tanári küldetést teljesítve.

A „... fiatal szívek forradalma” az elmúlt időszak egyik legjelentősebb helytörténeti kiadványa, amely úgy helyismereti munka, hogy – mint cseppben a tenger – hitelesen tükrözi az ötvenes évek Magyarországnak, magyar felsőoktatásának, a korszak magyar értelmiségi társadalmának minden jellegzetes vonását. Vagyis a maga létével utal a helyismereti munka dialektikájára, arra a kölcsönviszonylatra, amely szerint a helytörténet mozaikkockáiból áll össze a tabló, illetve maga a mozaikdarabka esszenciálisan hordozza a tablókép egészének középponti gondolatát. Így függ össze egy település, egy intézmény, egy jól körülhatárolt téma, egy szűkebb korszak a régió, az ország, a nemzet – s hozzá az európai szellem – egész múltjának szisztematikus föltérképezésével.

(Nagy István: „... a fiatal szívek forradalma”. A szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban. Szeged, 2005. Bába és Társa, 220 p.)

Mezey László Miklós

**M
E
G
H
Í
V
Ó**

Örömmel és szeretettel meghívjuk kedves tagtársainkat a **2006. november 3-án a Magyar Olvasástársaság** 10.30 perces kezdettel tartandó ünnepélyes, **tisztújító közgyűlésére** az Országos Széchényi Könyvtár VI. emeleti előadótermébe. Amennyiben **11.30**-kor a közgyűlésen jelenlévők száma a szükséges kétharmadot nem éri el, azaz a közgyűlés nem lesz határozatképes, akkor az új időpont **11.40** perc! A másodjára összehívott közgyűlés az eredeti napirendi kérdésekben határozatképes, a szükséges szavazati arány a jelenlévők kétharmados többsége.

Közgyűlésünk rövid programja:

- 10.30–11.40** Ünnepe 1956 félszázados évfordulóján, pályázati eredményhirdetés
- 11.40–12.45** Tisztújító közgyűlés
- 13.30–15.00** Problémavázlat a hazai gyermek- és ifjúsági sajtóról
- 15.00–15.30** A szavazás eredményének kihirdetése

(Bővebben lásd a www.hunra.hu honlapon)



